

Yaz
Summer
Лето

Yıl / Year / Год

2024

Sayı / Issue / Номер

62

KARADENİZ

ISSN: 1308-6200

<http://dergikaradeniz.com>

ULUSLARARASI
BİLİMSEL DERGİ

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SAHİBİ / OWNER / УЧРЕДИТЕЛЬ

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA
(+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF / ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan University

REDAKSİYON / REDACTION / РЕДАКЦИЯ

TÜRKÇE / TURKISH / ТУРЕЦКИЙ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan University)

İNGİLİZCE / ENGLISH / АНГЛИЙСКИЙ

Dr. Eray KARA (Giresun University)

RUSÇA / RUSSIAN / РУССКИЙ

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Kars Kafkas University)

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDANCE ADDRESS / АДРЕС ДЛЯ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

TEKNİK DESTEK / TECHNICAL SUPPORT / ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА**A. Alper ALTINKAYNAK**Tel: +996 709 364 880 (Whatsapp / Telegram)
dergikaradeniz@gmail.com / karadeniz@kulturaajans.com**EDİTÖRLER / EDITORS / РЕДАКТОРЫ**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ORCID: 0000-0003-1105-0479 erdoganaltinkaynak[@]ardahan.edu.tr	Halk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ ORCID: 0000-0002-6682-8455 bayramdurbilmez[@]gmail.com	Aşık Edebiyatı Nevşehir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ ORCID: 0000-0001-9138-3825 rezankarakas[@]hotmail.com	Halk Edebiyatı Siirt Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ceval KAYA ORCID: 0000-0002-6872-6145 cevalkaya[@]ardahan.edu.tr	Eski Türk Dili Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BURAN ORCID: 0000-0002-8430-1008 buran.ahmet[@]gmail.com	Dil- Dilbilim Fırat Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK ORCID: 0000-0001-8386-0062 c.bahattin[@]gmail.com	Arkeoloji İğdir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ ORCID: 0000-0002-4275-2417 aleqsandre.m[@]gmail.com	Gürcü Dili ve Edebiyatı Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Giorgi SOSIASHVILI ORCID: 0000-0002-2406-8662 Giorgisosiashvili[@]gmail.com	Gürcistan Tarihi Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Remzi KILIÇ ORCID: 0000-0002-2815-6360 kilicremzi[@]gmail.com	Tarih Erciyes Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU ORCID: 0000-0002-6211-8114 telliogluibrahim[@]gmail.com	Tarih Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ ORCID: 0000-0001-5829-8557 roinkav[@]gmail.com	Yakıncağ Tarihi Kars Kafkas Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Enver SARI ORCID: 0000-0002-7623-6832 enversari[@]hotmail.com	Psikoloji Giresun Üniversitesi Türkiye

Prof. Dr. Enver TÖRE ORCID: 0000-0002-2074-3608 entor[@]artvin.edu.tr	Tiyatro Artvin Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ ORCID: 0000-0001-7600-273X fbasbug[@]gmail.com	Sanat Tarihi Akdeniz Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA ORCID: 0000-0003-0260-7538 harundemirkaya[@]hotmail.com	Yönetim ve Strateji İstanbul Arel Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Yakup ÇELİK ORCID: 0000-0001-9252-8221 ycelik1234[@]gmail.com	Yeni Türk Edebiyatı İstanbul Kültür Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN ORCID: 0000-0003-3801-7989 gh.golkarian[@]gmail.com	İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Yakın Doğu Üniversitesi KKTC
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA ORCID: 0000-0002-4688-0651 layli.ukubaeva[@]manas.edu.kg	Kırgız Dili ve Edebiyatı Manas Üniversitesi Kırgızistan
Prof. Dr. Remzi DEVLETOV ORCID: 0000-0002-1521-0305 remzidevletov[@]mail.ru	Rus Dili ve Edebiyatı Kırım Tatar Devlet Milli Tiyatrosu Rusya
Prof. Dr. Elena ARABADJI ORCID: 0000-0002-7549-9673 olena.arabadji[@]gmail.com	Ukrayna Dili ve Edebiyatı Melitopol Devlet Üniversitesi Ukrayna
Prof. Dr. Sibel CENGİZ ORCID: 0000-0002-3582-5454 sibalcengiz[@]ardahan.edu.tr	İktisat Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet İÇLİ ORCID: 0000-0002-7478-7518 ahmet.icli[@]batman.edu.tr	Eski Türk Edebiyatı Batman Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV ORCID: 0000-0003-1561-2969 batir.matyakubov[@]mail.ru	Müzikoloji Özbekistan Devlet Konservatuarı Özbekistan
Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN ORCID: 0000-0001-6694-1346 alp7501[@]gmail.com	Eğitim Bilimleri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ ORCID: 0000-0002-5289-9017 haarslantas[@]gmail.com	Eğitim Bilimleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ergali ESBOSUN ORCID: 0000-0002-5477-2116 ergaliesb[@]mail.ru	Kazak Dili ve Edebiyatı Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazakistan
Doç. Dr. Faig ELEKBERLİ ORCID: 0000-0002-8865-568X faikelekber[@]gmail.com	Felsefe Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Azerbaycan

Doç. Dr. Mehmet TEYFUR ORCID: 0000-0001-7573-0241 teyfur1965[@]gmail.com	Felsefe Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Semra ÇEVİK ORCID: 0000-0001-5291-243X semracevik[@]yahoo.com	Resim Ardahan Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI ORCID: 0000-0001-6138-363X ccicekdagi[@]gmail.com	Felsefe Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Zafer AYKANAT ORCID: 0000-0003-3160-933X zaferaykanat[@]ardahan.edu.tr	İşletme Ardahan Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ömer BİLEN ORCID: 0000-0001-7198-8421 omer.bilen[@]btu.edu.tr	İstatistik, Nicel Karar Yöntemleri Bursa Teknik Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Sedat BAHADIR ORCID: 0000-0002-1018-016X Sedat.bahadir[@]artvin.edu.tr	Folklor Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV ORCID: 0000-0002-5010-513X azamat.maksudunov[@]manas.edu.kg	Pazarlama Kırgız Türk Manas Üniversitesi Kırgızistan
Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ ORCID: 0000-0002-5110-5334 arifcemtopuz[@]ardahan.edu.tr	Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Şelale RAMAZANOVA ORCID: 0000-0002-3252-6504 shramazan18[@]gmail.com	Rus Dili ve Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA ORCID: 0000-0003-2572-2264 kalaarif[@]hotmail.com	Sosyoloji Munzur Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN ORCID: 0000-0003-1840-6562 kutayustun[@]ardahan.edu.tr	Uluslararası İlişkiler Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI ORCID: 0000-0003-1840-6562 samipataci[@]ardahan.edu.tr	Sanat Tarihi Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Okan ÖZKARA ORCID: 0000-0003-1840-6562 okanozkara[@]ardahan.edu.tr	Yeni Türk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / РЕДКОЛЛЕГИЯ

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Maltepe Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-6627-3042 r_korkmaz[@]hotmail.com
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-5438-8432 fcolak[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-7045-2510 hikmetkoras[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-9116-9706 karadavutz[@]yahoo.com
Prof. Dr. İhsan BULUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-4873-3479 ihsanbulut[@]akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ Marmara Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0003-4179-7645 altas68[@]gmail.com
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ Giresun Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-9997-8898 betul.karagoz[@]giresun.edu.tr
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLINA Rusya Bilimler Akademisi / Rusya	ORCID: 0000-0001-5755-8687 alfina2003[@]yandex.ru
Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV İlimler Akademisi / Kırgızistan	ORCID: 0000-0002-3036-9744 sulaymankayipov[@]hotmail.com
Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0001-7814-2103 nikoaxal[@]gmail.com
Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0002-3975-2723 vasilmosiashvili[@]gmail.com
Prof. Dr. Baltabay ABDİGAZİULI Abay Üniversitesi / Kazakistan	ORCID: 0000-0002-4191-0831 b.abdigazilulij[@]mail.ru
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerbaycan	ORCID: 0000-0002-9708-7055 seyfeddin_rzasoy[@]mail.ru

BASKI / PRESS / ИЗДАТЕЛЬСТВО

Step Digital
1420 Cadde No 58/5
06378 İvedik – OSB Yeni Mahalle/ANKARA
Tel: 0312 3958571 - Sertifika No: 47479

DİZİNLER / INDEXES / ИНДЕКСЫ

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Index Copernicus (ICI World of Journals), Russian Science Citation Index, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Modern Language Association, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), Open Academic Journals Index ve Google Scholar tarafından indexlenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Yazar Author Автор	Başlık Title Заглавие	Sayfa Page Страницы
Ömer ÖĞÜNÇ (Research Article)	BETTING, SELF-TRANSFORMATION AND SINFUL RESPECTABILITY: PARADOXICAL RELIGIOUSNESS IN <i>SILAS MARNER</i> BAHİS, KİŞİSEL DÖNÜŞÜM VE GÜNAHKÂR SAYGINLIK: <i>SILAS MARNER</i> ROMANINDA PARADOKSAL DİNDARLIK СТАВКИ, САМО-ПРЕОБРАЖЕНИЕ И ГРЕХОВНАЯ РЕСПЕКТАБЕЛЬНОСТЬ: ПАРАДОКСАЛЬНАЯ РЕЛИГИОЗНОСТЬ В "САЙЛАСЕ МАРНЕРЕ"	1-13
Mücahit DAĞDELEN Ömer Faruk ŞEKER (Book Review)	JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN EĞİTİM ANLAYIŞINA GÖRE ÇOCUK GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF CHILD DEVELOPMENT ACCORDING TO JEAN JACQUES ROUSSEAU'S UNDERSTANDING OF EDUCATION РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА ПО ПРИНЦИПАМ ВОСПИТАНИЯ ЖАН-ЖАКА РУССО	15-30

<p>Diana MIKELADZE (Research Article)</p>	<p>MODERNIST EXPERIMENTS AND NARRATIVE INNOVATIONS IN JAMES JOYCE'S NOVELS</p> <p>JAMES JOYCE'UN ROMANLARINDA MODERNİST DENEYLER VE ANLATIDA YENİLİKLER</p> <p>МОДЕРНИСТСКИЕ ЭКСПЕРИМЕНТЫ И ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА</p>	<p>31-40</p>
<p>Figen ŞENGÜL (Research Article)</p>	<p>TOPLUMSAL HAFIZA VE KÜLTÜREL BELLEK EKSENİNDE İMGELER: OSMAN HAMDİ BEY'İN SEKİZ TABLOSU ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME</p> <p>IMAGES IN THE AXIS OF SOCIAL MEMORY AND CULTURAL MEMORY: AN ANALYSIS OF EIGHT PAINTINGS BY OSMAN HAMDİ BEY</p> <p>ОБРАЗЫ СОЦИАЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ: АНАЛИЗ ВОСЬМИ КАРТИН ОСМАНА ХАМДИ-БЕЯ</p>	<p>41-66</p>
<p>Mustafa KALKAN (Research Article)</p>	<p>BÜYÜK MOĞOL VE ÇAĞATAY SİKKELERİNİN TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ</p> <p>TYPOLGICAL FEATURES OF THE GREAT MOGHOL AND CHAGATAI COINS</p> <p>ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОНЕТ ВЕЛИКОГО МОГОЛА И ЧАГАТАЯ</p>	<p>67-94</p>

<p>Âdem KAYA (Research Article)</p>	<p>DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN ANLATISINDAKİ PSİKOLOJİK ŞİDDET UNSURLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME</p> <p>AN EVALUATION OF THE ELEMENTS OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE NARRATIVE OF DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN</p> <p>ЭЛЕМЕНТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ В НАРРАТИВЕ ПО ПОВОДУ СЫНА ДИРСЕ ХАНА БОГАЧ ХАН</p>	<p>96-104</p>
<p>Berna FİLDİŞ Alkan ÜSTÜN Sinem YOKUŞOĞLU (Research Article)</p>	<p>BARTIN'DA KENTLEŞME VE BARTINLILARIN KENTLEŞMEYE DAİR DÜŞÜNCELERİ</p> <p>URBANIZATION IN BARTIN AND THE THOUGHTS OF THE RESIDENTS ON URBANIZATION</p> <p>УРБАНИЗАЦИЯ В БАРТЫНЕ И МНЕНИЕ БАРТЫНЦЕВ ПО ПОВОДУ ЭТОГО</p>	<p>105-116</p>

**BETTING, SELF-TRANSFORMATION AND SINFUL RESPECTABILITY:
PARADOXICAL RELIGIOUSNESS IN *SILAS MARNER***

BAHİS, KİŞİSEL DÖNÜŞÜM VE GÜNAHKÂR SAYGINLIK: *SİLAS MARNER*
ROMANINDA PARADOKSAL DİNDARLIK

СТАВКИ, САМО-ПРЕОБРАЖЕНИЕ И ГРЕХОВНАЯ РЕСПЕКТАБЕЛЬНОСТЬ:
ПАРАДОКСАЛЬНАЯ РЕЛИГИОЗНОСТЬ В "САЙЛАСЕ МАРНЕРЕ"

Ömer ÖGÜNÇ*

ABSTRACT

One of the leading authors of the Victorian era with her important novels well known for realistic depictions of the nineteenth-century English society and providing an insight into the psychology of her characters, George Eliot (1819-1880) focuses on social arena in the early decades of the era with *Silas Marner* (1861) that juxtaposes a lower-class protagonist with middle class norms and represents a highly controversial account of religious and social interaction. Eliot's *Silas Marner* is preceded by *Adam Bede* (1860) and *The Mill on the Floss* (1860), both of which are masterpieces for Victorian novel, and it is one of the lesser works due to its popularity back in the day. However, the novel invites a critical analysis due to the representation of the dynamics between religious faith and devotion to ethics resulting from the infamous decision and the fate that befalls on the protagonist Silas. *Silas Marner* marks a controversial point in the understanding of Victorian religiousness due to the protagonist's association of faith with the result of his betting. Therefore, the novel is analysed as an account of paradoxical middle-class values based on the dichotomy between the highly promoted religious understanding and the infamous fate of Silas following his adherence to social and religious teachings. Through social criticism, the aim of this study is to demonstrate that the notions of individuality and individual's happiness traditionally represented in Victorian fiction have been deceptive and misleading from the beginning of the industrial era.

Keywords: *Silas Marner*, betting, religiousness, respectability, incompatibility, George Eliot.

* **ORCID:** [0000-0001-6787-4106](https://orcid.org/0000-0001-6787-4106), Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, omer_ogunc@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Ögünç, Ö. (2024). BETTING, SELF-TRANSFORMATION AND SINFUL RESPECTABILITY: PARADOXICAL RELIGIOUSNESS IN *SILAS MARNER*. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 1-13. DOI: [10.17498/kdeniz.1472790](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1472790)

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

ÖZ

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz toplumunun gerçekçi betimlemeleriyle bilinen önemli romanları sayesinde Viktorya çağının önde gelen yazarlarından birisi olan ve yarattığı karakterlerin psikolojik durumuna dair güçlü bir sezgi sunan George Eliot (1819–1880), alt sınıftan gelen bir başkahramanı orta sınıf kurallarıyla karşılaştıran ve dini ve sosyal etkileşimi konu alan oldukça tartışmalı bir anlatımı içeren *Silas Marner* (1861) başlıklı romanı ile çağın erken dönemlerindeki sosyal ortam üzerine odaklanır. Eliot'ın *Silas Marner* romanı, her ikisi de Viktorya dönemi romanının başyapıtlarından sayılan *Adam Bede* (1860) ve *The Mill on the Floss* (1860) başlıklı romanlarını takip eder ve zamanında sahip olduğu okur beğenisinden dolayı daha az önem atfedilen eserlerden birisi durumundadır. Fakat bu roman dini inanç ile ahlaki değerlere bağlılık arasındaki dinamiklerin sunumu nedeniyle eleştirel bir incelemeyi hak etmektedir. Ortaya koyulan bu tartışmada, başkahraman Silas'ın başına gelen kader ve uğursuz karar verme sürecinden kaynaklanan olaylar önem taşımaktadır. Bu çalışmanın yaklaşımına göre *Silas Marner* romanı, başkahraman dini inançlarını oynadığı bahsin sonucuyla bağdaştırdığı için Viktorya dönemi dindarlık anlayışında tartışmalı bir noktayı işaret etmektedir. Bu bakımdan roman, sosyal ve dini öğretilere bağlılığının sonucunda Silas'ın yaşadığı uğursuz kader ve epey övülen dini anlayış arasındaki karşıtlığa dayanarak orta sınıf değerlerinin mantığa aykırı görünen bir anlatısı olarak incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı, sosyal eleştiri yöntemini kullanarak Viktorya dönemi kurgularında geleneksel olarak sunulan bireysellik ve bireyin mutluluğu kavramlarının sanayileşme sürecinin en başından itibaren aldatıcı ve yanıltıcı olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: *Silas Marner*, bahis, dindarlık, saygınlık, tezat, George Eliot.

АННОТАЦИЯ

Благодаря своим важным романам Джордж Элиот (1819–1880), известный как один из ведущих писателей викторианской эпохи, предлагавший чёткое представление о психологическом состоянии своих персонажей и описывающий реалистические взгляды английского общества девятнадцатого века, сравнивает главного героя из низшего класса с правилами слоя среднего класса, а также их религиозным и социальным взаимодействием. Он, в своем романе “Сайлас Марнер” (1861), сосредотачивается на социальную среду в ранние периоды той эпохи. В романе содержатся весьма противоречивые повествования по поводу указанной эпохи. Роман Элиота “Сайлас Марнер” следует за его же романами “Адам Бедэ” (1860) и “Мельница на Флоссе” (1860), которые считаются шедеврами викторианского периода. “Сайлас Марнер” является произведением, которому придавался меньшее значение из-за того, что читатель ценил его. Однако, этот роман заслуживает критического рассмотрения, поскольку в нём представлена динамика между верой и приверженностью моральным ценностям. В дискуссии придаётся значение к судьбе, постигшая главного героя Сайласа и событиям, ставшими результатом его зловещих решений. В данном исследовании показано, как в романе “Сайлас Марнер” указывается на спорный момент в понимании религиозности викторианского периода, поскольку главный герой связывает свои религиозные убеждения с исходом сделанного им лжи. В этом отношении в романе рассматривается противоречивое повествование о ценностях среднего класса, основанное на контрасте между злополучной судьбой Сайласа в результате его приверженности к социальным и религиозным учениям и высоко оценённым религиозным пониманиям. Цель данного исследования – с помощью метода социальной критики выявить, что концепции индивидуальности и индивидуального счастья, традиционно представленные в

викторианской художественной литературе, обманчивы и вводят в заблуждение с самого начала процесса индустриализации.

Ключевые слова: Сайлас Марнер, пари, благочестие, достоинство, контраст, Джордж Элиот.

Introduction

While depicting the story of a weaver from Raveloe, George Eliot brings forth a revolutionary change into the Victorian novel. Despite numerous Victorian novelists without excluding herself who deal with social, economic, industrial, religious and political problems of the era, Eliot turns back to the early nineteenth century even before the industrial revolution began to influence English society with all its due consequences. One reason for this decision may be her dissatisfaction with the structure of her earlier novel, *The Mill on the Floss*, since “she felt that the first part of the novel had carried her away and that she had not let herself room to develop the second part in such a detailed way” (Jones, 1970: 31). Due to that dissatisfaction, there was “the triumph of economy and impersonality that is *Silas Marner*” (Jones, 1970 p. 31). The novel differs from previous ones not only with the author’s intention, but also with its unusual setting and juxtapositions left back in the past, ambiguous characterization created within these settings and comparisons. In fact, it can be argued that it even signifies the end of the first period in Eliot’s “creative activity” (Bennett, 1966 p. 131). In a similar vein, F. R. Leavis depicts the novel as “a charming minor masterpiece” which is evidently “a moral fable” (1970 p. 60). Accordingly, this study asserts that George Eliot is actually yearning for a schedule of events very far away from the mid-Victorian period while it examines *Silas Marner* as a novel handling early Victorian culture, lifestyle, conditions as well as problems in a rural setting that is contrasted with an industrial town together with its inhabitants and their particular values representative of social classes, essentially denoting the impact of the middle class.

Starting with a thematic analysis of the novel focusing on the protagonist’s dilemma resulting from his adversities, this study focuses on the highly strict religious discourse that harnesses the protagonist and reveals that *Silas Marner* represents hypocrisy through religious faith. According to this study, in the tension between the individual and Victorian society, Silas Marner is paradoxically suffering from his unquestioning submission to social norms despite promises of respectability, morality and religiousness depending on the individual’s conformity to social norms which is symbolised by Silas’s devout acquiescence to religious teachings. Through the perspective of social criticism, the novel’s representation of the individual is questioned to illustrate that Victorian society indeed fails to grant happiness, comfort, peace and tranquillity no matter how hard the individual struggles to fulfil social expectations. Hence, this study argues that social promises of bliss to the individual on condition of willing submission have been futile right from the beginning of the industrial era.

Structural Layout

The main theme in *Silas Marner* is built upon the contrast between two distinct places that differ from each other with all their pertinent characteristics. The opening pages of the novel take the reader to the protagonist Silas Marner’s new home, which is the village of Raveloe. The initial depiction of this village has nothing to do with the mid-century cities or towns experiencing the impact resulting from social effects of the industrial revolution. Squeezed in the countryside, isolated from all the influences of the

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

modern or industrial world, the village of Raveloe promises an unexpected and surprising plotline around the protagonist Silas and contemporary readers of Eliot.

In the days when the spinning-wheels hummed busily in the farmhouses – and even great ladies, clothed in silk and thread-lace, had their toy spinning-wheels of polished oak – there might be seen in districts far away among the lanes, or deep in the bosom of the hills, certain pallid undersized men, who, by the side of the brawny country-folk, looked like the remnants of a disinherited race (Eliot, 1999 p. 3).

The first impression in this depiction is the timeline from the perspective of a Victorian reader. The manual spinning-wheels show that Eliot has taken the readers before the days of industrial revolution. Clearly, mass production in textile products and factories, indeed mills as they were called then, have not become an indispensable aspect of Victorian daily life, yet. Moreover, the railway also has not appeared on the stage of history. These people, remnants of a disinherited race, therefore, do not have any connection with the external world in the sense that it is meant by the contemporaries of George Eliot and current developments produced by the agenda of industrialisation. As Allen states, “so strong is the evocation of remoteness, even of something like the timelessness of fairyland that it comes as a shock to realize that the action narrated took place in a generation that ended within only a few years of the author’s birth” (Allen, 1967 pp. 119-120). This remote period is guessed to be nearly “thirty years on the very eve of the Victorian Age” (Allen, 1967 p. 120). Thus, the setting of the novel ironically refers to a period “as irretrievably in the past as Shakespeare’s England” (Allen, 1967 p. 120). The relevance of this statement becomes much more obvious especially when the representations in the novel are compared to those that focus on social problems in later decades of the Victorian era. Social circumstances in the early nineteenth century are as distant as the Elizabethan Age when looked back from the mid-Victorian period in which Eliot published her novels. In a critical approach, this decision to set the novel in a familiar, yet distant time, enables the representation of social issues to be set at liberty. Hence, Silas’s misfortunes and moral conflicts resulting from religious interpretations can be objectively analysed in the light of freedom from present concerns.

In addition to this introduction about the socio-cultural and economic background, the novel rests on the realistic depiction of circumstances that are peculiar to the timeline represented via early Victorian norms. Such descriptions as these disclose daily reality in a fictional account for the inhabitants of the village of Raveloe and its inhabitants:

The shepherd himself, though he had good reason to believe that the bag held nothing but flaxen thread, or else the long rolls of strong linen spun from that thread, was not quite sure that this trade of weaving, indispensable though it was, could be carried on entirely without the help of the Evil One. In that far-off time superstition clung easily round every person or thing that was at all unwonted, or even intermittent and occasional merely, like the visits of the pedlar or the knife-grinder (Eliot, 1999 p. 3).

This extract provides a deeper look into the inner dynamics of the Raveloe society. The sheepdog barks at Silas at this instant because he is still a foreigner to this land and the community, which means that people know almost nothing about him. Due to strong local ties and connections, human lives are based on small places while anonymity is not a matter of choice. As Thomson touches upon, “intimations of the occult aroused by the dog’s barking at the silhouette against a wintry sunset are dispelled by the prosaic interpretation” (1965 p. 72). Due to traditional portrayal of rural people, the unknown and the uncanny are easily associated with evil forces. So, Silas’s trade is associated with evil since they do not

understand his profession. Because of its geographical position, the village is still primitive in terms of its lifestyle. The village is still far away from the modern world symbolised by the arrival of the railway that will bring modernity and open the doors to the outside world. Until then, Raveloe's fate is attached to the unsolved mysteries of the countryside back in the pre-industrial decades. Allen states that "when the Duke of Wellington attended the opening of the new Manchester and Liverpool Railway in September 1830, he witnessed an event as important in its own way as the Battle of Waterloo, which he had won fifteen years before" (1967 p. 120). The railway therefore was "the conquest of time and parochialism" (1967 p. 120). Without it, the village is devoid of all the qualities of modern lifestyle. Hence Silas will continue to be seen as the embodiment of the devil. The other point as regards the communal values in this quotation is the influence of superstitions since these inhabitants have not yet achieved skills of reasonable thinking and they lack the ability to question, whereas they just believe in rumours spread around by unidentified sources. Silas's work with his loom turns him into a strange figure for the villagers and this makes him "an object of superstitious fear" (Allen, 1967 p. 121). In this village, "we are still in the presence of the magical, but the magical mediated for us by the superstition of the villagers, for whom magic is still a reality" (Allen, 1967 p. 121). The backwardness in every aspect beginning with the intellectual capacity dominates people's perspicacity and thus limits their perception. Having described how natives of Raveloe treat a stranger, the novel puts forward social and emotional as well as psychological charges that are noteworthy for their growing impact in religiosity of the society matching Silas's attitude at that moment of rapture in the plot structure resulting from his religious belief.

Moreover, the community formed by village people is reminiscent of an old social formation predating times of industrialisation. As if depicting some ancient primitive society, *Silas Marner* exposes social agenda and communal life in a questioning approach from the perspective of mid-Victorian normalcy. Clearly, this rural community has turned inward due to the enclosed lifestyle that has continued for a very long time. Unidentified wanderers were sources of mystery, and they were approached with caution in this time of transition from an agricultural to an industrial social order.

To the peasants of old times, the world outside their own direct experience was a region of vagueness and mystery: to their untravelled thought a state of wandering was a conception as dim as the winter life of the swallows that came back with the spring; and even a settler, if he came from distant parts, hardly ever ceased to be viewed with a remnant of distrust (Eliot, 1999 p. 3).

This feeling of distrust and association of the outsiders with evil results from the limited space of movement since the means for communication have not developed yet. It seems as if this small community were acting like living in another age. Under these circumstances, the people stick to each other and try to protect the status quo in order to prevent external threats on their lifestyle, which is definitely contrary to the modern norms in Eliot's time. With the industrial revolution that arrived by the railway, villages like Raveloe "the tempo of whose existence had remained almost unchanged for centuries" had to disappear (Allen, 1967 p. 120). As a result, "by 1860, the story of Silas Marner would have been impossible, for the very naivety of the characters – villagers, gentry and Marner alike – and their rusticity would have been impossible" (Allen, 1967 p. 120). Different from the protagonists in early and mid-Victorian period novels who had the endless ambition to struggle against social norms, fight back to hardships and maintain their ambition to raise on the social scale, Silas Marner has surrendered himself to an isolated life in a highly conservative village community thinking about a safe haven remote from the perils of a larger town and enjoying a kind of solitude attempting to find joy on his own. That rather

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

bleak portrait of the protagonist illustrates a highly problematic state of mind for the protagonist himself. Furthermore, his conflict with the social environment both in this rather new setting and especially the one before coming here prevails the structure of events to enable a critical reading of his position. As it is clear in the novel, Silas is, above all, a very despondent character because of how he was treated apparently by the society and by God, relinquishing his belief in both.

The drastic shift between these two eras must be related to the turn George Eliot's literary career was taking between the novels she wrote at the time. Indeed, *Silas Marner* marks a crucial stage in the framework that can account for the development of Eliot's literary voice. Eliot was obviously fed up with social agenda of the industrial society and intellectual requirements and expectations from ordinary people, even like Silas. In an attempt to overcome social restrictions and intellectual longing for personal development, Eliot escapes mid-Victorian conditions by means of the novel and creates a fictional setting that enables their criticism. For this purpose, she writes in her journal on 28 November 1860 as follows:

Since I last wrote in this journal, I have suffered much from physical weakness, accompanied with mental depression. The loss of the country has seemed very bitter to me and my want of health and strength has prevented me from working much – still worse, has made me despair of working well again... I am engaged now in writing a story – the idea of which came to me after our arrival in this house and which has thrust itself between me and the other book I was meditating (qtd. in Bennett, 1966 p. 133).

As this confession puts it most demonstratively, Eliot really gets bored with her work, life and social environment in a pessimistic psychosis. Thus, the shift towards a rural setting seems to be an opportunity to escape from the harsh conditions of the real world similar to the literary works encountered in the Romantic Movement. Removing herself and characters from the mid-nineteenth century back to an earlier period, Eliot takes all her readers to the pastoral ideal represented in the village of Raveloe. At least, Silas hopes to find such an ideal by taking refuge there. However, the experience is actually very different from the idealisations of a dream world, which exposes the problematic aspects of social norms based on religious conceptions characterised in the protagonist.

To comprehend thoroughly Silas's transition to this current state in Raveloe and to explain the role of his religious idealism based on his social supervision, Lantern Yard, the other setting of the novel, must be analysed in a critical stance. Silas's personal development, his social status, and his religious perceptions in accordance with them are all related to this town which is associated with an earlier stage of industrial progress in the Victorian era. For the purpose of juxtaposing these settings and their influence on the protagonist, the narrator in *Silas Marner* presents an evidently obvious comparison between them as follows:

His life, before he came to Raveloe, had been filled with the movement, the mental activity, and the close fellowship, which, in that day as in this, marked the life of an artisan early incorporated in a narrow religious sect, where the poorest layman has the chance of distinguishing himself by gifts of speech, and has, at the very least, the weight of a silent voter in the government of his community (Eliot, 1999 p. 7).

In this setting, Silas leads a sedentary life devoted to faith and humility for the sake of establishing a respectable status for himself. In one incident, he exaggerated his manners so much that he was "mistaken for death" in a religious session (Eliot, 1999 p. 7). In comparison to the former social setting in which Silas finds himself because of his

surrender, Eliot presents this community in Lantern Yard in exchange for a big industrial town which involves up-to-date developments and more open-minded people. In this urban setting, Silas has a modern life in mid-Victorian standards that enable him to maintain his occupation as a weaver, have interaction with other people and lead a faithful life. As Jones comments on,

Silas has himself been a member of an urban community; he has been driven out of it, as an innocent man may be driven out of any society in which a less innocent man may seek his own advantage at his own expense, but it has been a real community in which an individual had his place and could form and establish his own identity (1970 p. 36).

Metaphorically speaking, Silas's new life in a small village may be likened to a travel back in time for the protagonist. Although H. G. Wells has not written *The Time Machine* yet, Eliot takes readers on a time travel within the novel and shows the contrast between the urban, industrial, capitalist, intellectual, individualized Lantern Yard and the rural, backward, static, pastoral Raveloe. The contrast between these two settings is the reason for Silas's painful suffering in social isolation. In a critical approach to Victorian social perceptions in an industrial setting, *Silas Marner* can be considered a narrative of personal suffering because of firm belief and devout submission to established social norms. Social norms depending on resolute religious interpretations lie at the core of Silas's conflict with his environment since social control is prominently inescapable for him.

The Controversy in the Individual's Bliss: Silas's Disappointment and Disillusionment despite His Conformity

In the light of this analysis, suffering and estrangement caused by Silas's disappointment and disillusionment as a member of Victorian society can be more clearly addressed to expose the problem in the social sphere. Because of his being a stranger and a weaver, he is alienated from the society and made to live in isolation. As a source of fear for both children who watch him at his loom and adults who are afraid of talking to him due to his association with a form of sorcery, Silas "at the outset gives the impression of a presence, not of an individualized personality" (Milner, 1966 p. 718). At this point, going back to his Lantern Yard days shows that he was not so happy there either. A brief outlook onto his life shows that,

Silas is equipped with a history of alienation that reaches much further back than his arrival in Raveloe. His whole life has been a series of disconnection. An orphaned impoverished artisan pent in a squalid alley in the heart of a Northern industrial town, his opportunities for social participation have been restricted to a Dissenting sect splintered off by its narrow principles from both the religious Establishment and the surrounding secular world. Even within this tight brotherhood, Silas becomes separated from his fellows by unaccountable fits, which he refuses to exploit to his advantage (Thomson, 1965 p. 75).

Thus, it may be asserted that because of his poor education and ignorance of human nature, he loses all his friendships, fellowships, love affair, faith in divine justice, home and native town; so that he has nothing left before coming to Raveloe. Because of his close friend's blame on Silas, he is labelled as a thief, indeed a convict, in the eyes of people and left alone. Moreover, he loses his lover whom he was planning to marry since he also lost his social status as a respectable man. Ultimately, and most problematically for this study, he loses his faith in God upon this betrayal: "You [William Dane] stole the money and you have woven a plot to lay the sin at my door. But you may prosper, for all that" (Eliot, 1999 p. 11). As stated, after this incident he has no place in Lantern Yard and

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

makes his way to Raveloe where he is alienated once again due to his situation as a stranger. Thus, Victorian society does not keep promises of happiness and respectability to the individual, illustrated by Silas's fate through his submission.

Drawing Lots in Social Realism

Readers of *Silas Marner* must have realised in their experience what may be the only turning point in the experiences of the protagonist. The only decision of Silas in the novel – to go to trial before he is found guilty – matches with strong religious beliefs supported by social conditions. In the novel as a whole, Silas is characterised as a man of indecision living in a paradigmatic existence equivalent to nineteenth-century panorama in which understanding of chance and betting are seen as a reaction to the growing influence of scientific thinking and reasoning. In response to accusations of theft against himself, Silas simply says, “I am sore stricken; I can say nothing. God will clear me” (Eliot, 1999 p. 11). This statement of acquittal and inner relief deep down in his conscience form a contrasting image of social circumstances based on reasoning, progress and mindful thinking. Silas makes a deliberate and courageous decision as regards his fate and his judgement as opposed to accusations. His decision suddenly gives up on all ideals that underlie social norms of the industrial Victorian society and deconstructs the dominant perceptions that are very well established by the time of George Eliot. As it is indicated by the narrator, “any resort to legal measure for ascertaining the culprit was contrary to the principles of the Church: prosecution was held by them to be forbidden to Christians, even if there had been a case in which there was no scandal to the community” (Eliot, 1999 p. 11). The normative religious solution and attempts of the community to find the truth – the one, only and absolute truth – requires the act of drawing lots, or simply putting it, betting on the will of God for the poor followers. The process of drawing lots is delineated as follows:

The resolution can be a ground of surprise only to those who are unacquainted with that obscure religious life which has gone on in the alleys of our towns. Silas knelt with his brethren, relying on his own innocence being certified by immediate divine interference, but feeling that there was sorrow and mourning behind for him even then – that his trust in man had been cruelly bruised (Eliot, 1999 p. 11).

Then, the verdict is announced: “The lots declared that Silas Marner was guilty” (Eliot, 1999 p. 11). Despite his devout religious belief and absolute trust in God, Silas is totally destroyed along with his disappointment in mankind and disillusionment by divine disgrace. His final exclamations in this urban community state that “there is no just God that governs the earth righteously, but a God of lies, that bears witness against the innocent” (Eliot, 1999 p. 11). As the novel brings together realism and predictions together, a highly spiritual vision is intermingled with a sense of religious and social reality. While there is condemnation of the spiritual stance adopted by Silas, the text strictly reveals the paradoxical perception of justice through betting or drawing lots. As Neill argues, “*Silas Marner*, a very different kind of novel, might be read as a story about the problem of representing consciousness with little-to-no capacity for imaginative reach and where the unknown shapes and dominates nearly all cognitive events” (2008 p. 940). Pioneered by the protagonist Silas, these representative characters of the novel actually lead unaware lives embedded in their loss of affection and unhappiness culminating in a sort of loneliness and isolation. The typical symbol of this community is disclosed as Silas, who has to leave the town because of his fate. More importantly for the critical perspective of this study, a legal

case is concluded as a result of betting on God's will in Victorian era as it is narrated in a novel that presumably adheres to social realism as the narrative technique.

A closer look into this matter represented through Silas's despair in the face of social and religious norms actually shows the problem that is already imminent in the mid-Victorian society by the 1860s. On the one hand, Victorians believed in scientology and supremacy of reasoning in the solution of all social conflicts. The backbone of Victorian society was considered to be the notion of progress which was enabled by a harmonious union of social elements. Respectability and morality were supporting arches for this social structure. On the other hand, Victorians suffered from the lurking menace of the near past that still supported ideas and beliefs emanating from superstition and the uncanny. In an age of reasonable accounting for all phenomena, religion was frequently a matter of debate when it came to justifying religious arguments. Due to the period covered in it, *Silas Marner* just fits into an intermediary position between these apparently controversial ways of thinking and living. As Neill argues, the novel "brings together the primitive subject matter of the darkened regions of consciousness with the exceptional narrative intuition and intellect that can illuminate narrow mental and social landscapes" (2008 p. 941). Social networks had lost their dynamism and creativity empowered by the ideal of progress by the time when George Eliot published her novels. The constant shifts between the need to justify reasons of events and sudden appearances or disappearances of characters can be pointed towards this dichotomy in a similar manner. The coexistence of mystery and reason appears as a problematic unity in the narrative.

The solution to this fundamental difference is presented in the form of the protagonist drawing lots on God's will, which is highly ironic and superficial for the text. As this study deals with the controversial solution, it must also be touched upon that "even in the world of 1860s religiosity, there was a good deal of deliberate hypocrisy" (Huggins, 2000 p. 587). Because of middle-class obsession with respectability, all social contexts were organised in accordance with the need to justify public behaviour in a supportive, improving and morally as well as spiritually elevating tone. Just as middle classes appropriated their behaviour into formidable morality, the lower and working classes were expected to follow the similar pioneering role models. However, the outcome was quite terrible for people of lower strata since they simply lacked means and manners to comply with middle-class ideals. Emphasising the urban industrial zone in the formation of social order and its understanding as the culminating point of reference for later decades of the nineteenth-century England, Croll comments as follows: "Such understanding was charged with notions regarding culture and civilisation. By the later years of the century, this preoccupation with the town and city resurfaced in the cult of the civic as local elites celebrated the urban through the elaboration of all manners of rituals, symbols and representations" (1999 p. 252). The civic space centred on the city, thus, was built upon middle class ideals that put forward respectability and morality in harmony with a strong sense of religious belief. Moreover, these norms were characteristic for upper and lower classes too. The latter were imposed on these normative values for self-development. As Thompson explains, "in such a view the success of social control in taming and civilizing the working classes in mould shaped to fit the needs of bourgeois society must take its place alongside the iron disciplines of wage labour, [...] as a key factor in the shaping of modern society" (1981 p. 189). As a result of the conflict between the middle class and the lower class, common Victorian values were called appropriate for all these communities regardless of their social status. Accordingly, Thompson further argues that "it allows little for the possibility that the working classes themselves generated their own values and attitudes suited to the requirements of life in an industrial society and imposed their own

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

forms on middle-class institutions” (1981 p. 189). The outcome of this contest and rivalry reveals itself in the form of dominant social values imposed on all social classes. Thus, Silas, a man of lower class, finds himself kneeling in front of his brethren to be judged righteously while he is at the same time drawing lots.

In the light of this social scene, the protagonist Silas Marner’s failure and gradual decline in a strict religious and social discourse is approved by Victorian society in a quite paradoxical manner, which is indeed the subject of this critical analysis. While all later events seem to emanate from the initial act of drawing lots to decide the guilty, the reasoning behind this incident is not clearly expressed in any way. Therefore, Silas’s whole social and religious vision from his punishment and its adjustment to his self-deprecatory and strongly encouraging ethics in an infamous drawing lots on divine justice and unquestionable belief in social ways can be considered as a response to the challenges and inherent paradoxes in Victorian society’s eventual confrontation with reason and superstition, in addition to an intense conflict between logic and delusion, which creates an unstable and perilous proceeding of events for the narrative structure and characters beginning with Silas. Because of the text’s sudden and unexpected adherence to betting as a judicial solution and leaving all the rest to chance, these social ideals are undermined on the point of their supremacy at various points linked to dominant Victorian values. The strong external challenge posed on Silas through the power of social acquiescence to religious practice turns into an ontological problem for the self since Silas is no longer capable of preparing himself, predicting his lot, and facing the strenuous life that awaits him in the future. In other words, the superstitious overcomes the reasonable in a challenging and absolutely paradoxical manner. For Silas, the greatest question is about himself, in that who he transforms into against his will and his earlier plans evolves into the other, the product of sheer determination created by social conditions. The novel, hence, does not compromise the flow of events in the plot structure to compensate for Silas’s lot.

Accordingly, Silas begins to hoard his gold for a course of fifteen years in response to a chain of unreasonable events. Then, when his gold is stolen in Raveloe where he has been leading a peaceful life for a very long time, his first interaction with the community begins albeit unwillingly. Later, he adopts Eppie and, in consequence, his sociability increases to the extent that the society accepts him with the little girl’s influence. Therefore, he turns out to be the only character who experiences change in his personal attitude and social condition. For this transition between different social positions, Wiesenfarth states, “from trusting and loving he becomes miserly; from miserly he becomes trusting and loving again. His character develops in an A-B-A movement, his first phase making possible his last and his middle phase showing a perversion of love and trust” (1970 p. 228). In this vicious cycle, Silas makes peace and eventually seems to reunite with the society. In fact, Eliot also states that “*Silas Marner* sets – or is intended to set – in a strong light the remedial influences of pure, natural human relations” (qtd. in Wiesenfarth, 1970 p. 227). This state of being true to social circumstances brings integration into the social structure once again and puts an end to personal alienation. Yet, the critique of social order leading to Silas’s catastrophic fate is still unaccountable. Paradoxical aspects of Victorian society on the dichotomy between reason and superstition are left bare, which leads to the conclusion that the fate of protagonist in social realist tradition will inevitably produce such miserable repercussions.

In this process, Eppie’s role is quite important in that she functions like a bridge between Silas and the society in Raveloe. Although she is herself not wanted by her father Godfrey, she finds parental love and care in Silas. During the period between the theft of gold and Eppie’s adoption, the natives of Raveloe, among whom Dolly comes to the

foreground, insist on Silas's being a devout Christian by attending Church services. In that respect, Dolly calls out to Silas to find the faith he lost in the past. She urges him to adopt religious manners as a submissive person once again, which will bring peace and comfort to his mind. This sincere call for Silas's adoption of religious manners again does not change anything in his behaviour due to his disillusionment with such arguments about submission:

Well, Master Marnar, it's niver too late to turn over a new leaf, and if you've niver had no church, there's no telling the good it'll do you. For I feel so set up and comfortable as niver was, when I've been and heard the prayers, and the singing to the praise and glory o' God, [...] I feel as I can put up wi' it, for I've looked for help i' the right quarter, and gev myself up to Them as we must all give ourselves up to at the last (Eliot, 1999 p. 72).

In addition to her personal relief due to a religious lifestyle, Dolly puts emphasis on exemplary figures in the community to support her convincing tone towards Silas (Eliot, 1999 p. 72). This urge on Silas at an instant when his blasphemy due to the unjust treatment of God is aggravated by his stolen gold does not seem to make any sense for him. For this reason, the narrator's comment can be called a confession to the striking complex of affairs as follows:

Poor Dolly's exposition of her simple Raveloe theology fell rather unmeaningly on Silas's ears, for there was no word in it that could rouse a memory of what he had known as religion, and his comprehension was quite baffled by the plural pronoun, which was no heresy of Dolly's, but only her way of avoiding a presumptuous familiarity (Eliot, 1999 p. 72).

This realist depiction regarding human relationships in Raveloe may also be considered as another aspect of the conflict between Silas and the rural community. Their religious views do not conform to each other, which makes Silas look awkward after such a long time.

Since Silas is thoroughly disappointed with society and representative figures of social norms and teachings, he seems to disregard all these calls for him. However, a personal relationship between Silas and Eppie has a transformative power to contend Silas's decisive attitude and results in his sociability. This time, Silas interacts with the community based on his personal reasons about Eppie rather than conforming to social expectations. Hence, the previous headstrong man changes when the little girl is included in the affairs and gives up his claims taking responsibility on him. Although Dolly's theology is still unintelligible for Silas, "now she can appeal not only to Silas's own need but to his obligations to the child. [...] [Her urging] lies in her concern for the child and for Silas, and in her willingness to teach Silas what he must do in order to give the child the best he can. [...] He is eager to do for Eppie what he was earlier uninterested in doing for himself" (Jones, 1970 p. 39). About this matter, it may be argued that the feeling of responsibility, especially that of a child, makes the protagonist comply with social expectations. Despite his previous meaningless life in which he lost everything, Eppie turns out to be his new hope and possible gain to struggle for in this life. Accordingly, Dunham believes that "Eppie's role remains that of a *dea ex machine* [*sic*] with considerable allegorical import, but with little real substance" (1976 p. 645). Still, she triggers all the humanly relationships in Silas's life even just with her simple existence as a little ineffective baby. About Eppie, Bennett also claims that "we must believe – and the author beguiles into belief if we will allow her – that the golden-haired baby leaves the dead mother at a point just near enough to Silas's cottage for it to totter into it and so be found, a living substitute for the lost golden hoard" (1966 p. 132). After all, Eppie plays a vital role in bringing Silas's human nature

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

back to the surface again as she grows into a very beautiful young lady. Although Silas was initially taken by the society as a presence rather than an individual or a human being, Jones states that “the tale is to be about his recovery of his inheritance – his inheritance as a man, a social being” (Jones, 1970 p. 36). Hence, he turns out to be a member of the society after all the struggles he must be involved in. Instead of Victorian social values and ideals, Eppie’s role cannot be denied in Silas’s social rebirth despite being a little insignificant girl. This could be considered a harsh criticism on Victorians who are always troubled with finding solutions to social conflicts.

Furthermore, an overview of the novel’s epilogue shows that an alternative mode of living, morality and respectability is just possible based on the human element. As Allen states, “besides the delineation of country life and humor and of a world gone forever, there is something else in *Silas Marner* – the moral which is, in a sense, the spine” (1967 p. 127). In this respect, Silas and Godfrey are interconnected with Eppie’s introduction into the novel. While Godfrey marries Nance after her mother’s death, Silas reunites with the society as a member. However, the ending and Eppie’s reaction juxtapose these two men based on reason on a personal level. In this respect, “Marner is the unwitting agent of Cass’s redemption, just as Cass’s behaviour is the unwitting cause of Marner’s rebirth” (Allen, 1967 p. 127). In this plot structure, Eliot states that “the Nemesis is a very mild one. Favourable chance is the god of all men who follow their own devices instead of obeying a law they believe in.... The evil principle deprecated in that religion is the orderly sequence by which the seed brings forth a crop after its kind” (qtd. in Allen, 1967 p. 127). Because of this point in the author’s mind, retribution is for the guilty and Godfrey is punished when his daughter rejects him as her father and chooses to continue her life next to Silas. Thus, Silas’s rebirth plays a dominant role in the narrative and concludes the novel independent from all social anxieties that have shaped his reactions so far.

Before Silas’s circumstances are finally established, he pays a visit to his old hometown Lantern Yard to see how he is remembered there. The impression on Eppie and the current state of his old house are quite familiar with the depictions in most mid-Victorian novels set in industrial areas affected by rapid changes in production methods:

‘It’s gone, child,’ he said, at last, in strong agitation—‘Lantern Yard’s gone. It must ha’ been here, because here’s the house with the o’erhanging window--I know that--it’s just the same; but they’ve made this new opening; and see that big factory! It’s all gone--chapel and all (Eliot, 1999 pp. 154-155).

Clearly, all his past embedded in his memories remembered by Silas have been destroyed with the advance of industrialization and he does no longer have a past to go back and prove his innocence. As Eppie finds it “a dark ugly place” supporting Silas’s observation, there is nothing left behind for Silas’s horrible memories associated with this place anymore (Eliot, 1999 p. 154). There is only future to be lived with her adopted daughter Eppie and the new community in Raveloe. As Koopman touches upon, “the idea of freedom as self-transformation can be understood as a response to some of the most knotted problems of moral modernity: the difficulty of indecision, the dissemination of probabilities and the unavailability of chance” (2016 p. 48). Moreover, the industrial revolution, though still very far away from Raveloe, has for a long while started to show its initial effects by means of the factory in this extract and change for English society has already started despite Silas’s escape to Raveloe from bourgeois values.

Conclusion

In conclusion, this study claims that Silas’s story full of severance, loss, alienation and being accused of crimes he did not commit, comes to an end with moral lessons in a

paradoxical state of affairs, because Victorian society does not grant happiness to a member despite his complete adoption of social values in a submissive manner. It is evidently revealed that Silas's mournful and desolate condition is the result of Victorian social structure that creates ideals and values which must be followed for no obvious cause to the benefit of the individual. Some mistakes are rectified in Silas's case by means of a personal account, different from other characters like Godfrey and his brother Dunsey. However, the morals and compromise with the society are praised in a Victorian manner to provide a happy ending for the novel, whereas there is no nostalgia in the narrative yearning for a lost and forgotten past. By means of the comparison between rural and urban settings and their communities and social lives, an account of deficiencies presents the condition of the protagonist as he unfortunately suffers from unquestioning social norms and religious practices. The practice of drawing lots in search for justice and as a proof for submission to social expectations prove completely wrong while it leads to a catastrophic ending for the individual like Silas. In addition to being unreasonable and unlawful, the practice undermines core values of Victorian society resulting in overwhelming destruction. Despite Eliot's attempts in the rest of the novel to alleviate for this weak plot twist that challenges Victorian ideals, the status of the individual character is once put in an undesirable paradox. The new social order is built upon values that are highly idealised by the Victorians, whereas this incident is incongruous with firm notions that describe the era. The sudden twist of events in the narrative structure is the reason for undermining Victorian ideals. Silas is certainly doomed because he listens to social appeals and conforms to expectations in social and religious practices, which is unacceptable for Victorians who undoubtedly believe that submission to social norms and authority of rules will bring happiness for all members of the community. Despite his silent submission till the moment of awakening, Silas cannot escape the outcome of leaving his fate to betting. In a controversial manner, divine grace and justice are linked to an act of betting, which is paradoxical to middle class values of morality and respectability. The demise of the individual is just looked over by the urban and industrial community. Although there is a fictional offer in the form of a solution to Silas's suffering, the act of injustice through social and religious justification is left without social notice and care.

BIBLIOGRAPHY

- Allen, W. (1967). *George Eliot*. New York: Collier Books.
- Auster, H. (1970). *Local Habitations: Regionalism in the Early Novels of George Eliot*. Massachusetts: Harvard UP.
- Bennett, J. (1966). *George Eliot: Her Mind and Her Art*. Cambridge: Cambridge UP.
- Croll, A. (1999). Street disorder, surveillance and shame: regulating behaviour in the public spaces of the late Victorian British town. *Social History*, 24, 3 (Oct.), 250-268.
- Dunham, R. H. (1976). Silas Marner and the Wordsworthian child. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 16, 4 (Autumn), 645-659.
- Eliot, G. (1999). *Silas Marner: The Weaver of Raveloe*. London: Wordsworth Classics.
- Huggins, M. J. (2000). More sinful pleasures? Leisure, respectability and the male middle classes in Victorian England. *Journal of Social History*, 33, 3 (Spring), 585-600.
- Jones, R. T. (1970). *George Eliot*. Cambridge: Cambridge UP.
- Koopman, C. (2016). Transforming the self amidst the challenges of chance. *Diacritics*, 44, 4, 40-65.
- Leavis, F. R. (1970). *The Great Tradition*. Harmondsworth: Pelican.
- Milner, I. (1966). Structure and quality in Silas Marner. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 6,4 (Autumn), 717-729.

Betting, Self-Transformation and Sinful Respectability: Paradoxical Religiousness...

Neill, A. (2008). The primitive mind of *Silas Marner*. *ELH*, 75, 4 (Winter), 939-962.

Thompson, F. M. L. (1981). Social control in Victorian Britain. *The Economic History Review*, 34, 2 (May), 189-208.

Thomson, F. C. (1965). The theme of alienation in *Silas Marner*. *Nineteenth-Century Fiction*, 20, 1 (June), 69-84.

Wiesenfarth, J. (1970). Demythologizing *Silas Marner*. *ELH*, 37, 2 (June), 226-244

JEAN JACQUES ROUSSEAU’NUN EĞİTİM ANLAYIŞINA GÖRE ÇOCUK GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF CHILD DEVELOPMENT ACCORDING TO JEAN JACQUES ROUSSEAU'S UNDERSTANDING OF EDUCATION

РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА ПО ПРИНЦИПАМ ВОСПИТАНИЯ ЖАН-ЖАКА РУССО

Mücahit DAĞDELEN**
Ömer Faruk ŞEKER***

ÖZ

Düşünce tarihi içinde önemli bir kaldırım taşı ve potansiyel zemini temsil eden Aydınlanma Dönemi, kendinden sonraki dönemler için önemli bir projeksiyon görevi görür. Bu görevin işlevi halen günümüz için de devam etmektedir. Söz konusu önemin başat aktörü ve temsilcisi de eğitime önemli bir katkı yapan J. J. Rousseau’dur. Rousseau, “*Emile*” adlı kitabında çocuk eğitimini dönemine göre başka ve o zaman kadar bilinmeyen açılardan ele alarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirme biçiminde çağın mevcut pozitivist eğitim sistemine önemli eleştiriler yöneltmiştir. Döneminde kabul görmemiş ve çeşitli cephelerin hedefi olmuştur. Yaşadığı döneme göre özgün ve orijinal olan ve günümüzde de en çok referans gösterilen “*Emile*” de, “*Doğa eğitimi*”, ki, bu yaklaşım biçimi onun eğitim felsefesinin temellerini oluşturur, çocuklar için etkin bir öğrenme başlangıcı demektir. Ancak Rousseau eserinde çoğunlukla erkek çocuklarının eğitimine değinmiş, kız çocuklarının eğitimi ile ilgili kısıtlı sayılabilecek öneriler sunmuştur. Erkek çocukların başta doğacılık anlayışına göre şekillendirdiği eğitimle başlayıp, özerkliği kazanan bireyin zihinsel, ahlaki, cinsel ve dini gelişimlerini bu açıdan inceleyerek düşüncelerini yansıtmıştır. Kız çocuklarının da bu anlayışla büyüyen “*Eş*”e uyum sağlayacağı düşüncesi hakimdir. Çalışmalarında verilen örnekler ve sonradan yapılan araştırmalar neticesinde eleştirilen yanları olsa da döneminin etkili ve etkileyen filozofudur. Bu çalışmada Rousseau’nun eğitim anlayışı, çeşitli eğitim felsefeleri, çocuk gelişimine dair görüşleri ve katkısı incelenmiştir.

* Bu çalışma “Avrupa’da Reformist Eğitimciler” kitabının ilk bölümünden esinlenerek hazırlanmıştır.

** ORCID: [0009-0004-9342-9515](https://orcid.org/0009-0004-9342-9515), Uzman Öğretmen, Atatürk İlkokulu, Eskişehir/Alpu, mucahit.3086@gmail.com

*** ORCID: [0009-0001-8744-1743](https://orcid.org/0009-0001-8744-1743), Başöğretmen, Taptuk Emre Ortaokulu, Eskişehir/Odunpazarı, farukseker70@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Dağdelen, M., & Şeker, Ö. F. (2024). JEAN JACQUES ROUSSEAU’NUN EĞİTİM ANLAYIŞINA GÖRE ÇOCUK GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 15-30. DOI:[10.17498/kdeniz.1468593](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1468593)

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitimi Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Anahtar Kelimeler: Eğitim, eğitim politikaları, çocuk gelişimi, Rousseau, doğacılık

ABSTRACT

The Enlightenment Period, which represents an important paving stone and potential ground in the history of thought, is an important projection for the following periods. The function of this task continues today. The leading actor and representative of this importance is J. J. Rousseau, who significantly contributed to education. In his book "Emile," Rousseau evaluated child education from different and unknown perspectives for his time. In this evaluation, important criticisms were directed at the existing positivist education system of the era. It was not accepted then and became the target of various fronts. In "Emile," which was unique and original for its time and is the most referenced work today, "Nature education," which forms the basis of his educational philosophy, means the beginning of effective learning for children. However, in his work, Rousseau mostly addressed boys' education and offered limited suggestions on girls' education. Starting with the education of boys, which he shaped according to the understanding of naturalism, he reflected his thoughts by examining the mental, moral, sexual and religious development of the individual who gained autonomy from this perspective. The idea that girls would adapt to the "Wife" who grew up with this understanding was dominant. Although he was criticized due to the examples given in his works and subsequent research, he was an influential and influential philosopher of his period. This study examines Rousseau's understanding of education, various educational philosophies, his views on child development and his contribution.

Keywords: Education, education policies, child development, Rousseau, naturalism

АННОТАЦИЯ

История мышления, представляющая собой важную ступень и потенциальную основу в истории просвещения, является важной проекцией для последующих периодов. Функция которого продолжается и по сей день. Главным действующим лицом и представителем вышеуказанного принципа является Ж. Ж. Руссо, внёсший значительный вклад в образование. В своей книге "Эмиль", Руссо оценивает образование детей с разных сторон, ещё не известных для тех времён. Представленной нами оценке критика, в основном, направлена в адрес позитивной системы образования того времени. В "Эмиле", уникальном и оригинальном для того периода, "природное образование", составляющее основу образовательной философии Руссо, означает эффективное начало обучения детей. Однако, в своих трудах Руссо, в основном, затрагивает вопросы образования мальчиков и наоборот, имеет ограниченные предложения относительно образования девочек. Он выражает свои мысли, начав с воспитания мальчиков, которое формировалось прежде всего в соответствии с пониманием натурализма и с этой точки зрения исследует умственное, моральное, сексуальное и религиозное развитие личности, получивший автономию. По выдвинутой им теории девочки мысленно адаптируются к "супружеской" функции, которое вырастает наряду с этим пониманием. Несмотря на то, что некоторые аспекты его работ подверглись критике в результате приведенных примеров и последующих исследований, Руссо являлся влиятельным философом своего периода. В этом исследовании были рассмотрены понимание со стороны Руссо образования, различные образовательные философии, его взгляды на развитие детей и его вклад в сфере образования.

Ключевые слова: Образование, политика образования, развитие детей, Руссо, натурализм.

1. GİRİŞ

Eğitim üzerine İlk Çağlardan bu yana çeşitli düşünceler dile getirilmiş, bu düşüncelerin etkileriyle farklı akımlar ortaya çıkmıştır. Sokrates, Platon, Aristo, I. Kant, J. Locke, J. Piaget, E. Durkheim, S. Freud, M. Montessori ve John Dewey gibi düşünür ve yazarlar, düşüncelerini ispat etmişler ve tespitleri büyük oranda hala geçerliliğini korumaktadır. Farklı düşüncelerin etkileriyle oluşturulan ve sistematik eğitim kuramları olarak nitelendirilen Daimicilik, Esasicilik, Natüralist Eğitim, Pragmatist Eğitim ve Varoluşçu Eğitim bu düşüncelerin ürünleri olarak eğitim alanında yerlerini almışlar ve ülkelerin eğitim sistemlerini yönlendirmektedirler. Örneğin, Natüralizm, doğaya yönelişi ve her şeyin, hatta Tanrı'nın bile doğallığını, dolayısıyla da her tür araştırmanın bu doğaya uygun yöntemlerle yapılması yönündeki eğilim ile belirginleşen ve toplumsal teorilerin eğitime ilgi duyan boyutunu da bu anlamda biçimlendiren paradigmatik görüşün temelini oluşturmaktadır (Bakır, 2007). Esasicilik ve Daimicilik eğitim felsefeleri ise ülkemizde yürütülen bir sistem olmuştur ve hala da ne kadar ilerlemecilik ve Yeniden Kurmacılık eğitim politikaları yürütülse de yine uygulanmaya devam etmektedir (Yayla, 2023). Biz burada özellikle Rousseau'nun eğitim anlayışını değerlendireceğiz. Ancak burada belirtmek gerekir ki Rousseau kitabın büyük bölümünde erkek olan Emile'den bahsetmiş, kız çocuklarla ilgili olarak da içinde bulunduğu dönemin 'gelenekçi' anlayışından kurtulamamıştır.

Rousseau'nun eleştirilerinin merkezinde, eğitimin prensipleri, ahlak, tinsel ve dini olan, toplumsal ve bireysel noktalar oturtulmuş ve söz konusu noktalar '*Natüralist*' perspektifte değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme, ileri sürülen düşünce, prensip ve öneriler sadece dönemi etkilemekle kalmamış, önce ülkesinde Fransız İhtilali'yle yapılan eğitim reformlarının, ardından da bu İhtilalle oluşturulan devlet kurgusunu model alan ülkelerin eğitim politikalarını da etkileyen önemli bir dayanak olmuştur. Türk toplumunun eğitim politikalarında oldukça önemli bir yere sahip olan Rousseau'nun eğitim konusundaki görüşleri en derli toplu biçimde "*Emile*" adlı kitabında irdelenmiştir. Yani "Türk Eğitim Politikası" günümüze değin eğitimde bu kitabın içeriğiyle, burada üzerinde durmadığımız ama dile getirmemiz gereken sosyolojik çıktılarıyla da Durkheim ekolünün etkisiyle yapılandırılmıştır diyebiliriz.

Eğitim konusunda birçok düşünürde de ilham kaynağı olan Rousseau, Orta Çağ'ın her türlü baskısına rağmen bireysel ve özgürleştirici eğitimi savunarak dönemine göre eğitime farklı bir anlam yüklemiştir. Onun bu özelliği onu Natüralistik eğitim anlayışının başat aktörü (Burkaz, 2014), Kant, Froebel, John Dewey, Montessori, Maslow gibi çağdaş eğitim anlayışına sahip felsefeciler için de kuramlarını oluşturmalarında, uygulamalarını gerçekleştirmede ve geliştirmelerinde ilham kaynağı olmuştur.

1. İÇERİK OLARAK EĞİTİM

Eğitimin bir tanımı yapılırsa nasıl bir tanım yapılmalıdır? sorusu beraberinde çok fazla tanım ortaya çıkartacak bir sorudur. Nitekim öyle de olmuş eğitimle ilgili yüzlerce tanım geliştirilmiştir. Sayının bu denli fazla olma nedeni tanımlı yapanların kavrama gerek benimseyerek temsilcisi oldukları kuramsal yapılar gerekse ideolojik düşünceler gibi nedenlerden dolayı yükledikleri anlam farklılıklarıdır. Ya da tanımında eksiklik olduğu düşünülen yeni bir kavramın o tanıma ilave edilmesi nedeniyledir. Günümüz için en yaygın eğitim tanımı, kişilerin davranışlarında, kendi yaşantıları yoluyla kasıtlı ve istendik yönde değişiklik oluşturma süreci (Özçelik, 1988) şeklinde dile getirilmektedir. Aynı kavram, İdealizm'e göre değerlerin, Realizm'e göre kültürün, Natüralizm'e göre ise doğal ortamların etkisiyle ve deneyimle edinilen bilgiler bütünüdür. Pragmatistler de eğitimde fayda temelli bir anlayışı benimsemişlerdir (Kaygısız, 1997).

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Eğitim bulunulan yere ya da ilgili anda ya insandan ya doğadan ya da çevremizdeki nesnelere öğrenilmektedir. Ne kadar çok duyu organını öğrenmeye katarsak bilgiyi öğrenmede kalıcılık da artar. Bloom'un bilişsel alan taksonomisi de değerlendirme basamağının (yenilenmiş halinde yaratma basamağı) en üst alan olduğunu, bir bakıma kişinin kendisinin deneyimleyerek öğrenmesinin kalıcılığı sağlayacağını göstermektedir (Bümen, 2006). Çocuklar için asla hazır bilgi paketleri oluşturulup onlara sunulmamalıdır. Çocuk, keşfetmeli, acıyı yaşamalı, etkileşime girmeli, bunlar doğal bir ortam oluşturarak yapılmalıdır (Rousseau, 2009:130-132).

Hangi kuram ya da tanımın içeriği ne olursa olsun her tanım ya da kuramın tek ortak özelliği vardır ki o da eğitim aracılığıyla o toplumda bir düzen (toplumsal düzen) oluşturmaktır. Rousseau da Emile'in belli yaşa gelince gerekli eğitimleri tamamlayıp özgür birey olunca topluma uyacağını ifade eder. Bunun için de eğitim bir felsefi akımla ilişkilendirildiğinde öğrencilerin zihinlerini harekete geçirecek etkinliklerin bir işlerliğe sahip olması gerekmektedir (Çoban, 2004). Eğitim ortamı etkinliğe dayalı olmalı ve her öğrenci için hedef, içerik sınama durumu belirlenmeli mi? Eğitim değişime sürekli açık olmalı mı? Zihnin tüm özellikleri geliştirilmek için eğitimde problem çözme ve proje yöntemini mi kullanılmalıyız? (Dündar, 2007). Eğitimin temel işlevini toplumun yeniden yapılanması olarak görmeli, bireye mutluluğu yaşamda sürekli değişim var mutlu olmak istiyorsan bu değişime ayak uydurabilmelisin diyerek sürekli yeniden yapılanması gerektiğini ve bu sayede mutlu olabileceğini (Kaygısız, 1997) mi öğretmeliyiz? Çocukları gelenekçi ve tek düze mi yetiştirilmeliyiz? Yetiştirilirken dini gelenekler eğitimin neresinde olmalıdır? İstendik davranışlar akla uygun olmalı mıdır? Doğuştan hiçbir bilgi ve beceriye sahip olmadığımızı mı düşünmeliyiz? Ya da eğitimi toplumsal bir iş olarak görerek ve kişiyi işinin ehli yaparak onun güçlü ve verimli olmasını mı sağlamalıdır? şeklinde ve bu gibi birçok soruya cevap bulmak ve verilen farklı cevaplara göre eğitimi düzenlemek durumunda kalınmıştır.

Rousseau'ya göre doğa ve doğallık çok önemlidir. Verilen eğitimlerin kırsal alanda, çocuğun nesnelere ulaşabileceği ortamda, şehir gürültüsünden uzakta olması gerekir. Çocuğa verilen eğitimin içeriği, analiz gücünü geliştirmeli, problem çözme odaklı olmalı, yeni ürünler ortaya çıkarabilmeli ve problem çözme odaklı olmalıdır. Tüm bunlar yapılırken çocuğun gelişim evrelerine uygun eğitim vermeye dikkat edilmelidir. Bunun için de çocukluk dönemi hazır bulunuşluğa dikkat edilerek çocuk doğası, ihtiyaçlarının ne ya da neler olduğu düşünülmeli, ona göre bir program oluşturulmalıdır. Öğrenci tanınmadan kesinlikle eğitim verilmeye başlanmamalıdır. Burada belki de en kritik nokta, her çocuğun tek öğretmeni olması gerektiğini anlayışıdır. Doğanın herkese eşit davranmadığını ve aynı standartları sunmadığını bilen Rousseau bu yüzden çocuğa göre eğitim vermek gerektiğini savunur. Burada cinsiyet farklılığına göre de davranılması gerektiğini belirten Rousseau "Erkek çocuklar tahta topaçlar, küçük arabalar, gürültü çıkaran ve harekete dayalı eşyaları, kızlar ise süsleri, kumaş parçaları, bebekler gibi gözü hitap eden eşyaları tercih eder, işte burada kadının yaratılışına göre belirlenen zevkleri açıkça gösterir (Rousseau, 2009:990)." düşünceleriyle onlara, eğitim için yararlanabileceğimiz bazı özellikleri verir. Rousseau burada kadercilik anlayışına da inandığı için doğanın herkese eşit şartlar sunmadığını belirtir. Emile çocukken çocuk gözüyle, gençken ise genç gözüyle gelişimini ele alıp eğitimini ona göre düzenlemektedir (Tombak, 2016).

Rousseau'nun üzerinde durduğu eğitim içeriğine yönelik tezlerden biri de verilen bilginin işe yarar olmasıdır. O Emile'e işe yarayacağı, kullanmayacağı bilgiyi vermemiştir. Bilgi öğretilirken, "Bu bilgi bana nasıl fayda sağlar?" sorusu hep akılda olmalı ve öğrenciye eğitim bunun sonucu olarak verilmelidir. Böylece insanın aynı zamanda kendini koruması için de faydalı bilgileri öğrenmesi doğal bir olaydır (Tombak, 2016).

2. EĞİTİMCİ NASIL OLMALIDIR?

Emile kitabının ilk bölümü nasıl bir eğitimci? sorusuna verilecek birçok cevabı içermektedir. Öncelikle çocuğun gelişimi için eğitimcinin rolünün yadsınamayacak kadar önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu yüzden çocuğun tek bir eğitimcisi olmalıdır, öğrenciyi o eğitimciden uzun yıllar ayırmamak gerekir (Rousseau, 2009:59). İnsan doğal bir varlık olduğu için ilk eğitimcisi doğadır bu yüzden doğanın gerektirdiklerini öğretmek gerekir (Rousseau, 2009:138).

Bireyin her yönüyle gelişimi için, onun yaşamda karşılaşacağı durumlara yönelik ilkeleri bir eğitimci/mürebbiye bulmasını sağlamalıdır (Rousseau, 2009:60). Bu eğitimci şunları yapmalıdır: Öncelikle eğitimci ortam olarak çocuğu bir köye, çayıra, kırlara götürmelidir. Şehrin gürültüsü, pis havası, basık düzeninde eğitimin istediğimiz gibi olmayacağı, Emile'e uymayacağı ve de doğal bir ortam olmayacağı aşikârdır. Mürebbiye köyde nesnelere daha egemen olacaktır. Şehirde sahip olmadığı otoriteye de burada sahip olacağı için eğitimcinin işi daha kolaydır (Rousseau, 2009:186).

Eğitimci, öğrencisini hamur gibi düşünüp istediği şekli verebileceği kanısında olmamalıdır. Çocuğun doğal yapısı koruyarak yetiştirilmeli, kendi kararlarını verebilmeli ve bunun sonra da yaptığı tercihlerin sonuçlarına katlanabilir duruma gelmelidir. Bu sayede başkalarının emir ve isteklerine bağlı kalmamalı, bir nevi robot olmaktan kurtulmalı kendini ifade edebildiği yaşlara ve topluma karıştığı zamanlarda da herhangi bir kimsenin etkisine girmeden zihinsel gücünü kullanabilmelidir. Çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında keyfi istekleri alınmamalı, muhtaç oldukları karşılanmalıdır. Keyfi istekler çocuğu hırsla, doymuşluk hissine sürükleyerek onu doğal yapısını bozulmasına sebep olurlar. Onların bu keyfi istekleri karşısında kararlı durulmalıdır. Hatta Rousseau çocuğun bu isteklerini karşısına fiziksel engeller koymamızı, isteklerinin sonucunu oluşturan cezaların da karşısına çıkarılmasından bahseder. Bir kere ne yapıyorsa daha sonraki durumlarda da aynı tavır sergilenmelidir (Rousseau, 2009:153-154). Bu yüzden de çocuğun eğitiminde bir kişinin olması önemlidir. Bir eğitimci veya anne/baba çocuğuna tam eğitim verirken başka birinin bu eğitime karışması koyduğu kuralları ve dik duruşu sarsacaktır. Rousseau, mürebbinin iki uçta da katı olmasını istememektedir. Eğitimci ne aşırı sert ve katı olmalı ne de yumuşak, etkisiz, her söylenene göz yumar, çocuğun her istediğini yapar olmalıdır. Bu iki davranış durumları da öğrenci ile arasındaki ilişkiyi zayıflatır. Rousseau'nun bahsettiği davranış durumu aslında 'tatlı sert' olmalıdır.

Rousseau'nun istediği, eğitimcinin doğal ortam/hayat düşüncesini öğrenciye uygulamasıdır. Bu yüzden eğitimci çocukları çok iyi tanıyarak işe başlamalı ve ona göre hareket etmelidir. O, çocuklarını hemen tanıdığını iddia eden eğitimcileri eleştirir. Bu eğitimciler yanlış yapmaya meyilli olacaktırlar. Aslında çocuklar bir anda anlaşılamaz (Tombak, 2016). Anlaşılabilmesi için onlarla zaman geçirilmeli, nelere ilgisi olduğu görülmeli ve keşfetmelerine izin verilmelidir. O yüzden "Davranışçı Kuram" öğretileri Rousseau'ya göre kesinlikle yanlıştır. Çocuğa belli davranışların öğretilmesi yanlış olup doğada kendisinin bulması sağlanmalı, bunun için eğitimci sadece 'yol gösterici' olmalıdır.

Eğitimin amacına ulaşmasında en önemli faktör, eğitimci ve çocuk arasında olması gereken sevgi ortamıdır. Sevgiyle öğretilen, verilmek istenen bilgi çocuk tarafından daha hızlı bir şekilde kabul görecektir, bu sayede eğitimcinin çocuğu daha iyi tanması sağlanmış olacaktır. Çocuk da bu ortamda kendini daha rahat hissedecek, doğal davranışlar sergileyecek, eğilimleri net bir şekilde anlaşılacak bunun sonucunda da eğitimcinin işi kolaylaşmış olacaktır. Bu konuda da dikkat edilmesi gereken nokta eğitimci-öğrenci ilişkisi olmalıdır. Eğitimci öğrenciyle arkadaş olmamalı ona doğru yanlışı kendi(çocuğun) davranışlarıyla gösteren bir rehber olmalıdır.

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Ezberci eğitime de kesin bir dille karşı çıkan Rousseau, Emile için hiçbir zaman ezbere iş yapmayacağını, ezberleyerek öğrenmeyeceğini dile getirerek masalların gereksizliğinden de dem vurur (Rousseau, 2009:236). Eğitici çocukta öğrenme isteği uyandırılmalı, ona doğru yönlendirilmeliler. Çocuğun içerisine öğrenmekten zevk almanın ateşini düşürmelidir. Bunun için de önce hareketli çocuklar yetiştirmeli ve bu çocuklardan bilgi kişiler ortaya çıkmayı başarabilmelidir (Rousseau, 2009:259).

Mürebbinin önemi ve özellikleri konusuna sürekli değinen Rousseau'ya göre mürebbiyenin asıl amacının bir şey öğretmek olmayıp, doğru bilgileri öğrencilerin kafasına sokmasını sağlamak olduğu unutulmamalıdır. Çocuk, bilimleri öğrenme zevkiyle büyümeli ve canları sıkıldığı anda onlarla yaptığımız işten vazgeçmeyi bilmemiz gerekir. Çünkü bir çocuğun ne öğrenmek istediğini bilmek kadar istemediği bir şeyi yapmaması da önemlidir (Rousseau, 2009:413-414). Mürebbi bunu hemen fark etmeli ve başka bir çözüm üretebilmelidir. Hiçbir konuda çocuğu sıkmamalı, ona öğrenme ortamı sağlayarak kendi öğrenmesini gerçekleştirmesini sağlamalıdır. Bu durumun da günümüz yansımaları olarak çocukların dikkat sürelerinin oldukça kısa olması gösterilebilir. Baktığımızda 4 yaşında bir çocuğun 8 dakika kadar, 6 yaşında 20 dakika, 9 yaşında yaklaşık yarım saat, 18 yaşına geldiğinde 45-50 dakika dikkat ve ilgi süresi olan çocukları daha fazla bir etkinlik ve öğretim için uğraştırmak kendimizi gereksiz yere yormak gibi görünmektedir (Sarı, 2022). Rousseau'nun eğitim verdiği yaşlarda en fazla 50 dakika olan dikkat süresince öğrencinin ilgili olduğu konulara yönlendirilmesi gerekip, süreler aşınca farklı alanlara geçilmeli veya ara verilmelidir.

3. DOĞACILIK

Çocuğun yetişmesi için eğitim alması zorunludur. Rousseau'ya göre insanlar eğitimi üç farklı türde alırlar: Doğadan, insanlardan ve şeylerden (eşya). Yeteneklerimizin ve organların içten gelişimi doğanın eğitimi olup, diğer eğitim şekillerini yönetmelidir (Maboçoğlu, 1990). Emile'e en doğru eğitimin '*doğa*' tarafından verileceğini düşünen Rousseau, Emile'e eğiticinin değil, doğanın öğrencisidir, der (Rousseau, 2009: 86). İnsanlar derslerini doğanın onlara verdiği şekilde almalıdırlar. Rousseau'nun eğitim anlayışından etkilenen M. Montessori (1870-1952) de Rousseau'ya benzer görüşler bildirmiş, eğitim ortamlarında hep doğal malzemelerden yararlanmış, sınıfında gerçek malzemeler kullanarak eğitimde doğal ortamı sağlamaya çalışmıştır. Ona göre çocuğun doğa ve doğal malzemeleri kullanması, bunlarla eğitim gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır (Oğuz ve Akyol, 2006). Bu yolla hem doğadan/doğaldan yararlanılmış olunacak hem de öğrencinin aktif katılımıyla öğrenme gerçekleşmiş olacaktır.

Rousseau'nun felsefesinin temeli doğa eğitimi ya da doğacılıktır. Çünkü doğa insanı kötülüğe yöneltmez, doğadan kötülük gelmez. İnsanın doğanın getirdiği karakterle donatılır. Bu karakterle insanın büyür ve doğanın bu hediyesi değişmez. Rousseau'ya göre insan bu iyiliği korumalıdır. Doğanın verdiklerini almak, korumak gerekir (Tombak, 2016). Doğa eğitimine karışmadığımız için, insan eğitimini ve şeylerin eğitimini yönetip çocuğu hedefe yönlendirebiliriz. Rousseau'nun eğitimdeki tüm çabası, doğuştan gelen bütün iyi özelliklerin (temiz, saf, değer yargıları olmayan, bize empoze edilmemiş biçimde), çocuğun doğasına uygun biçimde (doğuştan geldiği gibi) geliştirilerek, şeylerin ve insanların eğitimini de bu yönde düzenlemektir (Maboçoğlu, 1990). Doğanın eğitimi aynı zamanda uysallığı da beraberinde getirir. Uysallıkla da insan daha fazla bilgi öğrenir ve aslında içinde doğuştan getirdiği iyilik bu uysallığın karşılığıdır. Bu iyiliği anne babalar korumak durumundadır. Aksi takdirde çocuğun kötülükle karşılaşmasına ve onu öğrenmesine yol açmış olacaktırlar (Tombak, 2016).

Rousseau'ya göre doğadan ayrılmak tam anlamıyla kişi için bir çöküş dönemidir ve doğadan ayrıldı mı geriye dönüş artık zordur. Böyle bir ayrılışın da bireysel olması zordur. Kendisiyle başka insanları da beraberinde sürükler. Bu da doğadan ayrılmayı bireysel değil toplumsal bir olay yapar. Doğacılık bir ıskellik değil aksine 'İnsan Olma'nın ta kendisidir. Bu yüzden de toplumsal bir buhran olur. İnsanlar bir andan kendisini farklı yerde konumlandırır. Oysa doğa da olan çocuğun başka bir şeye ihtiyacı yoktur (Tombak, 2016).

Rousseau'nun doğacılık anlayışının başka bir boyutunda 'Kadercilik' anlayışı vardır. İnsan tabii ki her şeye gücü yeten, her duruma yetişen bir varlık değildir. Gücünün yetmediği yerde artık o durum kadere kalmıştır. Bunu da "Yazgıya boyun eğme yasasını bize doğa getirir." kelimeleriyle ifade eder(Rousseau, 2009:144). Bize düşen doğadaki zorluklara kafa tutmak değil, doğanın bize verdikleriyle mutlu olmak, daha da iyi hale getirebilmek için çaba sarfetmektir (Tombak, 2016). Bir başka deyişle; uçamayan insanın bunun için üzülmesine, doğayı suçlamasına veya başka bir yol denemesine gerek yoktur. Bunun yerine kendi yapabildiği aktivitelere kendini vermeli ve hayatını yapabildikleriyle yaşamalıdır. Çünkü doğa bize yürüme, koşma, düşünme, eğlenme, hayvan yetiştirebilme, bisiklet sürme gibi birçok özellik vermiştir. Yapabildiklerimizle mutlu olmayı bilmeliyiz.

4. ÇOCUK EĞİTİMİNİ AMACI

Rousseau'nun çocuk eğitiminde amaçladığı, kişinin doğallıklarını kaybetmeden, doğanın rehberliğini kabul ederek gerek ebeveynlerinden gerekse toplumdan herhangi bir baskı ve telkin görmeden zihinsel gelişimini tamamlamasıdır (Özcan, 2019). İlerleyen zamanlarda da hali hazırda gelişmeye uygun olan çocuk zihninin, zihinsel gelişimini destekleyerek 'gelişmiş zihin' seviyesine getirmektir. Bu yüzden çocuk eğitimine küçük yaşlarda başlanmalı, gelişmekte olan zihni, bedensel özelliklerine uygun biçimde ortam oluşturarak desteklenmelidir. Doğuştan iyi ve saf özelliklerle doğarız, ancak kendi kendimize yetemeyiz. Zayıf doğuyoruz, birilerine ihtiyacımız var, bakıma muhtacız. İşte bu noktada çocuğa uygun ortam ve bakım sağlanmalıdır. Çocuğun doğal gelişimi takip edilmeli, kendi kendini idare edecek şekilde eğitilmelidir. Bu sayede çocuğu tanımaya da başlamış olacağız. Hiçbir şekilde emir verilmemelidir. Çünkü çocuğun beynini kullanmasını emir vererek engellemek gerekir. Emirler yağdırarak çocuğu bir yöne sevk etmek kendi yargılama sistemini kuramaması haline gelecektir. Bunu yapmayıp, sağduyu kazanmasını sağlayabilir, bir başka deyişle verdiği yargılarında yanılmayacak düzeye getirebiliriz.

Çocuklar, başkalarının onlara egemen olmasından ve otoritenin etkisinden kurtulmak için kendi zihinsel gücünü, uslamasını geliştirerek gelişmiş zihin derecesine ulaşmalıdır. Rousseau, izlediği bu yolda başarılı olduğu düşüncesindedir. Eğitici de bu uslamaya yeteneğinin geliştirmesine ve toplum için doğru yargı yürütmesine yardımcı olmalıdır. Rousseau'ya göre eğitimde önemli zaman dilimi ergenlik zamanına kadar olan süredir. Bütün tohumları iyi veya kötü bu dönemde atılır. Yanlış bir eğitimin bu yaşta sonra telafisi zor olacaktır. Öne sürdüğü eğitimle hiçbir şey yapmadan harikalar yaratabilirsiniz. Buna dayanarak da anne-baba veya eğitimci çocuğu yönlendirmemeli, biçimlendirmemeli, onu oyuncu gibi kullanmamalı, hamur gibi düşünerek istediği şekli vereceğini aklından geçirmemelidir. Sadece çocuğa gerektiği durumlarda 'yardım' edilmelidir. Bu yardım biçimi kesinlikle telkin etme, düşüncelerini kullanmasına engel olma, zorlama ve fikirlerini engelleme tarzında olmamalıdır.

Rousseau'nun menfi eğitimde güttüğü amaç çocuğu zihinsel, ahlaksal ve duygusal alanlarda eğitime hazırlamak, bu alanların eğitimi için uygun ortam oluşturmaktır. Bunu yaparken özellikle yaşa çok dikkat etmiş, Emile'i on beş yaşına kadar terbiye etmemiş, gerekli zeminleri hazırlamakla uğraşmıştır. Çünkü çocuklar, onun düşüncesine göre bu yaşına kadar yeterli zihinsel olgunluğa ulaşmamıştır. Gelişmiş zihne ulaşmanın doğal ortamlarda

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

gerçekleşmesi gereğini sürekli yineleyen yazar, çocuğun her türlü doğal olguyu kendisinin yaşayarak deneyimlemesi gerektiğini belirtmiştir. Örnek vermek gerekirse, sıcak-soğuk, sert-yumuşak, güzel-çirkin, acı-tatlı, iyi-kötü vb. gibi durumları çocuk kendisi yaşamalı, görmeli, hissetmeli ve bunlardan çıkarımda bulunarak yargılama gücü elde etmelidir.

5. ÖZERKLİK

Özgürlük Rousseau'nun insanı tanımlarken ortaya koyduğu üç temel ayaktan biridir. İnsan ancak özgür olduğundan kendini gerçekleştirebilir ve bu özgürlük kişinin kendi yasalarına uymasıyla mümkündür (Tombak, 2016). Özgürlük eğitimin ana hedefidir ve özgürlük sayesinde çocuğun zihinsel gelişimi, katılımla öğrenme, sorumluluk kazanması, bireyselliği kazanması gibi davranışları öğrenecektir (Özgen, 2012). Zihinsel gelişim döneminde ne kadar çok eşya ile etkileşim halinde olunursa, zihin gelişimi bakımından o kadar alt yapı sağlamış olur. Bu dönemde sözle eğitim yapmaya çalışan eğitimcileri çok defa eleştiren Rousseau, sözle eğitimin çocukları geveze kişiler yapmaktan ileri gitmeyeceğini savunur. Sözle yapılan eğitimin yarar getirmediğini kesin bir dille ifade eder. Bu yüzden Emile'e bir şeyleri anlatmakla uğraşmıyor çayıra, köye götürerek özgür biçimde keşfetmesini, zihnini geliştirmesini sağlıyor. Bu süreçte iki türlü özgürlüğü öğrenebilir; anne-babalarından görerek, rol model olarak ve kendi deneyimleyerek. Rol model olarak aldığı ebeveynlerinden bir direktif, talimat almamalı, çocuğun kendisi keşfetmesine örnek olmalıdır. Çocuk belli bir kalıba sokulmamalıdır (Tombak, 2016).

Çocuklar, ebeveynlerinin onları sürekli korumacı ve yaptıklarını sürekli kontrol eden davranışlardan hoşlanmazlar. Onlar eğlenirken acı çekebilir, başlarına olumsuz durumlar gelebilir. Bu durum (sağlığını etkileyecek şekilde büyük yaralanmalar olmamalı) onların aslında özgürlüklerini yaşadıkları, bir şeyler keşfettikleri durumdur. Basit şekilde değerlendirecek olursak, elleri soğuktan tutamayacak hale gelse bile karda oynayabilirler, koşarken düşse bile kalkıp oyununa veya keşfine dönmek ister. Çocuklar mutlu oluyorsa acı çekmek onlara engel değildir. Ebeveynlerin yapması gereken çocukların doğada kendi başlarına içlerinde olan gücü kullanmalarına izin vermeleri, zekâ-güç ve bedensel gelişimlerine uygun yardım ederek desteklemeleri, gereksiz hayallere kapılmamaları için yeterli miktarda destek sağlamaları yeterli olacaktır (Tombak, 2016).

Rousseau, hiçbir şekilde çocuğa anlatarak öğretmeyi istemez. Anlatım tekniğinin doğal sonucu ezberleme de kesinlikle yapılmamalıdır. Ezberleme var olan bilginin direk alınarak zihinde bilgi oluşumunu engeller ve tembel bir zihin oluşmasına sebebiyet verir. Bu da çocuğun, özerkliği kullanmasına engel olur. Somut nesnelere etkileşimin önemli olduğu dönemde sözle eğitim ve ezbere dayalı öğrenme şeklinin öğrenci seviyesine uygun olmadığı aşikârdır. Bildiğimiz gibi J. Piaget (1896-1980) de bu konu üzerinde önemle durmuş, öğrenciler dönemine uygun öğrenme şekilleriyle (duyu-hareket, işlem öncesi, somut işlemler, soyut işlemler) eğitilmelidir görüşünü benimsemiştir (Bağlı, 2004).

5.1. Zihinsel Gelişim

İnsan zihni ile ilgili çok önceki dönemlerden beri düşünürlerin farklı görüşleri ve saptamaları olmuştur. Descartes; çocuğun zihninde doğuştan idelerin (Tanrı düşüncesi, metafizik gibi) olması ve zihnin bunları geliştirebilmek için bir yatkınlığın olması görüşünü ileri sürerken, Sokrates; insan zihninde herkes için saklı doğruların bulunduğu, bunların sorgulama yoluyla ortaya çıkabileceğini, J. Locke de doğuştan boş bir zihinle doğduğumuzu ileri sürmüştür (Maboçoğlu, 1990).

Duyu organlarımızın gelişimiyle zihinsel gelişim birbiriyle bağlantılıdır. Rousseau, çocukta ilk gelişenin duyu organları olduğunu söyler. Çocuklar yetişkin kadar zihne sahip değilken, büyükler kadar duyu organları gelişmiş durumdadır. Bu yüzden bunları kullanarak

zihnini geliştiren çocuklar, yine bunlar vasıtasıyla her şey anlamlı hale gelir. Bu durum Piaget'in çocuklarda öğrenme aşamalarından olan 'şema oluşturma' basamağına denk gelir. Çocuk gelişim basamaklarından "Duyusal-Devinişsel Dönem" ilk basamak olarak karşımıza çıkar. Çocuklar "Soyut İşlemler Dönemi"ne kadar duyu organlarının vasıtasıyla zihnini geliştirir. Belleğin gelişimi ise şu aşamalardan geçer: İlk önce günlük hayatta karşılaşılan ve tecrübeyle anlaşılandır nesnelere 'tanınması'dır. Tanınan nesnelere yaşamdan karşılaşıldıkça 'hatırla'nacaktır. Bu yüzden tecrübe (nesnelere olabildiğince etkileşim) önemli bir etkidir. Yeni bilgiler eklendikçe eski bilgilerle karşılaştırılmaya, ilişki kurulmaya çalışılır. Zihin bunu yapabilmek için 'geçişim' yapması gerekir. Burada ezberlenen bilginin geçişim yapılamayacağı için, çocukların kendi uğraşları sonucu bilgiyi elde etmenin önemi bir kez daha görülmüş oluyor. Bellek bu aşamalardan geçtikten sonra zihnin en üst yeteneği 'uslama'ya ulaşmış olur. Usamlamayla 'gelişmiş zihin'in belirtileri gösterilmeye başlanır. Bu zihin aşamasına 'Soyut İşlemler Dönemi'nde geçilir. Çünkü yargılamaya, değerlendirme üst düzey zihinsel işlemlerdir ve çocuklar bunları yapamazlar. Çocukların hata yapmasına sebep olan durumlar, usamlamaya yeteneği kazanmadan onlara öğretilmeye çalışılan bilgilerden meydana gelir. Bu yüzden Rousseau, Emile'i toplumun bu yönde yönlendirmesinden, zihnini karıştıracak düşüncelerden ve ezberden uzakta eğitmek istemiştir (Maboçoğlu, 1990).

Rousseau 'gelişmiş zihin'e ulaşılması için bazı durumlara dikkat edilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Öncelikle kişi bu duruma gelebilmesi için belli bir yaşa gelmesi gerekir. Üst düzey beceri gerektiren durumlarda zihnin de üst düzey olması gerekir. Bu yüzden eğitimde çocuğa kavrayamayacağı nesne, olgu ve şey'ler verilmemelidir. Yine çocuklara zihinlerini geliştirmek için kitap okumamaya, onları belirli bir yöne sevk etmemeye dikkat etmeliyiz. O, bunu, "Birey gereğinden önce öğrenirse, hiçbir zaman öğrenmeme durumuyla karşı karşıya kalır (Rousseau, 2009:668)." şeklinde ifade etmiştir. Emile belli yaşa, belirli bir zihin aşamasına geldikten sonra kendi isteğiyle kitap okuyabilecektir. Ona sırf kitap okuma alışkanlığı edinsin diye kitap okunmayacaktır. Bu konuda Rousseau gibi düşünen I. Kant (1724-1804) da çocuklara roman okumanın gereksizliğinden ve zihinlerini boş yere meşgul edeceğinden bahsetmiştir. Gelişmiş bir zihne ulaşan çocuklar usamlamaya karşı dirençli olacak ve kendi yargılarını oluşturacaklardır. Zihinlerinin başkalarının tesiri altında köleleşmelerine izin vermeyerek kendi özgür iradelerince karar verebileceklerdir (Özcan, 2019).

5.2. Ahlaki Eğitim

Rousseau, insanların doğuştan iyi huylarla geldiğini, anne babanın, eğiticinin veya toplumun normlarına, değerlerine ve çocuğa öğretilenlere göre onu değiştirdiklerini ileri sürer. Bu konuda görüş bildiren birçok düşünür de bulunmaktadır. Maslow ve Roger insanda doğuştan gelen iyilik potansiyeli olduğunu ifade ederler. Alfred Adler, insan da doğuştan "yıkıcılık, kin, nefret" vb. duyguların olmadığını söyler. Maslow'un insanda doğuştan getirdiği iyiliğin, kendini geliştirme potansiyeline yardım etme düşüncesi; Rousseau'nun doğuştan getirilen özelliklerin insanın doğada keşfetmesini ve öğrenmesini, öğrendikçe hayattan keyif almasını ve bunu devam ettirmesini getirmektedir. Bunun yanında Sigmund Freud, insanın doğuştan kötü özelliklerle geldiğini, insanların saldırganlık ve cinsellik dürtüleriyle hareket ettiğini belirtir (Evren, 2022). Ahlaki dürtülerin sonradan geldiği düşünen düşünürler de elbette vardır. Bunların başında John Locke (1632-1704) gelir. O psikolojiye kazandırdığı boş levha yani "Tabula Rasa" ile tanınır. Zihnimiz doğuştan boştur ve her şeyi sonradan öğreniriz düşüncesindedir. Yine benzer düşüncede olan T. Hobbes (1588-1679) da ahlaki kuralların belirli bir gelişim süreciyle öğrenildiğini savunur. Yine J. Piaget, L. Kohlberg, B.F. Skinner ve Albert Bandura gibi filozoflar da ahlaki gelişimin bir süreç içinde gerçekleştiği düşüncesi etrafında birleşirler (Evren, 2022). Bunun yanında son

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

dönem psikolog ve bebekler üzerinde çeşitli araştırmalar yapan Karen Wynn, “*Nature*” dergisinde yayımladıkları makalede ve “Bilişsel Bebek Laboratuvarı”nda yaptıkları çalışmada bebeklerin ahlaki gelişimleri ile ilgili doğuştan mıdır yoksa aile, okul ve çevre etkisiyle mi gelişmektedir, sorusuna bebeklerin davranışlarında saklı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Ovacık ve Evren, 2015). Yine yaptığı araştırmalarda ve bazı deneylerde bebeklerin bencillik ve adalet duygusu gibi kavramların bebeklerde çok daha önce temelleri olduğunu belirtir. Karen Wynn ve ekibinin nihayetinde ulaştığı sonuç “bebeklerde doğuştan ahlaki düşünce ve yargı, ahlaki duygu” olduğudur. Bu bakımdan son dönemde yapılan bu araştırmalar Rousseau’yu destekler nitelikte görünmektedir (Evren, 2022).

Emile ile alakalı yapılanları ifade edecek olursak, o, ahlaki gelişimi ve özellikle ergenlik dönemlerinde aldığı eğitim, sonraki yaşantılarında duygularına yön verecek, nerede hangi davranışı göstereceğine rehber olacaktır. Ahlak eğitimi de Rousseau’nun belirttiği eğitim anlayışına göre olacaktır. Buna göre, bireye odaklı eğitim süresince çocuklarda ahlaki düşüncelerle ilgili bilgiler olmayacağından bunla ilgili konuşmalar yapılmamalı, ahlaki terimler kullanılmamalıdır. Çocuk gelişmiş zihin evresine gelinceye kadar onun davranışlarını belirleyen ve düzenleyen eşyalar(şeyler) ve zorunluluk yasaları (doğa kanunları) olmasını istiyor. Çocuk bu eşyalara ve zorunluluk yasalarına dayanarak oluşturduğu zihin yapısının üstüne ahlaki eğitimi oturtmak gerekiyor. Öyle ki gelişmiş zihin oluşuncaya kadar Emile’e insanlardan ve insanın toplum, içindeki davranışlarından söz etmez, dolayısıyla toplumsal bağların oluşmasına izin vermediği için ona sadece doğal ve fiziki bilgiyi verip manevi alanla ilgili hiçbir bilgi vermez (Maboçoğlu, 1990).

Toplum içinde başkasına kötü davranışlarda bulunmamak elbette zor olacaktır. Bunun bilen Rousseau, bireysel eğitimin aslında devam etmesi düşüncesindedir. Artık Emile’in yaşı gereği topluma girmek durumundadır. Onun için de asgari düzeyde toplumsal ilişkilere girmek gerekmektedir. Toplumda da kendi çıkarını düşünen birçok insan olduğundan birilerine kötülük yapmamak imkânsızdır.

Çoğu konuda Rousseau ile aynı görüşlere sahip olan I. Kant, ahlaki gelişim konusunda ondan ayrılmaktadır. Ahlak eğitiminde çok önemli düşünceleri olan ve yön gösterici olarak bilinen Kant’a göre ahlak eğitimi insana, çocuk yaşta verilmeli ileriki yaşlara bırakılmamalıdır. Doğal eğilimler insanları yanlış yönlere götürebilir ancak eğitimle verilen erdem, insanı doğru yoldan ayrılmamasını sağlar. Erdemli olmak doğal eğilimlere yönelmemek olup ahlaki davranışların temelini oluşturur. Bu yüzden ahlaki eğitim de çocuk yaşta verilmelidir (Yayla, 2005). B. Russell (1892-1970) da ahlak eğitiminin çocukta erken yaşta (altı yaşına kadar) tamamlanması gerektiğini savunur (Maboçoğlu, 1990).

5.3. Din Gelişimi

Rousseau, diğer gelişim alanlarında olduğu gibi dinsel gelişim alanında da çocuğa nasıl yaklaşılacağını Emile üzerinden bize aktarır. Çocukların Tanrı’yı yetişkinlerin telkinleriyle öğrendiğini, günah-sevap gibi dini öğeleri anlamlandırmanın mümkün olmayacağını söyler. Ayrıca çocuklar Tanrı’yı antropomorfik bir şekilde düşündüklerin yanlış ve eksik düşüncelerine sebep olunmaktadır (Köylü ve Oruç, 2021). Bu durumun neticesinde o, Emile’e küçük yaşlarda din eğitimi vermez, hatta dinin ne olduğunu bile bilmez. On beş hatta on sekiz yaşında bile ruhu olduğunu bilmediği, belki bilmesi için hazır olmadığını düşünür. Çocuk yaşta dini eğitim vermenin ahmakça bir budalalıktan ileri geldiği düşüncesini benimser. Din soyut kelimelerle dolu olduğu için bunun anlaşılmasının ilerleyen yaşlarda olması gerektiğini ifade eder. Bunu “Siz çocukların yedi yaşında bu yeteneğe sahip olduklarını ileri sürüyorsunuz, bense çocukların on beş yaşında bile bu yeteneği görmüyorum (Rousseau, 2009: 671)” kelimeleriyle ifade eder. Ayrıca *İtiraflar* eserinde de “Çocukların dindar olmaları isteniyorsa onlara dinden bahsetmek yerine Tanrı’yı anlayabilecek seviyede

olmadıklarını söylediğimde bu tecrübelerimle değil gözlemleyerek yapmışım (Rousseau, 2018:73).” Yaşadığı toplumun Hıristiyan olmasından ötürü bu dinden örnek vererek açıklar. Hıristiyanlığın dogmalarının (cennet ve cehennem gibi) bir giz olduğu için anlaşılmasının küçük yaşlara göre uygun olmadığını vurgular. Çocuğa bunları öğretmek demek bir nevi yalan söylemek demektir. Dinsel ifadelerde belirtilen yaptıklarından sorumlu olma durumu o dinle ilgili bilgili olmayı gerektirir. Biliyorsan ve yapmıyorsan Tanrı'nın seni cezalandıracağına inanıyorsunuz. Ancak çocukların bu konuda bilgisi olmadığı ve olamayacağı, kendilerinin bu cezalandırma düşüncesine akıl yürütemeyecekleri için bu eğitim erken yaşta verilmemelidir. Bu bilgileri vermeye çalışırsak doğru olan bilgilerin yerine yanlış bilgiler verebiliriz ve çocukların bu durumu yanlış kodlama ihtimali yüksektir. Bu şekilde yanlış bilgilerle büyüyen çocuk, Tanrı'ya asi biri kişilikle yetişir. Bilmediği, aklında olmayan kavramlarla büyüyen çocuklar elbette kendisini cezalandıran kişiye karşı tepkili olmasında muhtemeldir. Yine karşı durum da yani güzel işler yapılanın ödüllendirileceği fikri de sıkıntılı bir süreç doğurabilir. O düşünceye göre de çocuk ödülünü hemen isteyecek, o güzel şeylerin nerede olduğunu görmek isteyecektir. Akla kazınan biçimsiz ve anlamsız yanlış düşünceler ömür boyu oradan çıkmaz ve çocuklar bundan başka Tanrı da tasarlayamazlar.

Rousseau'ya göre kadınlara erkeğin din seçimi farklıdır. Emile, kendi dinini yukarıda bahsettiğimiz üzere aklıyla seçerken, kadınlar bu konuda eksiktirler ve her kız ebeveynlerinin, her kadın da kocasının dinini itirazsız benimsemek durumundadırlar. Kadınlar bu konuda etki altında olup ya dinsiz olurlar ya da koyu dindar olurlar. Genç kızlara da duaları ve dinsel ifadeleri öğretmek bile gereksizdir (Aşıkoğlu, 1996). Tüm bunlara rağmen yapılan çalışmalar ve dinlerin bizlerden isteği Rousseau'dan farklıdır. Din eğitiminin başlangıçta taklitle yapıldığını, ancak belirli bir yaştan sonra (bu genellikle yedi yaş ifade edilir) yapılan ibadetlerin anlamlı hale gelmeye başladığını, çocukların merakla ve sorgulayarak öğrenmeye çalıştıklarını, çocuk yaşlarda öğrenilmeyen dini zorunlulukların ileriki yaşlarda benimsenmesinin de zor olduğunu, bu yüzden her ne kadar anlamsız da olsa küçük yaşta din eğitiminin verilmesi gerektiğini söyleyebiliriz (Aybey, 2016). Bununla birlikte din gelişimi üzerine G. Stanley Hall(1846-1954), Gordon Alport(1897-1967), Eric Erikson(1902-1994), Jean Piaget gibi hem araştırmacı hem de düşünürler görüşlerini ifade etmişlerdir. Hall düşünceleriyle Rousseau'ya yaklaşırsa da genel anlamda çocukların dini gelişimlerinin her dönemde farklı özelliklere sahip biçimde geliştiğini ifade etmiştir. Yine Erikson da gelişimin bütün haliyle her yaşta birlikte geliştiğini din eğitiminin de ayrı düşünülemediğini belirtir (Köylü ve Oruç, 2021).

6.4. Cinsel Gelişim

Çocuğun cinsel eğitimi günümüzde bile bazı anne-babaların ve hatta eğitimcilerin bile cevaplamaya çekindikleri, anlatmakta birtakım zorluklar yaşadığı bir konudur diyebiliriz. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalar da anne babaların çocuklarına cinsel eğitimle alakalı doğru bilgilere sahip olmadıkları, çocukların yaşlarına uygun bilgiyi veremedikleri, bunun için eğitim almaları gerektiği belirtilir(Eliküçük ve Sönmez, 2011). Rousseau, Emile'e cinsel eğitimi onun ihtiyaç duyduğu yaşta, ergenlik yaşında almasını uygun olacağını söyler ve daha önceki yaşlarda bunlarla ilgili gizlerin üzerine gidilmemesi ve merak oluşturulmaması gerektiğini, ilgisinin farklı yönlere çekilmesinin gerektiği üzerinde durur. Merak edilmenin de bizim ona sağlayacağımız ortamların etkisiyle olacağını düşündüğümüzde Emile bu ortamlardan uzak büyüdüğünden yaşından önce merak da etmeyecektir (Maboçoğlu, 1990). Yine yapılan araştırmalarda ebeveynlerin cinsel eğitim öğretme konusunda da sıkıntı yaşadıkları, utandıkları görülmüştür. Halbuki gelişimin bir bütün olup her türlü gelişimi destekleyen ebeveynlerin cinsel eğitim konusunda yetersiz ve çekingen olması çocuklar için sorun teşkil edecektir. Çocukların sağlıklı, yanlış ve gelişimine olumsuz etkileyecek

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

bilgilere yönelmesine sebep olabilir. (Tuğut ve Gölbaşı, 2019). Ülkemizdeki ailelerin tutumlarından ve toplum yapısından da kaynaklanan bu durum günah, ayıp vb. etkilerden dolayı eksik kalmaktadır. Günümüzde artık bu gibi eğitimleri belediyeler, üniversiteler, sivil toplum vs. gibi kuruluşlar yoluyla verilmekte sadece ailelerin vaktini ayırıp katılmaları çocukların yararına olacaktır. Çocuklara bir dost ve sırdaş gibi yaklaşarak onlara anlayabileceği güzel anlatımla aşktan, sevgiden bahsetmek; onlara güven sağlayıcı ifadelerde bulunmalı, yaşadıklarını ve ileride yapmak istediklerini bize anlatabilme güveni verdiğimizde, yapabileceği hataları, yanlış yönelimleri engellemiş olacağız. İyi bir sırdaş olarak çocuklara gerektiği zamanda (ergenlikte) doğru bilgilerin öğretilmesini sağlayabiliriz.

6. ROUSSEAU'NUN ANLAYIŞININ EĞİTİME YANSIMALARI

Rousseau'nun eğitim anlayışı, daha önce de belirtildiği gibi, kendi dönemimde çeşitli sebeplerle uygulamaya konulmasa da sonraki yıllarda ve yüzyıllarda eğitim konusunda önemli bir model olarak dizayn edilmiştir. Onun görüşlerinin Fransız İhtilali'nden sonra yapılan eğitim reformunda da önemli bir etken olduğu bilinmektedir (Badamchi, 2017). Onun eğitim anlayışı, günümüz eğitim felsefesi konularında da dile getirilmektedir. Günümüzde biyoloji, fizik, kimya dersleri gibi doğa ile ilgili derslerin bulunması ve yaparak yaşayarak öğrenme Rousseau'nun felsefesinin izlerini taşır (Tanilli, 1990). Rousseau'nun görüşleri düşünce olarak kalmayıp, uygulanabilir biçimde eğitimde kendisini göstermiştir.

Rousseau'nun görüşlerine ve felsefesine uygun olarak geliştiren eğitim modeli "Yapılandırmacı Yaklaşım" olarak görünmektedir. Zaten önemli kuramlardan olan "Davranışçı Kuram" ın öğretme biçimi bu görüşle kesişmesi mümkün değildir. Emile'e uyguladığı ve eğitim sırasında yaptığı birçok olgu Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı'nda bulunmaktadır. Öğrencinin öğrenmeden önce sorgulaması, keşfetme isteği, öğreticinin rehberliği, özerk-aktif katılım, ürün ortaya koyma vb. yapılanlar çalışmalar iki görüşte de ortak olduğu görünmektedir. Bu yaklaşımlar da belki de en önemli kazanım 'öğrenmeyi öğrenme' dir. Çünkü hem doğadan alıp hem de işe yarar bilgilerin kaynağını sürekli hazır almak zordur. Emile bu yolu öğrendiği zaman hem zorlukların ve hayatın üstesinden gelebilecek hem de bilgilerini yeni durumlara yordayabilecektir. Burada bahsedebileceğimiz farklılık ise Yapılandırmacı Anlayış'ta olan iş birliği, grupla öğrenme vb. ortak yapılan çalışma stilleri Rousseau'ya göre değildir. Öğrencinin tek öğreticisi olması gerektiğini, grubun(toplum) öğrenci görüş ve düşüncelerini etkileyeceği için, öğrenimini kendisi doğada keşfederek yapmalıdır (Tombak, 2016). Yine eğitimimizdeki hazır bulunuşluk, zihinsel gelişime göre eğitim verilmesi, çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarının dikkate alınması gibi uygulamalar da aynı anlayışın ürünüdür. Eğitimin insanları özgür, eşit ve özellikle mutlu kişiler yapma hedeflerini ortaya koyarak eğitimden farklı bir çıkış açmıştır. Ezbere bilgi öğrenmenin olumsuz etkisini, öğrencinin o bilgiyi kullanmayacağını kendi döneminde ifade etmiştir. Çocuk merkezli eğitimi ileri sürerek, öğrenmede etkisini ve çocuğa kattıklarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Günümüzde de bu durum yadsınamayacak kadar önemlidir (Dündar, 2007). Konuları anlatırken öncelikle bulunduğumuz yerden anlatmaya başlamasını önermiş, öğretimde yakından uzağa ilkesini gereğini açıklamıştır (Badamchi, 2017).

Rousseau sadece Yapılandırmacı Anlayış'a katkı sağlamakla kalmamış Eleştirel Pedagoji'ye ve öğretilerine de önemli fikirler vermiştir. Bu anlayış, eğitimin sadece öğrenme-öğretme özelinde olmadığını savunur. Eğitimin insanı özgürleştirilmesi, sosyal adalet, dünyayı daha iyi kılmak gibi düşünceleri de içerir. Bu anlayışta da Rousseau'nun fikirleri ve uyguladığı eğitim yöntemleri etkili olmuştur. Onun eğitime radikal yaklaşımı bireyden topluma doğru yönelir. Bireyin eğitimine ilk defa yapılan bu radikal eleştiri 'Eleştirel Pedagoji'nin ortaya çıkmasını sağlayıp günümüze ulaşmasını sağlamıştır (Potur, 2022) Bu

görüş, Rousseau'dan sonra John Dewey, Herbert Kohl, Ivan Illich, Paulo Freire gibi düşünürlerin eserleriyle şekillenmiştir. Buradaki düşünürlerle aynı yanı olduğu gibi farklı da birçok yanı buluna Rousseau, John Dewey ile eğitimin amacı ve en üst düzeyde öğrenmeye ulaşma konusunda, Herbert Kohl'la standart müfredat öğretiminin sıkıcılığı ve öğretmenlerin yapması gerekenleri kitapların yazmaması gerektiği konusunda benzerdir. Yine Ivan Illich ile niteliksiz eğitim ve öğrenmelerin sorumlusunun toplum ve/veya medeni hayat olarak düşünürlerken Paulo Freire ile de insan olmak her koşulda gereklidir, çeşitli sebepler insanlıktan uzaklaşma düşüncelerinde birleşirler (Tombak, 2016).

Çocuğun doğal nesnelere ilişkisinden elde edeceği tecrübe ve öğreneceği bilgilerin önemini iyi bilen Montessori, kendi kuramının temelini de doğal ortamda yetiştirilme şeklinde dile getirmiştir. Çocukların okul öncesi dönemindeki alacağı eğitimin önemli gören ve bu konuda okullar açan Montessori, Rousseau'nun eğitim anlayışıyla örtüşen eğilimleri belli bir metodik yapılandırılmayla uygulamıştır. Günümüzde de bu uygulamalar devam etmektedir (Oğuz ve Akyol, 2006).

Rousseau'nun eğitimcinin "insan rehberi" olmasını istediği görüşü günümüzde baskın bir şekilde kendini göstermektedir. Yaratıcılık akımının önemli bir hareket noktası olan eğitimcinin rehberliği ilkesi, kişiye, bilgiyi kişinin kendisinin bulması halinde o bilginin kalıcı olacağı ve bir yarar sağlayacağı tezi üzerine oturtulmuştur. Ayrıca Rousseau'nun döneminde pedagoji bilinmemesine rağmen çocuğun bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor becerilerinin gelişimini detaylı bir şekilde incelemesi dönemine göre çok ileri bir olaydır. Rousseau'nun da amacı aslında her dönemin sorunu olan meslek edindirmek değil, insan yetiştirmektir. Bu konu günümüzde de cevabı aranan önemli sorulardandır: İnsan yetiştirmek nasıl olmalıdır? Çocuğun anlamaya hazır olmadığı durumlarda eğitim yapılmamasını belirterek öğretim için ön hazırlık olan hazır bulunuşluk ilkesini vurgular. Yine eğitiminde ceza ve ödülden bahsedip eğitimin içinde yer alması gerektiğini ifade etmiştir (Burkaz, 2016).

7. EMİLE'İN ALDIĞI EĞİTİME YAPILAN ELEŞTİRİLER

Rousseau'nun kitabında çocuk gelişim alanlarını anlatırken çoğunlukla erkek çocukların eğitimi değerlendirmiş, kız çocukların eğitimine çok az yer vermiştir. Bunun sebebi içinde bulunduğu gelenekçi anlayış olduğu olması muhtemeldir. Döneminde radikal anlamda birçok değişiklik getiren Rousseau yine de bu düşünceden kurtulamamıştır. Ona göre kız çocuklarının iki görevi vardır: annelik ve kocasına eş olma. Kadının yalnız başına eğitimine değer vermeyip Emile ile birlikte olunca eğitimden bahsetmiştir. Emile ile evlenecek kişi yine kır ortamında tanıştığı Sophia adlı kızdır. Sophia'nın öncesinde öğrendiği her şey kocası için, ona beğendirmeye amacıyla olacaktır. Evlendikten sonra Emile'in dinine girecek, ona çocuk doğuracak ve bakımını üstlenecek ayrıca kocasına itaat edecektir. Kız çocuklarının eğitimi erkeklerle bağlı görmesi cinsiyet ayrımcılığına sebep olduğu görülmektedir (Özcan, 2019). Yine bu konuda eleştirilerini dile getiren H.F. Kanad, J.J. Rousseau'nun kadın eğitimi konusunda Rousseau'nun kendi içine bulunduğu dönemin etkisinin olduğunu ifade eder (Dündar, 2007). Sophia'nın dinini kocasına göre seçmesi, kocasını her zaman dinlemesi ve onu sözlerinden çıkmaması gibi unsurlar eleştiri konusu olmuştur. (Aybey, 2016). Kadın eğitimiyle alakalı sonraki yıllarda da eğitimciler tarafından birçok eleştiri almıştır.

Rousseau'nun eğitiminde dini gelişim ve din konusunu serbest bırakma davranışında da geç kaldığı düşüncesi vardır. Çünkü çocuklar taklitle başladıkları dini hareket ve söylemlere yaşları ilerledikçe anlamlı bakmakta, yedi yaşında başlayan sorgulama on yaşlarında artık mesuliyet duygusuyla birlikte dini algılar geliştirmektedir. Bu yüzden dini öğrenmeye başlamalıdır. Özellikle İslam dininde çocuğun erken yaşta dini gereklilikleri öğrenilmesi tavsiye edilmiş, bu konuda anne baba ve eğitimcilere büyük görev düşmektedir.

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Bu konu ileriki yaşlarda öğrenilmesi ve uygulanması zor olan bir gelişim alanıdır. Din eğitimi, çocuğun gelişimine psikolojik ve ruhsal dünyasına göre verilmelidir (Aybey, 2016). Erikson'un gelişim özelliklerinde bahsettiği ve günümüz eğitim sisteminde de dikkate alınan gelişim dönemlerinin önemli noktalarında biri olan "Gelişim bir bütündür, her yaşın ayrı özellikleri o yaşlarda bütün halinde gelişir" durumu da dinsel gelişimin küçük yaşlarda da dini özelliklerin olduğunu ve ilerleyen yaşlara doğru geliştiğini kapsamaktadır. Aynı zamanda dini gelişim eğitim dışında bir alan olarak değil, onun bir parçası olarak görülmelidir (Köylü ve Oruç, 2021). Dini eğitimin geciktirmesinin sebebi de büyüdüğü ortamı düşünerek ele almak gerekir. Nitekim Rousseau, 10 yaşlarında bir papazın yanına yerleştirilerek büyümüştür. Muhtemel ki dini görüşlerinin sebebini kendisine bir seçme özgürlüğünün tanınmamış olmasından ileri gelmektedir. Diğer eleştiri noktaları; okuldaki öğretime yeterince değer vermemesi, tabii cezalar dışında cezalar vermesi söylenebilir (Dündar, 2007).

Üzerinde durulan bir husus da Rousseau'nun küçük yaşta çocuklara roman okutulmaması, görgü kurallarının öğretilmemesi ve okunan kitaptan çıkan sonucunun da çocuğa direk söylenmemesi gerektiğini ifade etmesidir. Burada yapılan araştırmalarda kitap okunan çocukların alıcı ve ifade edici dillerinin geliştiği, çocukların bu okunanlarda 'anlam'a dikkat ettikleri gözlenmiştir. Yani çocukların aslında kendine okunan romanları, hikayeleri anlamlandırdıkları, onlara küçük yaştan itibaren çeşitli şekillerde okumalar yapmanın olumlu olacağını ifade etmek gerekir (Turan ve Topcu, 2018). Yine yapılan araştırmalarda okul öncesinde okutulan ve yararlanan kaynakların içeriğinin görgü kurallarına ait olduğu görülmüştür (Soyer, 2009). Buradan yola çıkarak Rousseau'nun görgü kuralları öğretim yaşının yapılan araştırmalarla görüş ayrılıkları içinde olduğudur.

8. SONUÇ

Bu çalışmada yazar ve düşünür Jean Jacques Rousseau'nun Emile adlı kitabında bölümler halinde ele aldığı insan gelişiminin ergenliğe kadar olan kısmının incelenmesi ile buna bağlı olarak değerlendirilmesi işlenmiştir. Görülmüştür ki günümüzde dile getirilen eğitim sistemlerinin hemen hepsinde çeşitli alanlarda tam da olmasa da Rousseau'nun etkisini görmek mümkündür. O, eğitimle ilgili önemli tespitlerde bulunmuş, döneminde baskıcı bir ortam olmasından düşünceleri ve çalışmalarını engellenmişse de yıllar sonrasına katkı sağlamaya devam eden önemli bir iz bırakmıştır. Onun düşüncesine göre; insan doğal ortamlarda büyümeli, bireysel eğitim olmalı, çocuğun eğitimi telkinle değil kendisi keşfederek olmalı, mutlu olduğu eğitimi görmeli, yaptıklarından kendisi sorumlu olmalı, kararlarını özgürce alabilmeli ve öğrendiklerini başkasına da uygulayabilecek bir düzeye gelmelidir.

Farklı eğitim anlayışları, çeşitli felsefi ekoller aracılığıyla dile getirilmektedir. Buna göre eğitim sistemleri düzenlenir ve bu belirli bir anlayış çerçevesinde hayat bulur. Genellikle Esasicilik, Daimicilik, Pragmatist, İlerlemecilik, Yeniden Kurmacılık, Varoluşçuluk veya Natüralist felsefe anlayışlarından biri üzerine eğitim şekli inşa edilmektedir. Ele alınan eser, Natüralist anlayışla yapılan bir içeriğe sahiptir ve Rousseau, Natüralist Eğitim düşüncesinin önemli bir aktörüdür.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinin merkezini 'insan doğası' oluşturmaktadır. Eğitimi öğrenciye göre eğitim, uygulama yaparak, yararlı olanı öğretme ve kendini kontrol edebilme şeklinde destekler üzerine oturtur. Yazdığı *Emile* adlı kitabında insanın her türlü gelişimini, bu olgulara göre verilmesi gereken eğitim olarak dile getirilmiştir. Rousseau çocuğun fizyolojik ve psikolojik doğasını bilmemizi, bu özelliklerin tanınmasını ve bu özelliklere uygun bir eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İlk olarak çocuğu tanımak, gereksinimlerini bilmek, buradan işe koşmak önemlidir. Çocuğun içindeki iyi olan o ruhu öldürmeden doğanın bize verdikleriyle mutlu olarak yetiştirmek gerekir. Bunu

sağlayabilmenin en önemli koşulu çocuğu kırdı veya köyde, şehirden uzakta yetiştirmektir. Sonra yukarıda bölümler halinde bahsettiğimiz bir eğitim sürecini ön görmüştür. Ezber, taklit, başkasından öğrenme, davranış öğretme kesinlikle yoktur. İlerleyen aşamada kişi kendisi için faydalı bilgiler öğrenmelidir ki bunlarla hayatını devam ettirebilmelidir. Son olarak deneyimlediği, kendisinin keşfederek öğrendiği bilgileri hayata aktarabilme durumu ortaya çıkmalı. Bunu sadece okuldaki başarısı olarak düşünmemeli, ahlak kuralları, devletin koyduğu kuralları uygularken de otonom sağlayabilme olarak karşılık bulmalıdır. Bu yüzden Emile'in eğitimi başka öğrenci yetiştirebilme aşamasına geldiğinde biter.

Rousseau'nun, çocuğun sözcük dağarcığını geliştirme, din gelişimiyle ilgili düşünce ve uygulamaları, kızların eğitimine önem vermeme gibi düşünceleri kimilerine göre eleştirilebilir durumda olsa da, kendi anlayışının mükemmeliyetçi olduğunu ve anlattığı eğitime ne kadar uyulursa o kadar verimli olunacağını dile getirmiştir. Bulduğu dönemi düşündüğümüzde çok büyük yenilikler ve çocuğun gelişim alanlarına katkılar sunan Rousseau'nun bazı konularda eleştiri alması da normaldir.

Çocuklarımızın dini gelişimi ailelerin tutumlarına bağlı olarak farklılıklar arz etse de cinsel eğitimleri konusunda ailelere çok iş düşmektedir. Günümüz teknolojik gelişmeleri, arkadaş ortamı ve her türlü erişime kolay erişim imkânı çocukların yanlış yollara yönelmesine sebep olabilmektedir. Anne babalara düşen görev çocuklarla utanmadan, yanlış anlaşılmalara izin vermeden konuşmak, onları doğru bilgilerle gelişimlerini desteklemektir. Aksi durumda çocuklarda onarılmaz sorunlar oluşması muhtemel olacaktır. Yine dil ve sözcük bilgisinin gelişimi için yeterli destek sağlanmalıdır.

Rousseau, düşüncelerinin uygulanabildiği ölçüde başarıya ulaşılacağını ifade etmiştir. Sunduğu çalışmalar ve geliştirdiği felsefi akım birçok düşünür, eğitim sistemlerine ve felsefi görüşlere katkı sağlasa da günümüzde en çok "Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı"na uymaktadır ve bu anlayış başta ülkemizde olmak üzere birçok ülkede uygulanmaktadır. Söyledikleri kimilerince ütopyik olsa da tamamen gerçekleştirilemeyecek durumlar değildir. Eğitimcilerin ve anne-babaların bu düşüncelere bağlı kalarak ve uygulayabildikleri ölçüde çocukları yetiştirmeleri çocuğu fiziksel, ruhsal, psikolojik gelişimine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aşıkoğlu, N.Y., (1996). J. J. Rousseau'nun "Emile " Adlı Eserindeki Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri Üzerine, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 27-28.
- Aybey, S. (2016). 6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish and Turkic Volume, 11(5)*, 69-84.
- Badamchi, D. (2017). Jean-Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışının Temelleri: Birey Emile mi, Vatandaş Emile mi? *Beytulhikme An International Journal of Phi-losophy*, 7 (1), 107-127.
- Bağlı, M. T. (2004). Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve Sonrası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169.
- Bakır, K. (2007). Jean Jaques Rousseau'nun Natüralist Eğitim Anlayışı, *KKEFD/JOKKEF*, 15, 104-122.
- Burkaz, V. (2016). Platon ve Rousseau'da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 101-112.
- Bümen, N.T. (2006). Program Geliştirmede Bir Dönüm Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi, *Ege Üniversitesi Eğilim ve Bilim*, 31(142), 3-14.
- Çoban, A. (2004). Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Sürecine İlişkin Felsefi Tercihlerini Değerlendirme, *İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 6-9 Temmuz.
- Dündar, S. (2007). *Alternatif eğitimin felsefi temelleri ve alternatif okullardaki uygulamalar* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Eliküçük, A., & Sönmez, S. (6), (2011). 6 Yaş çocuklarının cinsel gelişim ve eğitimiyle ilgili ebeveyn görüşlerinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 25(25), 45-62.

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

- Evren, M. (2022). Jean Jacques Rousseau'da İnsan Doğasına İlişkin İyimser Çözümlerinin ve Doğuştan Ahlaki Duyguların 20. Yüzyıl ve Günümüz Psikoloji Çalışmalarındaki Yerine Dair Bir Değerlendirme. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (17), 78-91.
- Kaygısız, İ. (1997). Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri, *Eğitim ve Yaşam* 8, 5-15.
- Köylü, M. ve Cemil, O. R. U. Ç. (2021). Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Gelişimsel Bir Bakış Açısı. *Çocuk ve Medeniyet*, 6(12), 27-46.
- Maboçoğlu, M. (1990). Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi 'Emile'in Bir Analizi'(Yüksek Lisans Tezi), <https://scholar.google.com.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Oğuz, V. ve Akyol, A. (2006). Çocuk Eğitiminde Montessori Yaklaşımı, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1) .243-256.
- Ovacık, Z. ve Evren, M. (2015). Bebeklerde Ahlaki Bilinç Mümkün mü. *Geçmişten Geleceğe Ahlak*, 247-260.
- Özcan, Ö. (2019). *Aydınlanma'nın üç düşünüründe (Rousseau, Kant ve Locke) çocuk modernleşmesi ve eğitim* (Doctoral dissertation).
- Özçelik, D.A., (1988). Prof. Dr. H. Selahattin Ertürk'ün Eğitime Bakış Açısı Düşünce ve Uygulamalarda Yeni Bir Çağın Başlangıcı Olmuştur, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 31- 34
- Özgen, R. (2012). Eğitime Alternatif Yaklaşımlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya*.
- Potur, Ö. (2022). Eleştirel Pedagojiden Eleştirel Okuryazarlığa Eğitime Farklı Bir Yaklaşım. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 109-124.
- Rousseau, J.J. (2009). Emile ya da Eğitim Üzerine, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2018). İtiraflar, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Sarı, F.M. (2022). *Çocuğunuzun dikkatini geliştirmek için en iyi teknik ve oyunlar*, <https://www.cocukludunya.com/uzman-yazilari/cocuk-dikkatini-gelistirmek.html#:~:text=%C3%87ocu%C4%9Funuz%204%20ya%C5%9F%C4%B1na%20geldi%C4%9Finde%20dikkat,45%2D50%20dakikaya%20kadar%20ula%C5%9F%C4%B1r> adresinden erişilmiştir.
- Soyer, A.Ç. (2009). Okul Öncesi Dönem Çocuk Hikaye Kitapları: Stereotipler ve Kimlikler, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, 13-27.
- Tanilli, S. (1990). Dünyayı Değiştiren On Yıl, İstanbul, Say Yayınları, s. 58-59.
- Topcu, Z.G. ve Turan, F. (2018). Erken Okuryazarlık Üzerinde Paylaşımlı Kitap Okumanın Rolü: Okul ve Ev Ortamı Açısından Etkileri, *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1) 11-33. doi:10.21020/husbfd.369491)
- Tombak, B. (2016). *Jean Jacques Rousseau'nun felsefesinde insan doğası ve eğitime yansımaları* (Doctoral dissertation).
- Tuğut, N. ve Gölbaşı, Z. (2019). Okul öncesi dönem çocuğu olan (3-6 yaş) ebeveynlerin cinsel eğitim tutumlarının belirlenmesi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 13(3), 287-294.
- Yayla, A. (2005). Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1), 73-86.
- Yayla, A. (2023). Okul Yöneticilerinin Eğitim Felsefesi Akımlarına İlişkin Görüşlerinin Q Metodu ile İncelenmesi. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 11(1), 130-147.

MODERNIST EXPERIMENTS AND NARRATIVE INNOVATIONS IN JAMES JOYCE'S NOVELS

JAMES JOYCE'UN ROMANLARINDA MODERNİST DENEYLER VE ANLATIDA YENİLİKLER

МОДЕРНИСТСКИЕ ЭКСПЕРИМЕНТЫ И ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Diana MIKELADZE*

ABSTRACT

The presented paper underscores the enduring relevance of Joyce's works within the scientific literary community. The work meticulously reviews, analyzes and evaluates James Joyce's innovative narrative technique in close connection with modernist literature. The relevance of the issue raised in the paper is confirmed, first of all, by the fact that Joyce's trace in modernist literature remains one of the main centers of scientific literary studies. The primary reason of this is the powerful influence of Joyce's work on literary evolution. Concrete examples are used to show the innovativeness of Joyce's work and the literary methods by which the author deviated from the established literary standards. The work delves into the themes of Joyce's works, which revolved around alienation, dislocation, disillusionment, and existential issues. Each of these issues are discussed from the perspective of the era, on the basis of which it was determined that modernism was a kind of reaction to the socio-political and cultural events of the 20th century. The work generally tries to bring the very innovative linguistic experiments that made Joyce's modernist literature. Joyce's modernist works such as "Ulysses" or "A Portrait of the Artist as a Young Man" are full of radical departures from classical literary standards. His complex narrative techniques, including even stream-of-consciousness and linguistic experiments, continue to pose a significant challenge to the modern scientific community, whose research focuses on the limits of literary expression and the inherent possibilities in language.

Key Words: alienation, dislocation, disillusionment, existential, epiphany, symbolism, stream of consciousness

---

* **ORCID:** [0009-0006-8382-6466](https://orcid.org/0009-0006-8382-6466), Associate professor, Doctor of Philology, Samtskhe-Javakheti State University, Georgia, Akhaltsikhe, dk.mikeladze@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Mikleadze, D. (2024). MODERNIST EXPERIMENTS AND NARRATIVE INNOVATIONS IN JAMES JOYCE'S NOVELS. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 31-40. DOI: [10.17498/kdeniz.1490409](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1490409)

Modernist Experiments and Narrative Innovations in James Joyce's Novels

ÖZ

Makalede James Joyce'un romanlarına dönük bilim ve edebiyat çevrelerinin devam eden ilgisi üzerinde durulmuştur. Çalışmada James Joyce'un romanlarında kullandığı yenilikçi anlatım teknikler modernist edebiyatla doğrudan ilişkili biçimde tartışılmış, analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. İncelemede ele alınan konunun güncelliği belirlenmiş ve her şeyden önce Joyce'un modernist edebiyattaki etkisinin bilimsel edebiyat eleştirisinde asıl merkez meselelerinden biri olmaya devam ettiği ortaya konulmuştur. Joyce'un eserleri edebi dönüşüm, gelişim ve değişim noktasında güçlü ve hala devam eden bir etkiye sahiptir. Çalışmada sunulan özel örnekler, Joyce'un çalışmalarındaki yeniliği ve yazarın temel edebi standartlardan saptığı sanatsal yöntemleri göstermektedir. Çalışmada, Joyce'un eserlerinde yabancılaşma, yer değiştirme, hayal kırıklığı ve varlık sıkıntısı gibi izlekler araştırılmıştır. Bu izleklerin her biri yaşanılan dönemin perspektifinden değerlendirilmiş ve modernizmin yirminci yüzyılın sosyo-politik ve kültürel olaylara benzersiz bir tepki gösterdiği tespit edilmiştir. Genel olarak Joyce'un modernist edebiyatı oluşturan en yenilikçi dil deneyleri yakından gösterilmeye çalışılmıştır. Joyce'un "Ulysses" ve "Sanatçının Genç Bir Ressam Olarak Portresi" gibi modernist romanları klasik edebiyat standartlarından farklılık göstermektedir. Bilinç akışı ve dilsel deneyler de dahil olmak üzere karmaşık anlatım teknikleri, edebi araştırmalarda ifade sınırlarının ve dilin doğasında var olan olanakların tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Bu tür henüz tümüyle çözüme kavuşturulamamış tartışmalar modern bilim çevresi için büyük bir zorluk oluşturmaya devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: yabancılaşma, yerinden olma, hayal kırıklığı, varoluşçuluk, içgörü, sembolizm, bilinç akışı.

АННОТАЦИЯ

Представленная статья подчеркивает постоянную актуальность творчества Джойса в научно-литературном сообществе. В статье тщательно обсуждается, анализируется и оценивается новаторская повествовательная техника Джеймса Джойса в тесной связи с модернистской литературой. Актуальность поднятой в работе проблемы подтверждается, прежде всего, тем, что след Джойса в модернистской литературе остается одним из главных центральных вопросов научного литературоведения. Основная причина этого — сильное влияние произведений Джойса на литературную эволюцию. На конкретных примерах демонстрируется новаторство творчества Джойса и литературные методы, с помощью которых автор отклонялся от устоявшихся литературных стандартов. В работе исследуются темы творчества Джойса, которые вращаются вокруг отчуждения, дислокации, разочарования и экзистенциальных проблем. Каждый из этих вопросов рассматривается с позиции эпохи, на основе чего было определено, что модернизм был своеобразной реакцией на общественно-политические и культурные события XX века. В целом работа пытается показать тесные самые новаторские лингвистические эксперименты, которые составили модернистскую литературу Джойса. Модернистские произведения Джойса, такие как «Улисс» или «Портрет художника в юности», полны радикальных отклонений от классических литературных стандартов. Его сложная повествовательная техника, в том числе поток сознания и лингвистические эксперименты, продолжают представлять собой серьезную проблему для современного научного сообщества, чьи исследования сосредоточены на пределах литературного выражения и присущих языку возможностях.

Ключевые слова: отчуждение, дислокация, разочарование, экзистенциализм, прозрение, символизм, поток сознания.

Introduction

Modernist literature is one of the decisive eras in the evolution of the world literary process, which is distinguished by a sharp departure from the existing literary norms and a striving for innovative narrative techniques. One of the main figures of this movement is the Irish writer James Joyce, whose literary heritage not only goes beyond the boundaries of modernist literature, but also resonates clearly in a wide range of world literature.

Through research and study of Joyce's works, it is obvious that still there is a necessity for modern academics and scholars working in the fields of literature to study them, because it represents an inexhaustible material for understanding the roots of modernist experiments and narrative innovations, which are directly related to the general literary image.

James Joyce is one of the brightest stars of European literary modernism, “the composer of exquisite late Edwardian lyrics who subsequently created the radically new narrative styles of ‘Ulysses’ and ‘Finnegan’s Wake’, the writer who exiled himself from his native Ireland in order ceaselessly to remake it in his imagination, Joyce’s peripatetic career and complex reinvention of modern Western culture has made him a subject of enduring fascination and established him as perhaps the greatest and most enigmatic literary figure of the twentieth century” (Spinks L. , 2009, p. 1).

The themes in Joyce's work remain highly relevant in today's intellectual spectrum. Alienation, existential disorientation, and skepticism about reality are just as much a concern today as they were years and centuries ago. Even today, when this or that society struggles with the complexities of identity and navigation in a rapidly changing world, the study of Joyce's thematic motifs is not only to satisfy academic interest, but also to reveal universal aspects of human experience that add more dignity to art.

Shortly, the paper highlights Joyce's enduring influence on modernist literature and its significance within the scientific literary community. Through meticulous analysis, it showcases Joyce's innovative narrative techniques and thematic explorations, underscoring their profound impact on literary evolution and ongoing scholarly inquiry into the bounds of language and expression.

The aim of the scientific research is a general overview of modernist literature and the works of one of its main representatives, James Joyce. The article offers wider perspective on the essence of modernist literature according to James Joyce's work. Through an overview of Joyce's work, the paper provides an understanding of modernist literature through Joyce’s works and reveals the characteristic features that distinguish modernism from other literary trends. In addition, the aim of the work is a general analysis of James Joyce's narrative technique, which involves revealing the difficulties of the author's narration and clarifying it.

Research methods

The qualitative method of research, more specifically, qualitative content analysis, is used to study the issue raised in this paper. Qualitative content analysis is used in the research of text documents and focuses on the content side of the text itself (Tsuladze L. , 2020, p. 26).

The selection of qualitative content analysis as a research method for this paper was not accidental. Considering the complex and tangled nature of the literature, qualitative research methods allow us for a rich and in-depth understanding of James Joyce's narrative technique.

Thus, by means of qualitative content analysis, it will be possible to easily achieve the goals set in the paper, which involves a general analysis of the structural,

Modernist Experiments and Narrative Innovations in James Joyce's Novels

narrative or thematic aspects of Joyce's work and the research of the influences that his work had not only on modernism, but on literature in general.

Outcomes of the research

1. Joyce's innovative narrative technique in close connection with modernist literature.
2. We used concrete examples to show the innovativeness of Joyce's work and the literary methods by which the author deviated from the established literary standards.
3. We lined out the themes of Joyce's work, which revolved around alienation, dislocation, disillusionment, and existential issues.
4. We emphasized the influence of James Joyce on the writers of that and the next era and highlighted the fact that the thematic or narrative characteristics of James Joyce were a source of inspiration for many recognized writers.

Discussion

It has been repeatedly noted that Joyce's narrative technique challenged conventional norms and redefined the possibilities of narrative construction of a fictional text. Through a careful study of the author's main works, the article tries to reveal recurring motifs and philosophical foundations in various texts of the author, which are full in Joyce's creative oeuvre. Existentialism, alienation, skeptical attitude towards the existing reality or other issues that occupy the most important place in the cultural creativity of mankind belong to the mentioned topics. James Joyce, as one of the most important writers of modernist literature, introduced many of the narrative features of modernism that had a profound influence on the literature of that and subsequent eras. A very good example of this is that the literary movement after modernism - postmodernism - is directly influenced by modernism, although it certainly has its own unique characteristics. In all this, Joyce made a decisive contribution (Gaprindashvili & Miresashvili, 2008).

Joyce established an innovative approach to literature both in storytelling techniques and in the use of language, "Joyce's romance with the word was almost legendary: he could spend entire day trying to get a sentence "right" in the text (D.K.Yee, 1997, p. 19). He introduced a completely new perspective on how to structure a text narratively. Joyce tries to reflect the turbulent period of modernity with his innovative narrative style. That is, the author tries to express what he has to say in the form of the text as well as in the content of the text. Through all this, on the one hand, he introduces us to the echoes of the era and his own ideology, and on the other hand, he directly forces the reader to engage in the study of the human psyche to delve deeper into the difficulties of existence that the author talks about in his books.

Joyce's texts clearly feature the elements characteristic of modernist literature, in the development and formation of which Joyce himself made an indelible contribution.

Stream of consciousness, fragmentation, experimentation, epiphany and symbolism are particularly dominant in Joyce's works (Kern, 2011). His skillful use of stream-of-consciousness technique is one of the clearest hallmarks of Joyce's modernist approach. Through this technique, the author tries to completely capture the continuous flow of thoughts and feelings that exist in the minds of the characters. Stream-of-consciousness characteristics appear in Joyce's writing in various ways. In this regard, it is particularly noteworthy that Joyce's characters generally have unfiltered and unstructured thoughts that reflect the dynamics of mental processes as accurately as possible. A character's thoughts may include memories, associations, or immediate sensations that occur or have occurred to them at a particular moment. The issue of punctuation, which almost loses its function in Joyce's work, should be mentioned here, which is, of course, closely related to the technique of stream of consciousness.

The massive violation of punctuation standards in the work serves to leave the text as much as possible a sense of uniformity, to draw the reader even closer to the character's mind, where thoughts appear and disappear without any period or comma. In this way, the author tries to convey the continuous nature of the internal monologues going on in the character (Kern, 2011).

In James Joyce's "Ulysses," one notable passage where the violation of punctuation standards is particularly evident occurs in the famous "Sirens" episode. This episode is renowned for its stream-of-consciousness narrative style, where punctuation is often minimal and unconventional, reflecting the chaotic flow of thoughts and perceptions in the characters' minds.

Joyce's unconventional punctuation style in "Ulysses" contributes to the novel's experimental and complex narrative structure, which challenges the readers to engage with the text in new and unconventional ways.

One of the best examples of revealing stream of consciousness directly in Joyce's writing is "Ulysses", where the last chapter is particularly noteworthy, which is narrated from beginning to end by the stream of consciousness of one of the characters - Molly Bloom. In this episode, Molly lies in bed and her thoughts wander through memories and wishes. Molly's soliloquy deals with love, betrayal, sexuality and identity. Her memories are filled with experiences with other men. Molly is interested in her own feelings towards her husband, Leopold Bloom, and is also interested in how she feels about herself. The chapter is particularly notable for its unpunctuated and dynamic prose, which further enhances the perception of stream of consciousness.

"the sea the sea crimson sometimes like fire and the glorious sunsets and the fig trees in the Alameda gardens yes and all the queer little streets and pink and blue and yellow houses and the rose gardens and the jessamine and geraniums and cactuses and Gibraltar as a girl where I was a Flower of the mountain 932 yes when I put the rose in my hair like the Andalusian girls used or shall I wear a red yes and how he kissed me under the Moorish wall and I thought well as well him as another and then I asked him with my eyes to ask again yes and then he asked me would I yes to say yes my mountain flower and first I put my arms around him yes and drew him down to me so he could feel my breasts all perfume yes and his heart was going like mad and yes I said yes I will Yes (Joyce, 1992, pp. 932- 933) Another good example of the flow of nonsense from Ulysses is the episode in Calypso where Leopold Bloom is preparing breakfast in his kitchen. When it comes to Leopold Bloom's daily routine, he begins to think uncontrollably about a number of topics such as his wife Molly, his sexual fantasies, his encounters with other characters, and other daily events that Leopold Bloom faces. In this episode, the technique of stream of consciousness is used in such a way that the author actually gives the reader access to the mind of Leopold Bloom, through which the complex characterization of the character is achieved.

The last part of another outstanding book by Joyce - "A Portrait of the Artist as a Young Man" should also be noted here, where the inner monologue of the main character of the novel - Stephen Daedalus, takes place, of course, using the technique of stream of consciousness. The episode explores Stephen's attitudes toward religion, art, and his own identity as he contemplates his future. This monologue of Steven's is related to the issues of personal identity, artistic expression and rejection of established norms in society.

Thus, it becomes clear once again that the stream of consciousness is an integral part of Joyce's work, as well as modernist literature in general, and the author uses it not only to connect us with the minds of the characters, but also to reveal directly in the form of the text the deep and controversial issues embedded in its content. The vast majority of

Modernist Experiments and Narrative Innovations in James Joyce's Novels

critics attribute the popularization of stream of consciousness techniques to James Joyce. Another outstanding modernist writer of the 20th century, Virginia Woolf is also famous using this technique, especially in her "Mrs. Dalloway", which is built on the principle of stream of consciousness. The way the inner thoughts and perceptions of the characters explored in the book directly shows the influence of this innovative approach of James Joyce on Virginia Woolf. Italian author Italo Svevo was also influenced by Joyce, who, as we know, gave English lessons to Svevo. Subsequently, Svevo wrote the book "Zeno's Conscience" using the stream of consciousness technique, which is considered a masterpiece not only from a literary point of view, but also from a philosophical point of view. (Bradbury & McFarlane, 1978)

Fragmentation and experimentation, on the one hand, are two different elements of Joyce's modernist literature, and on the other hand, they show a very close connection with each other even because the main purpose of using both was to deviate from standard literary norms.

The main reasons for the use of fragmentation and experimentation should be sought not only in literary purposes, but also in deeper philosophical issues. Depending on the period in which Joyce lived, he tried to respond to modernity through fragmentation and experimentation, in addition to other literary trends. In these two techniques, he found literary forms through which he could describe the fragmented and rapidly changing nature of modern life in that era, which he revealed directly in the structure of the text. Through the technique of fragmentation, James Joyce gave his literature multi-layeredness, which is manifested in the fact that during reading you suddenly move from one issue to another, so that neither a specific limit nor any dividing line is visible, which makes it possible to separate the two issues from each other. These layers are not so much plot as they are meaningful. That is, by constantly making unexpected and illogical transitions to new issues, we also move to new meanings and a multi-layered shell of the text is created, which during reading gives a greater experience and leaves deeper feelings.

A very good example of fragmentation is obvious in "Ulysses", the whole story of which is built parallel to Homer's "Odyssey". Each chapter of Ulysses relates and responds to episodes in The Odyssey, although Joyce arranges these episodes in a non-chronological order, giving the work a fragmented nature and character. In this way, the author tries to present the modernist belief that time is not linear, but it is subjective to the extent that people's minds allow it to be perceived as such.

As for experimentation, the greatest narrative experiments in Joyce's work are related to language. The author considered language not only as a means of communication, but also as an artistic means. James Joyce also conducts a linguistic experiment in Ulysses, but the most outstanding episode in this regard is the episode „The Bulls of the Sun", where the author imitates the evolution of English prose, from its earliest forms to modern times, and uses different linguistic styles to describe different historical periods. It should also be said that this linguistic experiment in turn adds another layer of fragmentation to the text, leading the reader to engage not only in a single work with yet another new plot or meaning, but even in a new narrative style (Kern, 2011).

After the research of James Joyce's experiments in language, Gottfried comes to the conclusion that:

In creating a variety of unique constructions, Joyce makes clear an expression of his own self: "the freedom of his syntax is ultimately his attempt to assert the possibilities of language which are themselves an assertion of his bodily being as a creator. In seeking a language less and less bound by general orders, more and more nearly unique, he seeks to assert his own person as artist. What he gestures towards is the construction of a language

with an ontology of its own, an ontology which affirms his own being as an individually creating artist figure" (Gottfried 1980, 154).

Narrative experiments are quite frequent in "A Portrait of the Artist as a Young Man" as well. At the beginning of the book, the narrative starts from a third-person perspective and gradually shifts to a more internal, subjective perspective. This transition is related to the growth of the main character - Steven, from a more emotional and intellectual point of view. Accordingly, his vision regarding the perception and knowledge of the world changes and is no longer what it was at the beginning.

Thus, the main purpose of Joyce's use of experimentation and fragmentation is to describe the complexity of the human experience of life. Especially considering the era when life moved to a completely new phase with unprecedented speed and brought uncertainty and difficulties to the society along with the news. It is also worth noting that so-called the narrative technique of fragmentation, which is a key aspect of James Joyce's work, was used by one of the greatest modernist writers, William Faulkner, he used fragmentation and combined multiple perspectives in his novel "The Sound and the Fury" to convey the complexities of time and memory. The mentioned fact shows that James Joyce's influence could no longer be confined to one continent and spread beyond the ocean.

The concept of "epiphany" must also be mentioned, without which Joyce's characters would lose their personality and individual characteristics. It is worth noting that we find the same concept in the works of Ernest Hemingway, especially in the novel "The Old Man and the Sea". The use of epiphany and symbolism in Joyce's work has one main purpose: to enrich the reader's experience in the reading process and to encourage him to penetrate even deeper layers of the text's meaning. An epiphany is a moment of sudden and unexpected realization, when an issue becomes clear to a character that was previously unclear or unknown to him. Symbolism is an artistic method when the writer tries to convey his message in the form of objects, characters or events. In this way, writers try to avoid directly publicizing their opinion, thus, on the one hand, they give the reader the possibility of individual interpretation, and on the other hand, they give thematic depth to the artistic text.

Both epiphany and symbolism are as key components of Joyce's work as the stream of consciousness, fragmentation, and experimentation discussed above. For example, the concept of epiphany was used by Joyce to emphasize the character's personal emotional or intellectual discoveries, which is most clearly revealed in his novel "A Portrait of the Artist as a Young Man" the main character Stephen Dedalus experiences more than one important epiphany throughout the novel. In this regard, the "Apple" episode is particularly noteworthy, when Steven, while eating a simple apple, moves to a new stage of knowledge and self-awareness so that he completely changes his attitude towards religious issues and suddenly analyzes the influence of religious teachings on his perception of the world.

The episode discussed above contains both epiphany and symbolism at the same time, because in this episode the apple appears as a symbol of knowledge and self-knowledge. In the same work ("A Portrait of the Artist as a Young Man"), water is a symbol to be noted separately, which is found in quite a few episodes of the novel and carries its weight almost everywhere. For example, water found on the beach is a metaphor for purification and rebirth. One of the last episodes, where Stephen watches a young girl in the water, expresses Stephen's spiritual rebirth and his acceptance of the dynamic nature of existence.

Modernist Experiments and Narrative Innovations in James Joyce's Novels

Speaking of symbolism, it is important to mention James Joyce's *Ulysses*, for which the author used both the structural and thematic framework of Homer's *Odyssey*. The parallel between the two mentioned works serves the main purpose of expressing the main character's journey metaphorically. In Homer, Odysseus takes a long and adventurous journey home, while in Joyce, the characters take a long emotional and intellectual journey to finally discover themselves and learn ways of spiritual survival in the environment around them (Gifford.& Seidman, 2008).

Another interesting episode in "*Ulysses*" is "Molly Bloom's soliloquy", which has already been discussed in the context of stream of consciousness. At the end of the soliloquy, Molly Bloom repeats the word "yes" many times, which not only expresses the character's excitement, but also symbolizes the character's final acceptance of herself and her past life, including all her past difficulties, love, betrayal, death, and shame.

Thus, it is clear that epiphany and symbolism are key elements of Joyce's work, without which the author could not have achieved the goal of conveying the character's mind and the events taking place in it with maximum accuracy, with its intricate and complex features.

The subject matter of James Joyce's work is as complex and deep as its form. It became extremely individualistic and involved issues related to the complexities of human life experience and its tumultuous nature. Although Joyce's work consists of inexhaustible content features, it can be said that it is mainly focused on at least three main elements: alienation and disillusionment, society and dissatisfaction with it, and existentialism.

Feelings of alienation and disappointment are an organic part of Joyce's characters. This is not accidental either, because in his work, Joyce painted the face of a 20th century man, for whom the same feelings were an inseparable part of everyday reality. All this, of course, shows a close connection with the social, political and cultural reality of that era, which was radically different from the one that existed before, and this difference became more and more intense. Joyce's characters are also in constant conflict and distance from the society in which they have to exist. The conflict is mainly caused by the fact that the individual desires of the characters and the societal norms are not in harmony with each other. Consequently, they have to struggle with society and struggle with themselves, which ultimately forms one of the main themes of Joyce's work. Along with everything else, Joyce's characters are interested in questions of existence, purpose in life, and personal identity. They try to navigate a labyrinth of acute existential uncertainty, where the path is not so easy to find. Thus, another important component of Joyce's modernist theme is created.

The question of alienation is an integral part of the thematic framework of Joyce's work. In his works, the author expresses the difficulties of being a human being in an exhausting, chaotic and hopeless world. It offers the reader a glimpse of the human condition when he has to constantly struggle internally to somehow adapt to the world and overcome uncontrollable feelings of disorientation and dislocation. The characters experience alienation and disillusionment with family, society, and even themselves. Something is constantly preventing them from achieving happiness, which often involves insurmountable emotional and intellectual barriers to deal with.

From the above-mentioned point of view, it is worth mentioning "*Evelin*", whose main character struggles with alienation in her own family. She is torn between her desire for a better life and the responsibility she feels towards his father. Evelyn suffers from an acute sense of disappointment as she lives a monotonous life despite promising a better, happier future for her lover, Frank. The plot of the story depicts how social and family expectations stifle individuals and how they act as obstacles on their way to happiness

We must also mention that the feeling of alienation in the context of interpersonal is found in the short story "The Dead" in "Dubliners", which draws relationship between two people. Gabriel Conroy, the main character of the story, realizes the emotional distance and isolation between him and his wife, Greta, which causes alienation in the character. Greta's understanding of the influence of her past love and the futility of her own limitations leads Gabriel Conroy to a moment of disillusionment with her and the outside world.

From the same point of view, it is important to mention "Ulysses" and one of its main characters, Leopold Bloom, who encounters various forms of alienation throughout the novel. He is a Jew who lives in Dublin at the beginning of the 20th century, because of which he is intensively faced with social ostracism and discrimination, which pushes him to isolation. Besides this he faces his personal tragedy- the death of a son. All these disasters lead Bloom to despair and disappointment as well as alienation from society. The same is noticeable in "A Portrait of the Artist as a Young Man", whose main character Stephen Dedalus becomes disillusioned with the institutionalized structures in which he has lived for years. It refers to the Catholic environment that governed not only Stephen's life, but also his attitudes about the perception of the world. Stephen is an artist and he thinks that intellectually he is different from his peers and is above them. He has completely different aspirations and inclinations, which on the one hand emphasize personal growth and self-discovery, and on the other hand lead to feelings of insatiable isolation and dislocation in Stephan. Thus, it is clear that the themes of alienation and disillusionment are quite relevant in Joyce's work. It finds expression in all his works and characterizes all his main characters.

Conclusion. Comprehensive analysis illuminates the enduring relevance of James Joyce's works within the modernist literary canon. Based on all this, it can be safely said that Joyce's influence on modernist literature is revolutionary in nature. His work paved the way for a completely new, unprecedented era in literature, transcending the boundaries of time and cultural context. James Joyce's influence on modernist literature was manifested in various ways and included both stylistic innovations, narrative techniques and thematic features, which ultimately led to the establishment of completely new standards in literature. Joyce's adept use of stream-of-consciousness, fragmentation, and linguistic experimentation challenges established literary norms, offering readers a deeper understanding of characters' inner worlds and the complexities of human experience. Moreover, Joyce's thematic motifs of alienation, disillusionment, and existentialism resonate powerfully in today's intellectual landscape, inviting contemporary readers to engage with timeless questions of identity and meaning amidst a rapidly evolving world. Through analysis, it becomes evident that the study of Joyce's works not only enriches our understanding of modernist literature but also sheds light on universal aspects of the human condition, underscoring the enduring relevance of his contributions to literary scholarship and artistic expression.

Thus, scholarly articles and papers focusing on James Joyce and his modernist mentors are important not only for the academic study of literary history, but also for exploring the complexities of people's social and individual experiences, for understanding the influence of James Joyce on the works of the greatest writers of that and subsequent eras.

Modernist Experiments and Narrative Innovations in James Joyce's Novels

REFERENCES

- Bradbury, M., & McFarlane, J. . (1978). *Modernism: A Guide to European Literature 1890-1930*. London: Penguin Books.
- D.K.Yee, C. (1997). *The Word according to James Joyce*. London: Associated University Press.
- Gaprindashvili, N., Miresashvili, M. . (2008). *Basics of literary studies*. Tbilisi: Innovation.
- Gifford, D., Seidman, R. J. . (2008). *Ulysses annotated*. California: University of California Press.
- Gottfried, R. K. (1980). *The Art of Joyce's Syntax in Ulysses*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Joyce, J. (1992). *Ulysses Penguin Books, London* . London: Penguin Books.
- Kern, S. (2011). *The Modernist Novel: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spinks, L. (2009). *James Joyce A Critical Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tsuladze, L. (2020). *Qualitative methods of sociological research*. Tbilisi: TSU.
- Gaprindashvili, N., Miresashvili, M. (2008). *literaturatmtsodneobis sapudzvlaebi*. Tbilisi: Tbilisi: sagamomtsemlo sakhli "inovatsia"
- Tsuladze, I. (2020). *sotsiologiuri kvlevis tvisebrivi metodebi*. . Tbilisi: Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti.

TOPLUMSAL HAFIZA VE KÜLTÜREL BELLEK EKSENİNDE İMGELER: OSMAN HAMDİ BEY'İN SEKİZ TABLOSU ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME

IMAGES IN THE AXIS OF SOCIAL MEMORY AND CULTURAL MEMORY: AN
ANALYSIS OF EIGHT PAINTINGS BY OSMAN HAMDİ BEY

ОБРАЗЫ СОЦИАЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ: АНАЛИЗ ВОСЬМИ
КАРТИН ОСМАНА ХАМДИ-БЕЯ

Figen ŞENGÜL*

ÖZ

Hatırlama ve unutmaya sarkacı içerisinde geçmişten damıttıklarımızla şekillendirdiğimiz bellek, imgeler aracılığıyla hatıralarını kemikleştirir ya da zihnin karanlık dehlizlerine yok olmak üzere defneder. Hatırlama imgeler aracılığıyla gerçekleştirilen ve ozanlar, şairler, ressam, yazarlar gibi kültür anlatıcılarının eserlerin oluşturduğu, kültürel bellek kodlarıyla geleceğe aktararak ilerleyen bir süreci tanımlamaktadır. Bu anlatıcılar bugünü geçmişin anlatılarını, kültürel kodları damıtarak biçim veren kültürel belleğin ve onu kapsayan toplumsal belleğin kuşaklararası aktarımını sağlayarak geçmişten geleceğe bir pencere açan kültür elçileridir. Bu kültürel kodların inşa edilerek oluşturulduğu kültürel bellek üzerinden ise toplumsal hafıza şekillenmektedir. Bu süreçte ortak deneyimler ve hatırlardan oluşan toplumsal hafızadaki geçmişin imgeleri, kültürel anlam aktarımının yeniden inşa edilerek kültürel belleğin şekillendirilmesi ile geleneğin geleceğe aktarılmasını içeren bir mücadele alanını oluşturmaktadır. Toplumsal grupların hafızaları ölçüsünde tarih yeniden revize edilmekte hatırlanması istenenler bellekte ritüellerle, anma törenleriyle, bayramlarla, edebi eserlerle pekiştirilerek hatırlatılmaktadır. Bu sayede kuşaktan kuşağa aktarımla birlikte değişen, dönüşen ve eklemlenen bellek, hatırlamanın ve hatıraları gelecek kuşaklara aktararak zamanın acıcılığına meydan okumanın önemini gözler önüne sermektedir. Günümüzde bireylerin her an bilgi akışına maruz kaldığı bilinmekle birlikte belleğin hatırlaması, kaydedilmesi gerekenleri muhafaza etmesi konusunda seçiciliğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada geçmişin kanonlaşmış eserleri tarihi dokuyu ve ait olunan dönemin izlerini taşımaları dolayısıyla belleğin filtre etmesini kolaylaştırmaktadır. Neyin hatırlanması gerektiği konusunda bu eserler geçmişe bir pencere aralayarak belleğin tazelenmesini, geçmişle şimdi arasında bir bağ kurulmasını sağlamaktadır. Bu noktada kanonlaşmış eserlerin dönemin ruhunu yansıtması dolayısıyla toplumların belleğini tazelediği

* **ORCID:** [0000-0003-1962-0560](https://orcid.org/0000-0003-1962-0560), YÖK 100/2000 Doktora Projesi Bursiyeri, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, figen.sengul@hbv.edu.tr
Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Şengül, F. (2024). TOPLUMSAL HAFIZA VE KÜLTÜREL BELLEK EKSENİNDE İMGELER: OSMAN HAMDİ BEY'İN SEKİZ TABLOSU ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 41-66. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1474375](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1474375)

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

söylenilmektedir. Bu eserlerin gelecek kuşaklara gelenek aktarımını sağlama işlevi bir diğer niteliklerindedir. Bu çalışmada Osman Hamdi Bey'in figürlü kompozisyonlarından Tanzimattan II Meşrutiyete uzanan süreçte farklı yılları konu alan sadece kadın figürleri içeren sekiz tablosu Cezar'ın Sanatta Batıya Açılış Osman Hamdi Bey adlı eserindeki figürlü tablolarla amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Farklı yıllarda resmedilmiş dönemin ruhunu, kültürel ve toplumsal belleğe dair unsurları, kadın imgesindeki değişimi yansıtacağına inanılan her bir tablo Pierce'nin göstergebilimsel analiz yöntemiyle değerlendirilecektir. Gerek toplumsal hafıza gerekse kültürel bellek nezdinde tabloların içeriğindeki hafıza mekanlarının niteliği, nesnel belleğine dair içerdiği unsurlar, bellek ve karşı bellek unsurları, kadın imgesinin modernleşme sürecindeki değişimi incelenerek tarihsel süreçte imgelerin akışkanlığı çözümlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osman Hamdi Bey, Kadın İmgesi, Toplumsal Hafıza, Kültürel Bellek, Göstergebilim, Tablo

ABSTRACT

The memory, which we shape with what we distill from the past in the pendulum of remembering and forgetting, ossifies its memories through images or buries them in the dark recesses of the mind to disappear. Remembering defines a process realized through images and carried forward to the future through the cultural memory codes formed by the works of cultural narrators such as bards, poets, painters and writers. These narrators are cultural ambassadors who open a window from the past to the future by ensuring the intergenerational transmission of the cultural memory that shapes the present by distilling the narratives and cultural codes of the past and the social memory that encompasses it. Social memory is shaped through the cultural memory in which these codes are constructed and formed. In this process, the images of the past in social memory, consisting of common experiences and memories, constitute an area of struggle involving the transfer of tradition to the future by shaping cultural memory through the reconstruction of cultural meaning transmission. History is revised to the extent of the memories of social groups, and what is desired to be remembered is reinforced and reminded in memory through rituals, commemorations, festivals and literary works. In this way, memory, which changes, transforms and articulates with the transmission from generation to generation, reveals the importance of remembering and challenging the fluidity of time by transferring memories to future generations. Although it is known that individuals today are exposed to the flow of information at every moment, the importance of the selectivity of memory in remembering and preserving what needs to be recorded emerges. At this point, the canonized works of the past facilitate the filtering of memory as they carry the historical texture and traces of the period to which they belong. Regarding what should be remembered, these works open a window to the past, refreshing the memory and establishing a connection between the past and the present. At this point, it can be said that canonized works refresh the memory of societies as they reflect the spirit of the period. Another characteristic of these works is their function of transmitting tradition to future generations. In this study, eight paintings of Osman Hamdi Bey's figural compositions, which include only female figures from different years from Tanzimat to II Constitutional Monarchy, were selected from the figural paintings in Cezar's work titled Opening to the West in Art Osman Hamdi Bey by purposeful sampling method. Each painting, which is believed to reflect the spirit of the period, elements of cultural and social memory, and the change in the image of women, painted in different years, will be evaluated with Pierce's semiotic analysis method. Regarding social and cultural memory, the quality of the memory spaces in the content of the paintings, the elements contained in the memory of objects, the components of memory and counter-memory, and the change in the image of women in the

modernization process will be examined. The fluidity of pictures in the historical process will be analyzed.

Keywords: Osman Hamdi Bey, Woman Image, Social Memory, Cultural Memory, Semiotics, Painting

АННОТАЦИЯ

Память, формируемый с помощью извлечения из прошлого воспоминаний и забвений, закостеневают воспоминания через образы или хоронит их с целью исчезания в темных коридорах разума. Воспоминание описывает процесс, который осуществляется через образы и переносится в будущее с помощью кодов культурной памяти, созданных произведениями деятелей культуры, таких как ашуги, поэты, художники и писатели. Вышеуказанные деятели являются культурными посланцами, которые открывают окно из прошлого в будущее, обеспечивая передачу культурной памяти из поколения в поколение, которая формирует настоящее, путём дистилляции повествований о прошлом, культурных кодов и социальной памяти. Социальная память формируется посредством культурной памяти, в которой конструируются и создаются указанные культурные коды. В этом процессе образы прошлого в социальной памяти, состоящие из общих переживаний и воспоминаний нации, основой борьбы, включающее в себе переобразование культурной памяти путём реконструкции, передачу культурного мышления и перенос традиции в будущее. История пересматривается по воспоминаниям социальных групп, а то, что хотят запомнить, закрепляется в памяти ритуалами, поминками, праздниками и литературными произведениями. Таким образом, меняющая, трансформирующая и артикулирующая память, при передаче от поколения к поколению, раскрывает важность запоминания и бросает вызов текучести времени путём передачи воспоминаний будущим поколениям. В настоящее время, становится очевидной важность памяти и сохранении всего необходимого. Хотя известно, что человек постоянно подвергается воздействию потока информации. В таком случае, канонические произведения прошлого облегчают фильтрацию памяти, поскольку несут в себе историческую фактуру и следы периода, к которому они принадлежат. Эти произведения открывают окно в прошлое относительно того, что следует помнить. Тем самым, освежают память и устанавливая связь между прошлым и настоящим. На этом этапе можно сказать, что канонические произведения освежают память общества, поскольку отражают дух эпохи. Ещё одна особенность этих произведений – способность передавать традиции будущим поколениям. В этом исследовании исследуется восемь женских фигуральных композиций Османа Хамди-бея, охватывающие разные годы в период от Танзимата до Второй конституционной монархии. Они были отобраны целенаправленно из картин художника Сезара с названием “Открытые Запада в искусстве Османа Хамди-бея”. Каждая картина, написанная в разные годы и отражающая дух эпохи, элементы культурной и социальной памяти, а также изменение образа женщины оценивается с помощью метода семиотического анализа Пирса. Текучесть образов на основе запомненных элементов в историческом процессе анализируется, исследуя природу пространств памяти в картинах с точки зрения как социальной, так и культурной памяти. Наряду с этим указывается на контрпамять и изменение женского образа в процессе модернизации.

Ключевые слова: Осман Хамди-бей, женский образ, социальная память, культурная память, семиотика, живопись

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

1. GİRİŞ

Toplumların bir aradalığına önemli bir katkı sunan ve aidiyet hissini kemikleştiren bellek izleri, yirminci yüzyılda bellek patlaması döneminde de önemini korumakta, geçmiş hatırlamada tarihin koridorlarını arşınlarken yolumuzu aydınlatarak kılavuzluk etmektedir. Toplumsal hafıza/bellek ulus kimliği inşa sürecinde önemli bir katalizördür. Her birey veya her topluluk için belleğin farklı birikimlerin aracılık ettiği bir egemenlik alanı olduğu düşünüldüğünde bu inşa sürecinde toplumsal bellek alanında da neyin hatırlanacağı önem arz etmektedir. Hatırlama bireysel bellek alanında öznel, sübjektif ve deneyimseldir. Halbwachs'ın ifadesiyle “ne kadar grup varsa o kadar bellek vardır” (Halbwachs,2019, s. 96-43) ve “her hatıranın temelinde tamamen bireysel bilinç yatar”. Bu sebeple belleğin spesifiklikle ve çoğullukla karşı bellekleri de bünyesinde barındıran gelenek aktarımını sağlayan bir egemenlik alanı olduğu söylenebilmektedir. Bu noktada Halbwachs'ın(2019) “her grubun anılarını barındırdığı kolektif belleğe sahip” (s. 30) oluşu ifadesinden yola çıkılarak Doğu-Batı, Türk-Öteki azınlık vb. karşı bellekleri bünyesinde barındıran çoğulluklar ve karşıtlıklardan bahsedebiliriz. Örneğin Camiden Çıkan Sultan tablosunda sultan ve yanında bulunan siyahi uşak bellek ve karşı bellek unsurlarının imlenmiş hali iken, Gezintideki Kadınlar tablosunda kadınlar ile erkeklerin kamusal alanda bir arada imlendiği tablo, karşı bellek unsurlarından anekdotlar sunmaktadır. Benzer şekilde Mihrab tablosundaki kadın figürü geleneksel değerleri yansıtan hat ve çini öğelerinin yanı sıra kadın figürünün rahle üzerinde oturmasıyla geleneksel değerlere meydan okuyan bir kadın duruşu sergilemesiyle belleğin modernleşme sürecinde yaşadığı değişimi sergilemektedir

Bu süreçte hatırlamaya yardımcı yazılı kültür unsurları ile birlikte bellek tazelenmekte ve anılar geleceğe aktarılmaktadır. Bu noktada Nora'nın ifade ettiği gibi belleğin “her zaman güncel bir olay, sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağ olduğu... hatırayı kutsallaştırdığı” (Nora,2006, s. 19) söylenebilmektedir. Nitekim bellek “ister bireysel olsun ister kolektif daima şimdinin filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür.” ve “tarih bellekten doğar” (Traverso,2019, ss. 19-21). Bu durum düşünüldüğünde hatırlamanın belleğin yeniden yorumlanan, geçmiş ve şimdi arasında diyalektik bir ilişkiden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Connerton'ın ifade ettiği gibi toplumsal bellek “tarihin yeniden kurulması” (s. 27) olarak ifade edilebilecek akışkan bir süreci karşılamaktadır. Toplumsal bellek “toplumun geçmişe ait olaylarla tanışık olması, kimi zaman geri gidebilmesi olarak tanımlanabilecekken yalnızca geçmişe ait verilerin bulunduğu ve gerektiğinde dönüp bakılabilen bir depo değil, başlı başına bir mücadele alanı olarak” tanımlanabilmektedir. (Orta,2019, s. 1094)

Bu noktada belleği korumak için hatıralar konusunda özenli davranılması önem arz etmekle birlikte hatıraları kalıcılaştıran yazılı kültürün işlevi öne çıkmaktadır. Neyin hatırlanarak ya da hatırlatılarak geleceğe aktarılacağı ya da unutturulacağı bu alandaki mücadele alanını oluşturmaktadır. Bu hususta Yazılı kültürün taşıyıcısı tarihçilere ve belleğin taşıyıcıları olan yazarlar, ozanlar, şairler, ressamalara önemli işlevler düşmektedir. Yazılı kültürün topluma aktardığı belleğe dair pek çok değer, figüratif resimle birlikte “simgesel dilin imgeye dönüşmesi” (Değirmenci, 2015, s. 46) ve gündelik yaşam pratiklerinin tuvale aktarımı aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Hafızanın gelecek nesillere aktarımı konusunda önemli bir işleve sahip olan edebi eserler ve sanat eserleri, toplumsal belleğin ve bu minvalde geleneğin gelecek kuşaklara aktarımını içeren kültürel belleğin yansımalarını taşımaktadır. Özellikle sanat eserleri gündelik yaşam pratiklerinden mitolojik öğelere, toplumsal kırılma dönemlerini içeren edebi eserlere, doğa ve tabiata dair tablolara ressamın ve dolayısıyla ressamın ait olduğu toplumun izlerini taşımaktadır. Bu noktada ressamın sahip olduğu işlevin, yani tuvale boyalar aracılığıyla aktarılan belleğin ne gördüğü ve ne aktardığı önem arz etmektedir. Görmenin –gösterenin- sahip olduğu bu güç -gösterenin neyin

aktarılabildiğinin da belirleyicisi oluşu- hafızanın devamlılığındaki yönlendirici işlevini ortaya koymaktadır. Unutulmaması gereken şey ise her bireyin kendi anlamlar evreni olduğudur. Berger'in anlamlar evreninin spesifikliğini özetlediği “düşündüklerimiz ya da inandıklarımız nesnelere görüşümüzü etkiler” ve “yalnızca baktığımız şeyleri görürüz ve bakmak bir seçimdir” (Berger,2020, s. 8) dizeleri görme ediminin bireyden bireye nasıl farklılaşabildiğini göstermesi açısından önem arz eder. İmgeyi yorumlarken ya da resmedilişinde, gösteren ve gösterilen ilişkisinde gösterenin sahip olduğu anlam evreni ve gösterenin önemi oldukça hayatidir diyebiliriz. Bu minvalde Ponty'nin “Ressam dünyaya vücudunu vererek, dünyayı resme dönüştürür” (Ponty,2019, s. 31) ya da Berger'in (2020) “Gösterenin yani ressamın neye, bakıp seçtiği kendi anlam evrenine göre anlamlandırıp tuvale aktardığı, görünen ve dolayısıyla hafızaya kaydedilen şeyi belirler” (s. 10) ifadeleri hatırlanan şeyin ressamın seçimi olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmada gösterenin önemi üzerine yoğunlaşılma birliktedir, toplumsal ve kültürel bellek izleri Osman Hamdi Bey'in tablolarının ve eserlerinin tümünü içeren Mustafa Cezar'ın Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey adlı iki ciltlik eserinden yararlanılacaktır. Çalışmada eser üzerinde yapılan tasnif sonucunda portre, natüremort ve manzara resimleri şeklinde üç kategori belirlenmekte ve Osman Hamdi Bey tabloları içerisinde, bellek izlerini en fazla yansıtan figür ve kompozisyonun bir arada kullanıldığı yirmi bir figürlü kompozisyondan kadın figürlerin kullanıldığı sekiz tablo ile sınırlandırılarak örneklem yürütülecektir.

Osman Hamdi Bey'in seçilmesinin sebebi Batılı anlamdaki Türk resminde figür ve kompozisyon kullanımının öncülerinden biri olması ve “iç mekan resminin ilk örneklerini” Türk resmine kazandırması (Germeç,2018, s. 1373) sonucu sahip olduğu çağdaş Türk resminin öncüsü niteliği ve bunun yanı sıra tablolarında gerçekliği ve özgünlüğü “doğulu bir oryantalist gözüyle” aktarması (Sabancı Müzesi, 2020) sebebiyle gündelik hayatın tüm dinamiklerini ve Osmanlı Türk modernleşmesinin izlerini ve dolayısıyla bellek izlerini tablolar üzerinde net olarak gözlemlene olanağı bulunmasıdır. Türk resminde ilk defa çok figürlü kompozisyonlara yer vermesi, kadın imgesini geleneksel unsurlarla (önü açık ferah elbise anlamında olan kadınların sokakta yaşmakla giydiği üst elbise olan ferace ve kavuk külah vb. bir başlık üzerinde sarılmış ince uzun tülbent, ağbani, şal olan sarık, diz kapağı ayak bilekleri yere kadar uzanan, önde açık dik yahut devrik yakalı, çeşitli renklerde kıymetli kumaştan yapılmış, ekserisi mücevherlerle süslü nakışlı üst elbise olan kaftan veya kırmızı çuhadan yapılan tepeye doğru daralan silindir şeklinde üstünden sarkan püsküllü başlık olan fes vb. TDV İslam Ansiklopedisi,2024) birlikte aynı zamanda modernliği içinde barındıracak şekilde resmetmesi ve kadının toplumsal ve dinsel görevi şeklinde ikili karşıtlıkları tablolarında gözlemleyebilmemiz, geleneksel mekanları tablolarında sıklıkla işlemesi sonucu toplumsal ve kültürel belleğe dair pek çok çıkarım yapılması Osman Hamdi Bey'in tablolarının öne çıkan diğer özelliklerindedir. Literatürde Osman Hamdi Bey tabloları ile ilgili pek çok çalışma bulunmakla birlikte bellek izleri üzerinden imgelerin çözümlendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmayla yeni bir çalışma alanı olan bellek çalışmaları alanındaki literatürdeki bu eksiklik kapatılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde imge ve bellek kavramları tanımlanacaktır. İkinci bölümde ise geçmişten günümüze resim ve imgenin konumu irdelenerek Osmanlı sanatı bünyesinde resim ve imge kavramları irdelenecektir, ardından minyatürle başlayan Osmanlı sanatında resimde soyut figürden somuta doğru nasıl evriliş olduğu irdelenecektir. Son bölümde Osman Hamdi Bey'in görüntüsel anlatımı ve genel gösterenlerinin yer aldığı sekiz tablosu üzerinden incelenerek kültürel belleğin ve toplumsal hafızanın aktarıcısı olan tablolarında yansıtılan kadın imgesinin yaşadığı dönüşüm aydınlatılmaya çalışılacaktır. Seçilen tablolar yapılış tarihine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Kadın imgesini temsili seçkilerini içeren Osman Hamdi Bey'in sekiz tablosu Pierce'ın göstergebilimsel analizi yöntemiyle

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

değerlendirilecektir. Bu analizde gösterge, gösteren ve gösterilen olarak tablolar üçlü kategoriye ayrılarak her göstergenin işaret ettiği gösterenin kişi zaman ve mekân açısından anlatsal olarak çözümlenışı yapılacak ardından teknik göstergeleri renk ve biçim olarak değerlendirilecektir. “İmge zihinde üretilen görüntünün temsili olurken, gösterge bir şeyin ötesindeki ikinci düşünce ya da herhangi bir şeyin ardındaki sonuç iken, gösteren bir nesneye ait görüntü, gösterilen ise görüntünün ardındaki mana fikirdir. Yani bir resmi okumada bir varlığın yorumunda önce net bir görüntü(gösteren) sonra arkasındaki zihinsel kavramsal anlam(gösterilen) ve anlamlandırma sonucu yeni bir görüntü temsili oluşmaktadır (Albayrak,2020,s. 135).Çalışmada bu perspektiften yola çıkılarak tablolarda gösterilenin anlatsal açıdan gösterdiği kişi, zaman ve mekân anlamı ardından teknik gösterge olan renk ve biçimsel anlamı göstergebilimsel olarak çözümlenecektir. “Gösterge bir gösteren ve gösterilenden kuruludur. Gösterenin düzlemin anlatım düzlemini, gösterilen düzlemin içerik düzlemini oluşturmaktadır” (Barthes,2005,s.47'den akt Albayrak,2020,S. 135). Bu çerçevede tablodaki bir kaftan içindeki kadın figürü kişi olarak gösterge, kadın figürünün kendisi form olarak bir kadın, gösterilen ise geleneksel değerleri temsil eden bir kadın figürünü anlatmaktadır. Kadının bulunduğu mekan (türbe, cami ya da hamam) anlatsal gösterge içindeki mekânsal düzlemi anlatmaktadır. Kadının giyim kuşam pratiklerinden kaftanının ya da eşarabının rengi ve biçimi teknik gösterge olarak çözümlenebilmektedir. Örneğin sarı renkli bir kaftan rengin Doğuyu temsil ettiği düşünüldüğünde bir doğu temsili olduğu mavi renkli bir eşarp ise bilgeliği temsil ettiği düşünüldüğünde bilgeliğe vurgu yeşil renkli eşarp ise yeşil dini vecibeleri temsil ettiği için muhafazakarlık ya da dindarlık sembolü olarak çözümlenebilmektedir. Tablolardaki kültürel bellek ve toplumsal hafıza unsurları ise dönemin ruhunu yansıttışı, bellek karşı bellek unsurları hafıza mekanları, kadın ve erkek imgesinin mekandaki kullanımı, nesnel belleği nezdinde geleneğin geleceğe aktarılarak belleğin tazelenmesi ya da yeniden inşası nezdinde betimsel analizle ele alınarak imgelerdeki akışkanlık somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Örneğin geleneksel motiflerle süslü bir çinili kahve ocağının toplumsal hafızada kahve kültürünü ve kahvehaneleri anımsatarak toplumsal belleği canlandırdığı ya da nesnel belleği ürünü olan kahvenin kültürel bellekteki yerinin vurgulanmasıyla geleneğin geleceğe taşınması ve şimdide geçmişten bir pencere açılması olarak çözümlenebilmektedir.

2. İMGE, BELLEK VE RESİM SANATI

İmge kelimesi “Latince imago kelimesinden türemiş olup başlangıçta suret, benzerlik anlamlarını taşıırken zamanla hayalet, kavram, düşünce anlamlarını da yüklenmiştir” (Çalışkan, 2020, s. 355). Türk Dil Kurumuna göre imge zihinde tasarlanan gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya ya da duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2021) Batı felsefesi “imgenin varlığını eksik bir varlık, bir suret, bir kopya, daha az gerçekliğe sahip ikinci bir şey olarak” ele almaktadır. İmgenin sahip olduğu tanrısal güç (Marin, 2013, s. 13) bulunduğu döneme dair pek çok figürü temsil yetkisinden kaynaklanmaktadır. Tanrısal bir yetiye sahip olan hayal ve görüntünün zihinde canlandırılması olarak tanımlanabilecek imgeler, içerisinde pek çok stereotipi ve kabulü barındırmakta, çoğunlukla şairlerin, ressamaların, yazarların içinde yaşadıkları toplumun tüm niteliklerini, yönelimlerini aktaran özelliklere sahip olup, dönemin tasavvurunu hayal gücünü yansıtmaktadır. İmgelerin içinde buldukları dönemden izler taşıdıkları düşünüldüğünde, bellekle bağlantılı oldukları ve bakış açısı dönemsel eğilimlerden çalkantılardan etkilenmekte olan ressamın aktardığı imin o çağa dair pek çok ipucu barındırdığı söylenebilmektedir. Berger'in ifade ettiği gibi “her imgede bir görme biçimi yatar. Ressamın görme biçimi, bez ya da kâğıt imlerle yeniden canlandırılır” (Berger, 2020, s. 10). Buhran dönemlerinde veya savaş zamanlarında romantizm akımının ortaya

çıkması ya da kübizmin doğuşu bir gerçeklikten kaçış gibi algılanabileceği gibi dönemin koşullarının sanat anlayışını etkileyişi ve bu durumun bellekler üzerinden tablolara yansımaları imgelerin çağının ipuçlarını sunuşlarının örnekleridir.

Bellek kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında ise “bel”, “işaret” anlamına gelen kelimeden türediği (Öztürk, 2019, s. 122) görülmele birlikte bu kelimenin “hafıza” kavramını karşıladığı (TDK, 2021) söylenmektedir. Draper’a göre bellek “duvarlarında bütün yaptıklarımızın silüetlerinin asılı durduğu sessiz bir galeri” (Draisma,2018, s. 183) iken Aristoteles’e göre bellek ne şimdiki zamana ait olan algı ne de kavramsal bir düşünce olmayıp geçmişle ilgili olup “geçmiş zamana bağlı olarak bunlarla eklenilen kalıcı bir durum ya da değişikliktir (Assmann,2018, s. 26). Traverso’ya göre ise bellek “şimdinin filtre ettiği geçmiş görüntüsüdür” (Traverso,2019, s. 9-10). Batı düşünce geleneğinde hatırlama kavramından hareketle üç farklı bellek -bireysel, toplumsal ve kültürel- yaklaşımı bulunmaktadır. Bireysel belleğine ilişkin anılar bireysel belleği, bir grup veya topluluk içinde oluşup kolektif yapı içinde hatırlanan anılar kolektif belleği ifade ederken kültürel bellek ise geleneğe odaklanmaktadır. (İlhan, 2018, s. 23) Halbwachs anıların bireysel olarak deneyimlense bile kolektif olduğunu belirtmektedir. Ona göre her bir grubun kendisi için önemli hatıraları belli bir süre canlı tuttuğu kolektif belleği vardır (Halbwachs,2019, ss. 30-96). Connerton ise toplumsal bellek ya da kolektif belleği “tarihin yeniden kurulması” şeklinde seçici bir anımsama eylemi olarak tasvir etmektedir (Connorton,1999, s. 25). Geleneklere yoğunlaşan ve geleneklerden yararlanan kültürel bellek ise “bireysel ve toplumsal belleğin açıklamada yetersiz kaldığı” alana “geçmişin kavranarak geleneğe dönüşmesi alanına” odaklanmaktadır (İlhan,2020, s. 16-24). Kültürel bellek bu minvalde kuşaklararası geleneğin aktarılacak yaşatılması işlevini üstlenmekte, bir nevi “kültürel alanın devredilme ve canlandırılmasını” (Assmann, 2018, s. 28) sağlamaktadır. Kültürel bellek hatırlama, unutma kavramları ekseninde şekillenmektedir. Bu çerçevede hatırlamayı sağlayacak anma pratikleri olan ritüeller, hatırlamayı kolaylaştıracak kültür taşıyıcıları olan şairler, ressam, yazarlar, şamanlar, ozanlar vb. ve hatırlamanın somut nesnelere olan yazılı edebi ve sanatsal eserler ile bellek mekanları kültürel belleğin çeşitli öğeleridir. Kültürel bellek imgelerin zaman içerisindeki akışkanlığından etkilenmektedirler. İmgeler her ne kadar tarihsel perspektifte akışkan olsa da bu akışkanlık uzun bir zaman içerisinde tezahür etmektedir. Bu sebeple imgeler akışkan olmasından çok toplumsal bellekte ve onun alt dalı olan kültürel bellek alanında zamana karşı geçerliliğini sürdürmekte ve kolay kolay yok olmamaktadır. Zamanla imgeler olumlu ya da olumsuz şekilde belleklerde eklenilerek değişime uğramaktadır. Bunu özellikle Osman Hamdi Bey tablolarında figür tasvirinde Osmanlı imgesi ilkin Müslümanlıkla geleneksel unsurlarla algılanmakta olduğu, Batılılaşma çabaları başladıktan sonra ise (Tanzimat ve sonrası) Osmanlı imgesinin değişerek içerisinde Batılılaşma unsurlarını barındırdığı ve Türklük imgesine evrildiği görülmektedir. Sarıktan fese, feraceden Avrupalı tuvalete, Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine evrilmeye doğru ilerleyen sürecin imgelerdeki değişimi de bünyesinde barındırdığı söylenebilmektedir. Çini, Peştamal, Hat, Cami, Sarık, Kılıç, Cübbe, Nekkare, Ferace, Çarşaf, Sedir, Kuran, Rahle gibi Osmanlı imgesinin temsil edildiği geleneksel unsurların Modern ya da Batılı imgesi olarak Osman Hamdi Bey tablolarında yerini Fes, Eldiven, Şemsiye, Silah, Kahvehane, Avrupalı tuvaletlerin imlendiği şekilde değiştiği görülmektedir. Geçmişten günümüze imgenin olumlu ya da olumsuz şekilde eklenilerek farklılaştığı, ressamın o imgeyi resmedişindeki tutumunun değiştiği, resim geleneğinde her kültürün her dönemde kadını farklı şekilde tuvale imlediği görülmektedir. Örneğin cumhuriyet öncesi’’ değişen toplum yapısına paralel olarak kadın, bir sanat nesnesi ya da sanat eserinin plastik elemanı iken cumhuriyetin ilk yıllarında kendisi sanat eserini nesnesini ortaya koyana evrilmiştir. Bu durum resim sanatında kadın figürü betimlemelerini biçimsel ve içerik olarak oluşturmanın toplumsal yapı olduğu

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

sonucunu” (Şen, Gürpınar,2019, s. 876) göstermektedir. Bu çerçevede Kadın imgesinin sadece ev içi mekanlarda kuran okurken, otururken figür olarak kullanıldığı, modernleşme ile birlikte kamusal alanlarda tambur, tef çalarken etken şekilde değişime uğramış şekilde imlendiği söylenebilmektedir.

İslam'da sanat anlayışının yansıması olarak kadın figürünün tablolarla yansımasının gecikmesi Avrupalı ressamın kadın imgelerini oryantalist üslupla imlemelerine olanak sağlamakta olduğu görülmektedir. Bu durum kadın imgesinin Avrupa bakışı ile farklı, Doğulu bakışı ile farklı olarak imlenmesine sebebiyet vermektedir. Örneğin 19. Yüzyılın Oryantalist resimlerinde çıplaklığın yerini kadınların kapalı mekanlarda tek başına resmedildiği veyahut şehir hayatında günlük hayatlarının gösterildiği resimler almış kapalı ama sık, yeni moda kıyafetleriyle şehirde gezen kadın temsilleri ağırlık kazanmıştır. (Akşit,2005, s. 65'den akt. Şen;Gürpınar, 2019, s. 876). Batılı gözüyle edilgen seyirlik resmedilen kadın figürlerin, Doğulu gözüyle ise günlük şehir hayatı içinde gezen, alışveriş yapan, tef tambur çalan vb. etken şekilde resmedildikleri görülmektedir.

Bu toplumsal yapı farklılığı 16. Yüzyıl ve takip eden süreçte Avrupa'da kadının genellikle edilgen, seyirlik şekilde (ressama bakarken poz vermiş şekilde) resmedilmesine, Avrupa dışı geleneklerde ise Kadın'ın resmedilişinin etken, seyirlik olmayan şekilde imlenişine zemin hazırlamaktadır. 18 yüzyıla birlikte değişim devam ettiği görülmektedir. Avrupalı ressamın özellikle kadın imgesi söz konusu olduğunda kadın figürünü “Batının Doğuya ait kültür ve medeniyetleri tanımak için başlattığı ilim olan Harmankaya,2015,s.765) oryantalist bir bakış ile işlemekte olduğu, Avrupa dışı ressamın (Hint, İran, Osmanlı vb.) etkin bir kadın imgesi resmettiği görülmektedir” (Berger,2020, ss. 50-55). Batılı gözüyle resmedilen doğulu kadın figürlerinin aksine resmin yaygınlaşması ve modernleşme sonucu kültürel değişimlerin ardından kadın etken olarak (tambur veya tef çalarken, alışveriş yaparken rahle üzerinde otururken vb.) resmedilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Osman Hamdi Bey'in “İki müzisyen kız 1880” adlı tablosunda kadın imgesinin batılılaşma gayesinde gündelik hayat pratiklerinde etkin bir şekilde resmedildiği görülmekteyken, Roslin'in “İlk Buluşma Öncesi 1760” tablosunda ise kadın imgesinin Avrupa bakışı ile resmedilmekte olduğu görülmektedir. Bu iki figür toplumsal bellek-hafıza içerisinde kadın imgesi hakkında ipuçları vermektedir. (Turan,2013, s. 104)

Oryantalizmin 18. Yüzyılı ile birlikte gelişmesi ile birlikte “Doğunun mimari detayları, insanların yaşam biçimleri giyim ve süsleme alışkanlıkları, kullandıkları eşyalar ilgi çekici olarak algılandığı ve bu eğilimlerin sanat eserleri aracılığıyla somutlaştırıldığı” görülmektedir (Üşenmez,2013, s.447'den akt. Harmankaya,2015, s. 766). Batılı gözüyle Doğulu figürlerin imlendiği tabloların yanı sıra 19 Yüzyılda Batılı resamlara ek olarak yerli ressamın kadın figürleri imledikleri görülmektedir. 19. Yüzyılın Oryantalist resimlerinde çıplaklığın yerini kadınların kapalı mekanlarda tek başına resmedildiği veyahut şehir hayatında günlük hayatlarının gösterildiği resimlerin aldığı kapalı ama sık, yeni moda kıyafetleriyle şehirde gezen kadın temsillerinin ağırlık kazandığı görülmektedir (Akşit,2005,s. 65'den akt. Şen;Gürpınar, 2019, s. 876). Bu dönemde Jean-Léon Gérôme (1824-1904), Gustave Boulanger (1824-1888), Eugène Fromentin (1820-1876), Georges Washington (1827-1901), Victor Hugué (1835-1902), Narcisse Berchère (1819-1891), Adolphe Schreyer (1828-1899), Stefano Ussi (1822/32-1901), İvan Konstantinoviç Ayvazovski (1817-1900) gibi ünlü oryantalist ressamın Doğuyu yakından görmek tanımak amaçlı Doğu'ya geldiği bilinmektedir (Kaya,2019 s.77).

Bu temsili imleyen ilk örneklerinden olan Osman Hamdi Bey'in “Doğulu bir oryantalist” gözüyle tablolarını imlemesi diğer doğulu ve batılı resamlardan onu ayırmaktadır. Osman Hamdi Bey'in “Batı'nın Doğuya bakışının bir doğulu tarafından içselleştirilmesi olarak tanımlanan resim anlayışı kısacası hem Doğulu olmayı reddetmesi,

Doğuya Batı'nın gözüyle bakmaya çalışması hem de kendisini anlatmak isterken Batı'nın Doğu için kullandığı kalıpları kullanması Osman Hamdi Bey'in kişiliğinde Osmanlı toplumunun kimlik karmaşasını anlatmakta" (Papila,2008, s. 125) olduğu çıkarımının yapılmasını sağlamaktadır. Batılılaşma kaygılarıyla yapılan toplumsal reformlar hiç şüphesiz sanat alanını da etkilemiştir. Osmanlı'da Batı resmine nazaran tabloları kadın figürünün kullanımı oldukça geç konu edilmiş olsa da kadın ve ailenin Osmanlı toplumunda Batılılaşma (Modernleşme) simgesi olarak (Turan,2013, s. 104) görüldüğü düşünüldüğünde, özellikle Batılılaşma çabalarından sonra bu dönem tablolarına figür olarak kullanılması şaşırtıcı olmamaktadır. Kadın üzerinden yapılan tanımlamalar, fermanlar ile gerçekleştirilen kısıtlamalar kadının toplumsal bellek üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin kadın imgesi üzerinde geçmişten Tanzimat'a doğru değişmekte olduğunu göstermektedir. Avrupa ve Osmanlı toplumundaki bu ayırım o dönem yapılan tablolar karşılaştırıldığında kadın figürleri gibi daha somut bir şekilde erkek figürü üzerinde de görülebilmektedir. Toplumsal belleğin ürünü olan resimler gibi resimden önce kullanılan minyatürlerde de belleğe dair ipuçları gözlemlenebilmektedir. İslamiyet'in minyatür, tezhip, ebru gibi daha çok süsleme amaçlı sanatların gelişimine olanak tanınması, resim ve heykele karşı mesafeli duruşu resmin ülke topraklarında yavaş gelişim göstermesine neden olduğu görülmektedir.

3. MİNYATÜRDEN FİGÜRATİF RESME OSMANLIDA RESİM VE İMGE

İslam sanat anlayışının pek çok sanat türünün Osmanlıya geç gelmesini sağladığı bilinmekle birlikte bu durumun alternatif sanatların gelişmesine zemin hazırladığı söylenebilmektedir. "İslamiyet'in canlı nesnelerin tasvir edilmesinin yasak olduğunu benimsemesi -Kur'an-ı Kerim'de sadece heykele tapmak yasaklanmış olsa da" (Mutluel,2011, s. 25), "ressamlar ve resim alanında hadislerin şüpheli olduğu bilinse de" (Çubukçu, 1987)- Kuranda açıkça belirtilmese de putlara tapmanın yasaklanması olarak geçen Maide suresinin tasvir yasağı ile ilişkilendirildiği söylene de (İlden,2012,s. 61) figüratif resimleri içeren tabloları heykellerden İslam kültürünün soyutlanmasına ve bunun yerine hat, minyatür, ebru gibi tasvirten uzak alanlara yönelmesine zemin hazırladığı bilinmektedir. Osmanlı'da sanat nesnelerinin gündelik yaşam pratiklerine dahil olmasının oldukça geciktiği ve tebaaya padişah tarafından sunulan bir ayrıcalık olduğu görülmektedir. Cezar Osmanlı'daki sanat anlayışının gelişimindeki engelleri "mutlak monarşinin getirmiş olduğu eğitimsizlik ve kısıtlamalar ve İslam'daki tasvir yasağına" bağlamaktadır. Gerek getirilen yasaklar gerekse Osmanlı devletinin Batıya açılmadan önceki Batıyı küçümseyici duruşu (Cezar,1995, ss. 26-72) Osmanlı'nın yenilikleri takip etmemesine ve çağın gerisinde kalmasına, İslami gelenek ise batıya kendini uyarlayamamasına (Balçı,2006, s. 11) neden olduğu söylenebilmektedir. Bu durumun Batıya gönderilen elçiler, devlet adamları ve düşünürler aracılığıyla değiştiği görülmektedir. Hiç şüphesiz bu etkileşim imgeler (Osmanlı, Batılı, Türk imgeleri) üzerinde de etkili olmaktadır. Bu çerçevede Sarık bir Osmanlı imgesi unsuru, Fes bir Türk imgesi unsuru (modernleşme ile Osmanlı imgesinden ayrılan bir nesnel bir unsur), Avrupalı tuvaletler ya da şemsiyeler Batı imgesi unsuru olarak görülebilmektedir. Osmanlıdaki sanat anlayışının 16 ve 17 yüzyıldan meşrutiyet dönemine doğru gelişimine bakıldığında ise minyatürden figüratif resme geçildiği görülmektedir. Minyatür "Orta Çağ Avrupa'sında hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfinin kızıl turuncu minium ile yapılan miniatura adlı tezhipten gelmekte ve sülügenle boyanmış anlamı taşımaktadır ancak zamanla minör kelimesinin etkisinde kalarak küçük resim anlamını kazanmıştır. Resmi açıklamak amacıyla kitap sayfalarına yapılan küçük boyutlu resimler olarak tanımlanabilmektedir" (İslam Ansiklopedisi,2024). Her ne kadar Osmanlı döneminde ilk olarak on altı ve on yedinci yüzyılda ortaya çıkan minyatürün

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

figüratif unsurları içerdiği düşünülse de kitap resimlerinde veya albüm resimlerinde kullanılan bu figürlerin (Değirmenci,2015, s. 38) soyut gölgeden, gerçeklikten ve üç boyutluluktan uzak olarak resmedilmesi (Çelik,2008, s. 26)- İslamiyet'in gölgesinde gelişme imkânı bulamayan resmin sadece bir uzantısı olduğu söylenebilmektedir. Bu dönemde yapılan minyatürlere bakıldığında belleğe dair pek çok imgeye -Kadın imgesi, erkek imgesi, Osmanlı İmgesi vb.- rastlanabilmektedir. Bu dönemde kaleme alınan yazılı eserlerde de kriptik bir dil (Değirmenci,2015, s. 46) kullanıldığı düşünüldüğünde minyatürlerde de benzer bir şekilde imgenin ardında yatan şifreli bir anlam bulunduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Örneğin “On altı ve on yedinci yüzyıl minyatürlerine bakıldığında erkek imgesinin belirli bir stereotipi canlandırdığı ve bu stereotipin ise genellikle kitap, bıçakla resmedildiği görülmektedir. Elde tutulan kitap edebi yeteneği, beldeki kılıç ise bıçaklılığı tasvir etmektedir” (Değirmenci,2015). Benzer kriptik dil Osman Hamdi Bey'in Mihrab tablosunda kuran üstünde oturan kadın ile geleneksellikten modernliğin ya da kadının kutsanması, Abı Hayat Çeşmesi ile elde tutulan kitap ile eğitimin yüceltilmesi gelenekselliği sırtının yaslanması şeklinde tezahür etmektedir. Kullanılan bu dilin Osmanlı'da Batılılaşma çabalarıyla birlikte resim sanatının yaygınlaşmasıyla figüratif unsurları içeren kompozisyonlarla birlikte resmedildiği görülmektedir. Bu dönemde yapılan tabloların Osmanlı Batılılaşması doğrultusunda gündelik yaşamın oluşturduğu kültürel belleğe dair taşıdığı izler noktasında geçmişin kılavuzluğunu yaparak önemli ipuçları verdiği söylenebilmektedir. Tablolarda kullanılan hat bezemeleri, çini örnekleri, türbe ve cami gibi geleneksel yapılar, fes, sarık, cübbe, çarşaf, ferace gibi giyim kuşam ve gündelik yaşama dair pek çok geleneksel unsurlar dönemin ruhunu imler üzerinden yansıtarak adeta geçmişten geleceğe doğru bir kapı aralayıp izleyiciyi zaman yolculuğuna çıkartmaktadır.

4. OSMAN HAMDİ BEY'İN SEKİZ TABLOSUNUN GÖRÜNTÜSEL ANLATIMI VE GENEL GÖSTERENLERİ

Osman Hamdi Bey'in ele aldığımız tablolarına bakıldığında tabloların I. Meşrutiyet (1876) ve II. Meşrutiyet (1909) arası dönemde resmedildiği görülmektedir. Osmanlı döneminin batılılaşma tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı bu dönemde kültürel, eğitim, hukuk gibi pek çok alanda değişimlerin ve reformların yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde yapılan değişimleri gündelik yaşam pratiklerinde ve bu pratiklerin imlendiği tablolarda gözlemek mümkündür. Tablolarda modernleşmenin simgesi olarak kadın figürünün resmedilişinin 1876'dan 1909'a kadarki dönemde, dönemsel olarak farklılaşması kadının kamusal alandaki görünürlüğü ve maddi kültür öğesi olan kıyafetleri kullanımındaki farklılıklar üzerinden okunabilmektedir. Her ne kadar benzer durum erkek figürler üzerinden görüle de kadının “Modernleşmenin öznesi” (Turan,2013, s. 104) olması dolayısıyla bu değişimin daha çarpıcı bir şekilde tablolara yansıdığı söylenebilmektedir. Modernleşmeyi gündelik yaşam pratiklerinin yansıtıldığı tablolar üzerinden okumaya çalıştığımızda tablolarda ilk göze çarpan maddi kültür öğesi olan kıyafetler ve kullanılan mekanlardır. Mekân kullanımında ise kadın ve erkekler üzerinden ikili bir ayrımın tablolara yansıdığı görülmektedir. Kamusal alan kullanımının kadınlardan açısından sınırlı olduğu bu sebeple mekân kullanımında kadınların tablolarda genellikle iç mekanlarda resmedildiği II. Meşrutiyet dönemine yakın yapılan tablolarda ise kadınların mekân kullanımında çeşitlilikler olduğu görülmektedir. Modernleşmenin öznesi olan kadının kamusal alana dahil ve gündelik yaşam pratikleri ve tüketim kalıplarındaki değişim tablolara da çarpıcı şekilde yansımaktadır. Benzer şekilde modernleşme ile birlikte bazı tüketim kalıpları değişmiştir (ferace yerini Avrupai tuvaletlere bırakmıştır). Bu durum aynı zamanda kamusal alan kullanımını da etkilemiştir. Kadınların çoğunlukla ev içindeki geleneksel konumu yerini kamusal alanda varlığını gösteren mahrem varlık olmaktan çıkartmıştır. Bu noktada kadın imgesi ve erkek imgesi de değişime uğramış ve bu değişim tablolara yansımıştır.

Osman Hamdi Bey'in tablolarında kullandığı figürlerin imleme biçimlerine bakıldığında çoğunlukla geleneksel Osmanlı Türk mimarisini tanıttak şekilde mekanlar seçtiği ve geleneksel mekanlar olan türbe, cami gibi mekanlarda kadın ve erkek figürleri modern ve geleneksel unsurlarla sentezci bir şekilde melez bir sanat anlayışıyla resmettiği görülmektedir. Tablolarda kullanılan figürlerin renkleri (sıklıkla doğuyu simgeleyen rengi - sarı- imlerin de kullanması) ve figürlerin imlenme biçimleri (kuran okuma, dua ederken imleniş vb.) geleneksel ve dini görevleri yerine getirirken takınılan duruş dikkat çekmektedir. “Türk kültüründe sarı rengin altın rengiyle bağdaşması sebebiyle “dünyanın merkezinin sembolüğü” anlamını taşıması” (Rayman,2003'den akt. Yıldız,2020, s. 39) aynı zamanda doğuyu sembolize eden bir renk olması sinematografide bu rengin bilgeliği tanımladığı (Kırık,2013, s. 74) görülmektedir. İslam sanatında ve hadislerde ise sarı rengin farklı kullanımları olduğu görülmektedir. “Keyif veren iç açıcı olarak, cehennem rengi hastalık, ölüm, keder, üzüntü yalnızlık rengi, dünya hayatının geçiciliğini vurgulayan renk olduğu belirtilmektedir. Beyazın ise alçakgönüllülük, iyilikle, saflıkla, tevazuyla ile ilişkilendirildiği” görülmektedir. (Çelik, 2019, s. 91)

Bir diğer dikkat çeken husus tablolarda kamusal alanda görünürlüğü sınırlı olan kadınların tablolarla haremlik ve selamlık unsurlara uygun şekilde imlenişidir. Kadınlar çoğunlukla ev içi mekanlarda ilerleyen tarihlerde ise cami önü, türbe gibi kamusal alanlarda görülmektedirler. Kadın imgesinin modernleşmeyle birlikte uğradığı değişimin tablolar üzerinden tarihsel perspektifte minyatürden figüratif resme doğru değiştiğini göstermektedir. Osman Hamdi Bey Tablolarında kullanılan mekanlara bakıldığında; cami, türbe gibi geleneksel dini mekanların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Tablolarda sıklıkla beyaz ve sarı kullandığı dikkati çeken diğer unsurlardandır. Dinen elbisenin en hayırlısı beyazdır hadisi gereği Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verildiği söylenebilmektedir (Arıç, 2007,s. 146)

Kullanılan kadın imleri ve erkek imleri genellikle farklı mekânlarda ayrı ayrı resmedilmiştir. Çalışmamız örnekleminde sadece iki tabloda erkek ve kadın figürlerinin bir arada olduğu görülmektedir. Erkek ve kadın figürlerin birlikte imlendiği bu tablolarda erkek oturur pozisyonda kadın ise ayakta ve hizmet eder pozisyonda geleneksel ve toplumsal görevini yerine getirirken resmedilmekte, kadının toplumsal hayat içerisindeki rolü, toplumsal hafıza ve kültürel bellek açısından konumuna bu imler ışık tutmaktadır. Kadın ve erkek imgelerinde dikkat çekici olan nokta ise oryantalist ressamların aksine Osman Hamdi Bey'in tablolarında kadın figürlerini etkin şekilde ve modernist unsurlarla tef ya da tambur alırken resmetmesi hatta Mihrab tablosunda kadını yücelterek rahle ve kuran üzerinde sentezci bir şekilde imlemesidir. Bu tasvir kadın imgesinin kültürel bellek üzerindeki yerinin sanatçı belleği üzerinden yansımalarıdır. Modernleşme hareketlerinin devam ettiği II. Meşrutiyete sekiz yıl kala yapılan Mihrab tablosu 16 ve 17. yüzyıllarda minyatürlere konu olarak değinilmeyen kadın imgesinin nasıl değiştiğinin kısacası imgelerin akışkanlığının ve yeniden yaratıldığının göstergesidir.

4.1.Kahve Ocağı 1879 Tablosunun Göstergibilimsel Analizi

Resim 1. Kahve Ocağı

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

Gösterge	Anlatısal Gösterge				Teknik Gösterge	
	Kişi 1	Kişi 2	Zaman	Mekan	Renk	Biçim
Gösteren	Oturan Erkek Figürü	Ayakta duran Kadın Figürü	1879	Kahve Ocağı	Beyaz Sarı	Kahve fincanını elinde tutan ayakta duran bir kadın ve servis bekleyen oturan bir erkek
Gösterilen	Hizmet edilen otorite Güç sahibi	Hizmet eden tahakküm edilen Belki cariyeye veya köle	Birinci Meşrutiyetten 3 yıl sonra Modernleşme Başlangıcı	Kahve Ocağı olan ev içi bir mekân	Bilgelik İyimserlik Merhamet Sevgi Neşe Doğruluk masumiyet saflık İman istikrar süreklilik	Kahve ocağında hizmet eden bir kadın hizmet edilen bir erkek

Kahve ocağı tablosu minvalinde bakıldığında ise Osmanlı'da kahve ve kahvehanelerin bir sosyalleşme ve hatta örgütlenme anlamında önemli bir iletişim mekânı olduğu toplumsal bellek alanında yer etmiş bu mekanların ressamın belleği aracılığıyla tablolara da yansıdığı söylenebilmektedir. Osman Hamdi Bey'in ele aldığımız iki tablosunda kahve ikramı yapan kadınların imlenmesi toplumsal bellek alanında ve toplumsal belleğin şekillendirdiği ressamın belleği alanında kahvenin önemli bir yeri olduğu çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır. Dönemin toplumsal koşullarına bakıldığında Osmanlı'da kahvehanelerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Kahvehanelerin havadis jurnalleri aracılığıyla halkla ilgili önemli gelişmelerin öğrenilerek, hafiyelerce bu havadislerin saraya aktarıldığı bilgi edinme mekanları oluşu, bu mekanları aynı zamanda önemli bir bellek mekânı olarak görmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu mekanların önemli mevkilerdeki paşalardan, sıradan halka kadar pek çok müdavimi olduğu bu mekanların ise "halkın dedikodularına kulak kabartılan önemli bir iletişim mekanları" olduğu bilinmektedir (Kırlı: 2000, s. 59). Pek çok yasaklamaya rağmen halkın müdavimi olduğu kahve ocaklarının tablolarında resmedilmesi (Osman Hamdi Bey'in iki tablosunda resmedilmesi) bu mekanların önemli bir toplumsal bellek mekanları olduklarını göstermekle beraber, kahvenin o dönemdeki tüketim kalıpları, alışkanlıkları konusundaki yeri hakkında ipuçları sunmaktadır. Osman Hamdi Bey'in tablolarında gördüğümüz mekânın kahvehane olarak tasvir edilen mekanlardan farklı oldukları ve dönemin toplumsal koşulları göz önüne alındığında tablolarında kadınların kahve ikramı yaptıkları görüldüğünden, kamusal mekanlarda kadınların bulunması oldukça sınırlı olduğu için bu mekanların ev içi bir mekân oldukları varsayımımızı güçlendirmektedir. Tabloda kadın figürün ayakta ve Türk kültüründe Doğunun sembolü akıl, sevgi, iman rengi

(Yıldız,2020:39) İslam kültüründe tevazu, hüzün, hastalık, olumsuzluk (Çelik,2019, s. 91) sinematografide ise bilgelik (Kırık,2013, s. 74) anlamına gelen sarı renkli bir kaftan giydiği kahve servisi yaptığı erkek figürün ise oturur pozisyonda olduğu beyaz sarık taktığı ve kaftan giymekte olduğu görülmektedir. Arka fonda çini desenli bir kahve ocağı çini desenli bir tabak ibrik duvarda grift figürlü bir pano görülmektedir. Yerde geleneksel desenli bir halı ve minder bulunduğu görülmektedir. Tabloda imlenmiş olan tüm bu geleneksel nesnelere geleneksel giysi pratikleri kültürel bellek unsurunun temsili olarak değerlendirilebilecek iken Ramazan ayının imlendiği bir tablo oluşu ise toplumsal hafıza içerisinde önemli bir yer edinmiş olan bu ayın anılarının geleceğe aktarımını sağlamaktadır. Tabloda kadın hizmet eden erkek ise oturmuş pozisyonu itibariyle hizmet edilen pozisyonda imlendiği görülmektedir.

4.2.İki Müzisyen Kız 1880 Tablosunun Göstergibilimsel Analizi

Resim 2. İki Müzisyen Kız

Gösterge	Anlatsal Gösterge				Teknik Gösterge	
	Kişi 1	Kişi 2	Zaman	Mekan	Renk	Biçim
Gösteren	Elinde ud tutan genç kız	Elinde tef tutan genç Kız	1880	Ev içi mekân	Mavi Yeşil Sarı	Tambur ve tef çalan iki genç kız ellerinde müzik aletleri ile perfor manslarını sergiliyorlar

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

Gösterilen	Kadının sanatta etken konumu	Kadının sanatta etken konumu	Birinci Meşrutiyetten 4 yıl sonra	Mahremiyet	Özgürlük Sakinlik Zihinsel canlılık Bilgelik İman Doğu	Modernleşmeyle birlikte kadının mahrem ev içi ile sınırlı konumunun etken konuma evrilişi
-------------------	------------------------------	------------------------------	-----------------------------------	------------	---	---

Uzun saplı lavta türünün tek örneği olan telli çalgı (İslam Ansiklopedisi,2024) olan Tambur ve buna ek olarak tef çalan iki müzisyen kızın imlendiği tabloda geleneksel motiflerin önünde ev içi mekânda imlenen kadın figürler görülmektedir. Figürlerin giyim kuşam pratiklerinin geleneksel kaftan olduğu görülmekle birlikte kullanılan renklerin doğuyu simgeleyen sarı ve bilgeliği simgeleyen maviyi içerdiği görülmektedir. Genellikle oryantalist bakış açısı ile batılı gözüyle nesneleştirilerek imlenen figürlerin burada seyirlik olarak değil müzik aleti çalar şekilde, etken konumda imlendiği görülmektedir. Mekân kullanımının benzer şekilde haremlik ve selamlık şekilde yapılandırıldığı görülmektedir. Tambur ve tefin nesnelere bağlı hatırlamayı sağlayan nesnelere belleğine vurgu yaparak kültürel belleğin aktarımına katkı sağladığı söylenebilmektedir. Geçmişe ait kültürün göstergeleri olan çini figürleri, geleneksel kaftan giyimi, tambur kullanımı toplumsal hafıza nezdinde geçmişin imgelerini günümüze aktararak toplumsal hafızayı tazelemektedir.

4.3.Cami Kapısında Feraceli Kadınlar 1881 Tablosunun Göstergebilimsel Analizi

Resim3. Cami Kapısında Feraceli Kadınlar 1881

	Anlatısal Gösterge				Teknik Gösterge	
Gösterge	Kişi 1-5	Kişi 6	Zaman	Mekân	Renk	Biçim
Gösteren	Ayakta duran sohbet eden 5 kadın	Arkada ayakta duran seyreden 1 kadın	1881	Cami Önü	Siyah Kırmızı Mavi Yeşil Beyaz	Ayakta duran sohbet eden 5 figür
Gösterilen	Modern tuvaletli kadınlar tesettürü estetik	Anadolu Kadını	Birinci meşrutiyetten 5 yıl sonra	Dini değerlere Geleneksellik ve muhafaza	Güç resimiyet Canlılık mutluluk özgürlük Sakinlik	Modern Müslüman Kadın temsili gelenek-

	modaya dönüştü renler, varlıklı kesim		istibdat Dönemi	karlığa vurgu	Sıcakkanlılık zihinsel canlılık Bilgelik İyimserlik Merhamet Sevgi Neşe Doğruluk masumiyet safılık	sel Anadolu kadını temsili
--	---------------------------------------	--	-----------------	---------------	---	----------------------------

Osmanlı toplumu geleneksel yapısına bakıldığında kadının kamusal alanda bulunmasının oldukça sınırlandığı sadece belirli mekanlarda belirli giyim kuşam pratikleri içerisinde bulunmasının kesin hükümlerle kararlaştırıldığı görülmektedir. Kadınların kamusal alan kullanımı ve giyim kuşamı alanında çıkarılan fermanlar, kamusal alan kullanımı konusunda kadınların talepkâr olduğunu göstermektedir. Bu fermanlardan bazıları şu şekildedir:

“I. Ahmet (1603-1610) döneminde 1603 yılında çıkarılan fermanla tatlıcı dükkanlarına girmeleri, 1610 yılında çıkarılan fermanla (babalarıyla bile olsa) erkeklerle birlikte sandala binmeleri, I. Mahmut (1703-1754) döneminde 1750’de yayımlanan bir fermanla kadınların mesire alanlarına girmelerinin yasaklandığı” (Aydın,2015, s. 86) görülmektedir. Benzer şekilde “III. Osman (1754-1757) döneminde haftada dört gün sokağa çıkmaları, I. Abdülhamit döneminde (1774-1789) 1787’de ince kumaştan ferace giymeleri yasaklanmıştır, II. Mahmut döneminde (1808-1839) 1828 ince kumaştan ferace diken terzilerin uyarılması, uyulmazsa iş yeri önünde asılmaları” yasaklanmıştır (Demir,2008, s. 9).

Kadınların “1600-1800 yılları arasında şeriye sicillerinde kadınların düzenli olarak mahkemelere giderek hak aradıkları” görülmektedir. Kayseri şeriye sicili (Köse,s. 2016, s. 292), Afyonkarahisar şeriye sicili (Sarıyüce, 2009,s. 204-258) benzer şekilde kadınların atölyelerde çalıştıkları, loncalara dava açarak hak taleplerinde buldukları görülmektedir (Demir,2023, s. 509-510). Modernleşme ile birlikte kadının ev içi alana ait görülen mahrem bir varlık olan konumu kamusal alana ait bir varlığa doğru evirildiğini göstermektedir. Bu dönemde haremlik ve selamlık uygulamaları kadının mahremiyetine oldukça dikkat edilmiştir. “Kadını yabancı erkeklerden ayırma isteği ve çabası mimariye de yansımıştır: daha çok büyük konaklarda haremlik selamlık bölümler, mahallerde çıkmaz sokak düzenlemeleri, yüksek bahçe duvarları gibi” (Çakır, 2009, s. 80) düzenlemelerle kadın mahrem, ev içi alana ait bir varlık olarak konumlandırılmıştır. Kadınların kamusal hayata katılması konusundaki belirli kısıtlamalar “Mecelle” adlı ilk anayasal belge de yer alarak kadın mekanları konusunda ifadelerin bulunduğu görülmektedir. 1888 tarihli Mecelle ’de “kadına ait yerlerin (Makarr-ı Nisvan) mutfak, kuyu başı avlular olarak tanımlandığı bu mekanların bir başka yerden görülmesinin ise zarar-ı fahiş sayıldığı görülmektedir. Yapılan binalarda kadına ait yerlerin görülmesinin zarar sayıldığı, bir kimsenin var olan evinde açtığı pencereden bitişik evlerdeki komşusunun makar-ı nisvan olan yerlerin görünmesinin de zarar kabul edildiği” (Çakır,2009, s. 80) ve bu zararın tazmin edilmesi durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Kadın ve erkeklerin kullandıkları mekanlar arasındaki bu katı ayırım hiç şüphesiz tablolar da gözlemlenebilmektedir. Toplumsal belleğin yansımaları bir ürünü olan tablolar da kadın imgesi ve erkek imgesindeki ve bellek mekanlarının kullanımı

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

konusundaki değişimler ise I. Meşrutiyetle birlikte değişmektedir. Özellikle Osman Hamdi Bey'in yapmış olduğu tabloların Birinci Meşrutiyet dönemi sonrasına ait oluşu tablolar incelendiğinde bu dönemden sonra kadınların kamusal alanda resmedilişinin arttığı çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır.

Osman Hamdi Bey'in tablolarında da makar-ı nisvan'a yani kadına ait yerlerin tasvirine uyulduğu, kadınların genellikle iç mekanlarda tasvir edildiği ve bu iç mekân tasvirlerinde kadınların haremlik selamlık şekilde resmedildiği görülmektedir. Bu durum Osman Hamdi Bey'in Haremdeki kadınlar, İki Müzisyen kız, Kuran okuyan kız, Türbe ziyaretindeki genç kız gibi pek çok tabloda da gözlemleyebilmektedir. Toplumsal belleğin aktarımı konusunda kadınların imlendiği bu tablolar modernleşmenin öznesi olan kadınların bellekte nasıl bir yere sahip oldukları konusunda fikir vermektedirler. Osmanlı'dan cumhuriyete ev içi mekanlar ve aile ile özdeşleştirilen kadınların cumhuriyete doğru aile kurma rolünü korudukları fakat kamusal alan sınırlamalarının ise ortadan kalktığı görülmektedir. Bu değişim Batılılaşma alanında bir ara dönem olan Birinci meşrutiyet dönemi ve İkinci meşrutiyet dönemi arasında tekabül eden İstibdat döneminde daha net bir şekilde gözlemlenmektedir. Kamusal alanlarda tasvir edilen kadınların I. Meşrutiyet sonrası (1876) yapılan tablolarda figür olarak kullanıldığı bu dönem tablolarından kadının geleneksellik ve mahrem sarmalından kurtularak modernleşme alanında kamusal alanların kullanımı konusunda bazı kısıtlamalardan kurtulduğunu göstermektedir. Bu tablolarda geleneksellik sembolü olan çarşaf ve feraceden bindallıya, Avrupa tarzı tuvaletlere ve sarıktan, fese geçilmiş olduğu görülmektedir. Osman Hamdi Bey tablolarında ise kadınların resmedildiği mekanların ise cami avlusu, harem, türbe olduğu görülmektedir.

4.4.Saçlarını Taratan Kız Tablosunun Göstergibilimsel Analizi

Resim4. Saçlarını Taratan Kız 1882

	Anlatsal Gösterge				Teknik Gösterge	
Gösterge	Kişi 1	Kişi 2	Zaman	Mekan	Renk	Biçim
Gösteren	Saçların 1 taratan hizmet edilen kadın	Elinde tarak saç tarayan yardım eden hizmet eden kadın	1882	Ev içi mekân	Mavi Kırmızı Sarı	Elinde tarak saç tarayan yardım eden hizmet eden kadın ve Saçlarını taratan kadın
Gösterilen	Hizmet edilen tahakküm eden	Yardım eden hizmet eden	-	Kadınların mahrem alana ait varlıklar oluşu	Özgürlük Canlılık Bilgelik İman Doğru	Bellek ve karşı bellek unsurlarının tahakküm eden ve e

	kadına vurgu	cariyey e vurgu				dilen unsurların vurgulanışı cariye efendi, köle efendi ya da hizmet- li ev hanımı karşıtlıklarının vurgusu
--	-----------------	--------------------	--	--	--	---

Saçlarını taratan kız tablosunda ise benzer şekilde ev içi mekân kullanımının olduğu görülmektedir. Hizmet eden ve hizmet edilen iki figürün imlendiği tabloda bellek karşı bellek unsuru (hizmet eden- hizmet edilen ya da efendi-köle, tahakküm eden ve tahakküm edilen) görülebilmektedir. Benzer şekilde geleneksel giysi pratiklerinden kaftan ve peştimal kullanımının tabloda işlendiği görülmekle birlikte, oryantalist bir bakışla imlenen tabloda seyirlik değil etken bir şekilde imlenen figürlerin günlük yaşam içerisinde kullandıkları bu geleneksel nesnelere kültürel bellek unsurlarını oluşturduğu söylenebilmektedir. Bu geleneksel giysi pratikleri ile nesnelere belleği nezdinde kültürel bellek unsurlarının vurgulandığı söylenebilmektedir. Mekânda geleneksel motiflere sahip bir ahşap işlemeli pencere sistemi görülebilmektedir. Oturan figürün elinde ayna ayakta duran figürün ise elinde bir tarak mevcuttur. Geleneksel motiflerle süslü bir halının üzerinde konumlanan iki figürün Osman Hamdi Bey'in Doğulu gözüyle oryantalist üslubuyla imlenmiş geleneksel değerlerin vurgulandığı bir toplumsal hafıza ürünü olan bu imlerle vurgulanarak geleneğin geleceğe aktarıldığı söylenebilmektedir.

4.5.İftardan Sonra Tablosunun Göstergibilimsel Analizi

Resim5. İftardan Sonra 1886

	Anlatısal Gösterge				Teknik Gösterge	
Gösterge	Kişi 1	Kişi 2	Zaman	Mekan	Renk	Biçim
Gösteren	Oturan Erkek Figürü	Ayakta duran Kadın Figürü	1886	Kahve ocağı	Beyaz Sarı	Kahve fincanını elinde tutan ayakta duran bir kadın ve servis bekleyen oturan erkek
Gösterilen	Hizmet edilen otorite Güç sahibi	Hizmet eden tahakküm edilen	Birinci Meşrutiyetten 10 yıl sonra Modernleşme Sonrası	Kahve Ocağı olan ev içi bir mekân	Bilgelik İyimsizlik Merhamet Sevgi Neşe	Kahve ocağında hizmet eden bir kadın hizmet

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

					Doğruluk masumiyet saflık İman Doğu istikrar süreklilik	edilen bir erkek
--	--	--	--	--	---	---------------------

İftardan sonra tablosunda ise diğer tablolardan farklı olarak mekân kullanımının haremlik selamlık şekilde olmadığı erkek ve kadının figürlerin birlikte imlendiği görülmektedir. Kadının geleneksel bir ürün olan kahveyi servis ettiği ve ayakta imlendiği, erkeğin ise oturur pozisyonda elinde kahve ile imlendiği görülmektedir. Tablonun adından yola çıkılarak iftar ardından gerçekleşen bir anın imlenmesi ise geleneksel bir ay olan Ramazan'ın vurgulandığı çıkarımı yapılmasını sağlamaktadır. Kadın figürün geleneksel bir giyim pratiği kaftan giymiş olduğu erkek figürün ise sarık ve kaftan içerisinde imlendiği görülmektedir. Duvarda çini işlemleriyle bezeli bir kahve ocağı bulunmaktadır. Duvarda ahşap işlemleri bir pencere bulunmaktadır. Yerde geleneksel işlemleri figürlerle bezeli bir halı erkek figürün ise oturduğu ahşap işlemeli bir divan görülmektedir. Tabloda imlenmiş olan tüm bu geleneksel nesnelere geleneksel giysi pratikleri kültürel bellek unsurunun temsili olarak değerlendirilebilecek iken Ramazan ayının imlendiği bir tablo oluşu ise toplumsal hafıza içerisinde önemli bir yer edinmiş olan bu ayın anılarının geleceğe aktarımını sağlamaktadır. Tabloda kadın hizmet eden erkek ise oturmuş pozisyonu itibarıyla hizmet edilen pozisyonda imlendiği görülmektedir.

4.6. Gezintide Kadınlar 1887 Tablosunun Göstergibilimsel Analizi

Resim 6. Gezintide Kadınlar 1887

Gösterge	Anlatısal Gösterge				Teknik Gösterge	
	Kişi 1-9	Kişi 10-13	Zaman	Mekan	Renk	Biçim
Gösteren	Ayakta birbirleriyle sohbet eden kadın figürler	Tezgâh başında oturan erkek figürler	1887	Cami avlusu dışı	Mavi Kırmızı Beyaz Siyah Yeşil Sarı	Ayakta duran elle- rinde şemsiye tutan birbir-leriyle sohbet eden kadınlar

Gösterilen	Kadınların sınıfsal farklılıklarının görünürlüğünün feracelerle aktarılması kamusal alan kullanımlarının erkeklerle aralarındaki farkın azalışı	Seyreleyen erkek figürler modernleşmeyle birlikte kadının etken konumu erkek figürlerin ise daha seyreleyen edilgen konumunun resmedilişi	Birinci Meşrutiyetten 11 sene sonra istibdat dönemi	Dini değerlere Gelenekselliğe vurgu		Kamusal alanı kullanan kadınlar modernleşmeyle birlikte kadının görünürlüğünün artması tüketim kalıplarının değişmesi
-------------------	---	---	---	-------------------------------------	--	---

Modernleşme ile birlikte bazı tüketim kalıplarının değiştiği, ferace kullanımının yerini Avrupai tuvaletlere bıraktığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda kamusal alan kullanımını da etkilemiştir. Kadınların çoğunlukla ev içindeki geleneksel konumu yerini kamusal alanda varlığını gösteren mahrem varlık olmaktan çıkarttığı kamusal alanlarda resmedildikleri görülmektedir. Kadın figürlerin Avrupai tuvaletler içerisinde imlenmesi modernleşme unsuru olarak görülebilmektedir. Kadınların sınıfsal farklılıkları feraceleri ile aktarılmaktadır. Bu dönemde Müslüman ve Gayrimüslim kadınların ferace ve ayakkabılarını sosyal konumlarını ayırt edebilmek amacıyla belirli renklerde giymelerinin öngörüldüğü belirtilmektedir (İmre,2016,s. 200). Erkek figürlerin kadın figürlerle açık alanda birlikte imlenmesi kamusal alan kullanımındaki fark konusunda toplumsal hafıza açısından önemli bir detay olarak görülebilmektedir. Kadının modernleşmenin öznesi olma konusunda gerek Avrupai tuvaletlerin giyimi gerekse mekân kullanımındaki farklılıklardan çıkarılabilmektedir. Benzer şekilde erkek figürlerde sarık yerine fes kullanımının başlaması benzer bir modernleşme unsuru olarak görülebilmektedir. Kadınların ellerinde şemsiye ve yüzlerinde peçe kullanımı erkeklerde ise fes kullanımı birer nesnel belleği bünyesinde kültürel belleğin gelecek kuşaklara aktarıldığı şekilde figürlerim imlendiği çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır. Oryalist üslupla imlenen figürlerin yer aldığı tabloda dikkat çeken bir diğer unsur ise mekânın duvarlarında kullanılan geleneksel oymalardan oluşan duvardır. Bu detay Osman Hamdi Bey'in çoğu tablosunda gözlemlenmektedir.

4.7.Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız Tablosunun Göstergibilimsel Analizi

Resim 7. Türbedeki Kız 1890

	Anlatısal Gösterge	Teknik Gösterge
--	---------------------------	------------------------

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

Gösterge	Kişi 1	Kişi 2	Zaman	Mekan	Renk	Biçim
Gösteren	Oturarak kuran okuyan genç kız	Ayakta Kuran dinleyen genç kız	1890	Türbe	Beyaz Sarı	Oturarak kuran okuyan dini görevini icra eden genç Ayakta dinleyen genç
Gösterilen	Muhafazakarlık geleneksellik dini sorumluluğunu icra eden kadın	Muhafazakarlık geleneksel değerlere vurgu Müslüman genç kız kimliği	İstibdat dönemi meşrutiyetten 14 yıl sonrası	Dini değerlere Geleneksellik ve muhafazakarlığa vurgu	Bilgelik İyimserlik Merhamet Sevgi Neşe Doğruluk masumiyet saflık İman Doğu sembolü	Din gereği duruş, Geleneksel değerlerin önemi

Tabloda dini görevlerinin bilincinde oluş geleneksel değerlere bağlılık (sarı, rahle Kuran, Doğunun sembolü kabul edilen sarı renkli elbise giyen ayakta duran genç kız) vurgulanmakla birlikte ressamın Doğu'yu sembolize eden aynı zamanda bilgeliğin sembolü (Kırık,2013, s. 74) olan sarı rengi seçimi dikkat çekicidir. Kuran okuyan genç kızın duruşu ve ayakta duran genç kızın ise ellerini öne doğru bağlayarak duruşu dini vecibeleri yerine getirirken takınılan duruşu anlatmaktadır. Geleneksel bir mekân olan türbede haremlik bir şekilde geleneksel giysi pratiği olan kaftanla imlenen iki kadın figür görülmektedir. Sarı renkli doğu sembolü, bilgelik ya da iman sembolü rengi anlatan bir kaftan giyen ayakta konumlanan kadın figür ve kuran okuyan masumiyet saflık alçak gönüllülük tevazu maddi manevi iyilik sembolü bir renk kaftan giyen kadın figürü dikkati çekmektedir. Bu beyaz kaftan giyen kadın figür yerde rahle üzerinde açık duran Kurani okumaktadır. Geleneksel figür detaylı bir halı ve grift süslemeli duvar panosu görülmektedir. Oturan figür ve ayakta duran figür önünde üzerinde beyaz sarı ve kırmızı bir seccade serili olan lahit görülmektedir. Seccade üzerinde gelenekselliği temsil eden yeşil renkli bir örtü dikkati çekmektedir. Kuran okuyan kızın önünde ve lahitin iki kenarında mumluklar dikkati çekmektedir. Oryalist üslupla imlenmiş tabloda kullanılan sarı, seccade, mumluk, grift pano, kaftanlar kültürel bellek unsurlarını. Kullanılan mekân olan türbe bir hafıza mekanını (kültürel belleğin geleceğe aktarımını sağlayan ve belleği temsil eden mekân) yansıtmaktadır. İslamiyet'e ait bir mezar mimarisi olan (TDV İslam Ansiklopedisi,2024) türbeler geleneksel unsurlar olan girift panolar, lahitler, seccadeler, çini bezemeler ve içerdiği sarı kaftan vb. nesnelere detaylarla kültürel belleğin ve hafızanın boyutunu içeren kolektif hatıraların simgeleştiği

hafıza mekanlar olarak tanımlanabilmektedir. Tıpkı diğer yedi tablo gibi geleneksel figürlerin oryantalist üslupla imlendiği iki kadın figürün haremlik bir şekilde imlendiği tablo toplumsal hafıza ürünü olarak bizlere geçmişten anekdotlar sunarak belleği tazeleme işlevini üstlenmektedir.

4.8.Mihrab 1901 Tablosunun Göstergebilimsel Analizi

Resim8. Mihrab 1901

	Anlatısal Gösterge			Teknik Gösterge	
Gösterge	Kişi 1	Zaman	Mekân	Renk	Biçim
Gösteren	Rahle üzerine oturan başı açık kadın Dini görevdense	1901	Ev içi mekân	Sarı Beyaz	Rahlenin üzerine oturmuş önünde ters bırakılmış kuran sayfaları olan kadın
Gösterilen	kadının dünyevi görevlere ağırlık vermesine vurgu	İstibdat dönemi ikinci meşrutiyete 7 yıl kala	Mahremiyet Haremlik selamlık alan	Bilgelik Doğunun Sembolü renk İman Bilgelik İdrak Sezgi Akıl	Kadının annelik vasfının toplumsal görevinin dini görevlerinden kutsal oluşu
	Tesettürsüz oluşunun ise modernliğe yaptığı vurgu				

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

Mihrab tablosu adını Türk İslam Sanatında cami, mescid ve namazgâhlarda kibleyi ve imamın namaz kıldırırken duracağı yeri gösteren mimari eleman (TDV İslam Ansiklopedisi) anlamına gelen mihrabdan almaktadır. Mihrab tablosundaki kadın figürü geleneksel değerleri yansıtan hat ve çini öğelerinin yanı sıra kadın figürünün rahle üzerinde oturmasıyla geleneksel değerlere meydan okuyan bir kadın duruşu sergilemesiyle belleğin modernleşme sürecinde yaşadığı değişimi sergilemektedir. Tablo geleneksel değerlerin üzerinde konumlandırılan kadın veya annelik gibi önemli bir toplumsal rolün, dini rolün üzerinde konumlandırıldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu durum aslında modernleşme sonucu oluşan bellek kırılmasının bir örneğidir. Kadın varlığı ve dini motiflerin birbirine kontrast bir duruşla resmedilmesi olarak çözümlenen “Mihrap” tablosu (Fidan,2007, s. 133) belleğe dair ikili karşıtlıkların (Geleneksel-modern, dini görev-toplumsal görev, erkek imgesi-kadın imgesi vb.) tabloda gözlemlenmesini sağlamaktadır. Rahle üzerinde konumlandırılan kadının yüceltilmesi ve tasvir edilen kadının tarihsel bağlam içerisinde düşünüldüğünde başı açık bir şekilde resmedilmesi Osman Hamdi beyin gelenekselliğe karşıt olarak modern değerleri yücelttiği çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır. Fakat Osman Hamdi Bey'in ölümünden sonra Osman Hamdi Bey'in oğlu Ethem Bey'in tasvir edilen kadının hamile olduğu (Fidan,2007) ve annenin tasvir edildiğine dair açıklamasının üzerinde ise anneliği yücelterek dünyevi ve toplumsal değerleri dini değerlere karşıt olarak yücelttiği şeklinde ikinci bir çıkarım yapılabilmektedir. Mihrab tablosundaki kadın tasvirinin ilk olarak minyatür sanatında tasvir edilen kadın imgesinin, modernleşme süreciyle birlikte değiştiğinin, kadının görünürlüğünün artarak resimlerde figür olarak kullanıldığının göstergesidir. Kamusal alanda sınırlı bir şekilde var olan kadının (belirli mekanları belirli günlerde ve belirli saatler aralığında kullanabilmesi konusunda kısıtlamaların yasalarla belirlenmiş olması ve bu sebeple genellikle ev içi mekanlarda bulunabilmeleri vb.) tablolarda sıklıkla kullanılması, kadın imgesi alanında belleğin sosyo-kültürel koşullardaki değişimlerle birlikte reforme edildiğinin kanıtıdır. Toplumsal belleğin inşa sürecine dikkat çeken bu duruma ek olarak modernliğe doğru adım atmaya çalışan Osmanlı devletinin pek çok yazılı kültür ürününde bu unsurlara rastlanıldığı görülmektedir. Resimlerinde ana figürleri sıklıkla “sarı” tonuyla resmetmesi Türk kültüründe bu rengin altın rengiyle bağdaşması sebebiyle “dünyanın merkezinin sembolüğü” anlamını taşıması (Rayman,2003'den akt. Yıldız,2020, s. 39) aynı zamanda doğuyu sembolize eden bir renk olması sinematografide bu rengin bilgeliği tanımlaması (Kırık,2013, s. 74) ve İslam kültüründe dünya hayatının geçiciliğini keder, üzüntü, yalnızlığı anlatan bir renk olduğu beyazın ise alçakgönüllülük, tevazu, maddi manevi iyilik ve güzellikle ilişkilendirildiği (Çelik,2019, s. 91) görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında ressamın renk seçimlerinde de oldukça bilinçli olduğu çıkarımının yapılmasını sağlamaktadır. Tabloda ayrıca arka fonda çini desenli bir mihraba sol tarafına bir mumluk geleneksel desenli kilim üzerinde Kuran ve Kuran sayfaları dikkat çeken diğer kültürel belleğe dair unsurlardır.

5.SONUÇ

Toplumların aidiyet hissini kemikleştiren bellek izleri belleğin her an bir uyaran ve bilgi akışına maruz kaldığı pek çok anının tüketim kalıplarının, alışkanlıkların değişmesi ve bu değişimin bilginin tüketimine yansıdığı bu çağda ve aidiyet hissini pekiştiren unsur olarak neyin korunacağına seçimi hususunda önem arz etmektedir. Bilgi ağlarından bireye her an kolay bir şekilde doğru veya yanlış bir akışla da olsa gelmekte olan bu bilgi akışının metinlerden ziyade imlere doğru evirildiğini görülmektedir. Hızlı kolay fakat doğruluğu tartışılır olan bu bilgi akışı sonucu bir bellek patlaması yaşanmakta olduğu söylenebilmektedir. Bu sebeple her an her ağdan almakta olduğumuz bu akış, belleğe

kaydedilen her anı, neyi hatırlamamız konusunda yapılacak seçimin önemini ortaya koymaktadır. Bu noktada hatırlamayı kolaylaştıracak şeylerin ne olduğu konusunda Platon'un balmumu metaforu kılavuzluk etmektedir. Hatırlamada nesnelerin kalıcılığına değinen Platon'un ifade ettiği gibi hatırlamak istediğimiz şeylerin balmumu ile kalıbını çıkartarak kalıcılığının sağlanması durumu geçmiş dönem eserleri üzerinde yapılacak çalışmalarda bellek açısından bu eserlerin işlevini sunmaktadır. Dönemin özelliklerini yansıtan, adeta dönemin fotoğrafını çeken bu eserler tabloya imlenerek ya da edebi eserlere işlenerek dönemin ruhundan anekdotlar sunmaktadır. Berger'in (2020) resimler için ifade ettiği gibi bu eserler çağlarının tanıklıklarını yapmaktadırlar (s. 31). Tanzimattan II Meşrutiyet'e modernleşme sürecinde resmedilen Osman Hamdi Bey'in yirmi bir figürlü kompozisyonundan seçilen (Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey Cilt 1-2'den sadece figürlü kompozisyonları içeren yirmi bir tablo üzerinden sadece kadın figürleri içeren sekiz tablo) bu çalışmada kullanılacak sekiz tablosu Birinci Meşrutiyetten İkinci Meşrutiyete kadar geçen bu süreçte modernleşme öncesi ve sonrasına dair -içerisinde uzun bir İstibdat dönemini de kapsayacak şekilde- gündelik yaşam pratiklerinden tüketim kalıplarına, sanattan bilime, hukuktan tıba pek çok alanda yaşanan değişimlere dair veriler sunmaktadır.

Batı, Osmanlı ve Türk imgelerinin niteliği benzer şekilde erkek ve kadın imgelerindeki değişim, kültürün somut örneği olan tablolar üzerinden gözlemlenebilmektedir. Kültürel belleğe dair özellikle modernleşmenin simgesi olan kadın alanında Osman Hamdi Bey tabloları üzerinden pek çok çıkarım yapılabilmekte, kadınların kamusal mekân kullanımlarının ve giyim kuşam pratiklerinin fermanlarla sınırlanışı tablolarındaki tasvirlerinden gözlemlenebilmektedir. Benzer şekilde kadın imgesinin geleneksellikten modernliğe evrilen bu süreçte nasıl değiştiği, mahrem varlık olarak görülen kadının artık kamusal alana dahil olan dernekler kuran, talep eden bir forma nasıl büründüğü imlenen figürler üzerinden görülebilmektedir. Bu değişim tablolarındaki figürlerin imlenme biçimlerinde çeşitli ipuçları sunmaktadır. İlk yapılan tablolar da ev içi mekanlarda imlenen kadın figürlerinin son yapılan tablolar da kamusal alanlarda Avrupalı tuvaletlerle ve ellerinde şemsiyelerle imlendiği görülmektedir. Sarık yerine fese geçilmesi, Ferace yerine Avrupalı tuvalet kullanımı, eldiven ve şemsiye kullanımları gibi modernleşme unsuru sayılacak kültürel bellek unsurlarındaki bu değişim kadın figürler ve erkek figürlerde görülmekte bu durum imgelerin zaman içerisinde akışkanlığını gözler önünde sermektedir. Kültürel bellek alanında kahve tüketiminin toplumun belleği üzerinde bıraktığı izlere tablolar da rastlanmaktadır. Padişahın kendisine bilgi akışını sağlayan bir nevi onun için gizli olarak bilgi toplayan kişiler olan hafiyelerin bulunduğu mekanlar olan kahvehaneler, klüpler vb mekanların tablolar da kullanıldığı görülmektedir. Dönemin hafiye mekanları olarak nitelenen önemli bir iletişim mekânı olan kahvehaneleri çağrıştıran tablolar da kamusal alan kullanımı sınırlı olan kadınların kullanılması, kahve ocağı tablosunun ev içi mekânda kullanıldığı çıkarımının yapılmasını sağlamaktadır. Kültürel belleğin aktarıcısı olan ressamın geçmiş geleceğe kuşaklara aktarmak amacıyla tabloları üzerinden yapılan imgelerin çözümlenmesi Osmanlı Türk imgelerinin dönüşümü ve kadın erkek imgelerinin dönüşümünün geleneksellik ve modernlik arasındaki değişimin somutlaştırılmasına toplumsal değerlerin değişimine ışık tutarak imgelerdeki değişimin gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır. Benzer şekilde geçmişe ait anıların toplandığı bir hafıza alanı olan toplumsal hafıza ürünü olarak iftar, kahve ocağı türbe ve cami gibi hafıza mekanlarının kullanılması toplumsal hafızadaki geleneksel anıların ortak yaşanmışlıkların tekrarlanarak anıların tazelenmesine olanak sağlamaktadır. Görüldüğü üzere Assmann'ın (2018) ifade ettiği gibi hatırlama imgeler üzerinden kurulmaktadır (s.46) bu sebeple önemli bir toplumsal bellek ürünü olan aynı zamanda kültürel belleğin taşıyıcısı olan tablolar geçmişten anekdotlar sağlamakta ve neyin hatırlanması gerektiği konusunda yol göstererek imgelerin akışkanlığını

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

gözler önüne sermektedirler. Modernleşme sürecinde Osmanlı toplumunun yaşadığı değişimin tablolara yansıtılışına bakıldığında toplumsal bellek alanında nasıl bir değişim yaşandığı bu akışkanlığı görülebilmektedir. Tablolara bakıldığında kullanılan sembollerle pek çok bilgi verdiği söylenebilmektedir. Bu imlerin aynı zamanda karşı belleğe dair de birtakım anekdotlar sağladığı görülmektedir. Bu süreçte kadın imgesinin değişmiş, eklemelenmiş ve dönüşmüş olduğu nesne konumundan ve seyirlik şekilde resmedilmekten özne konumuna dönüştüğü görülmektedir. Benzer şekilde tüketim kalıpları, gündelik yaşam pratikleri, mekanların kullanımı, sembollerin anlamları gibi pek çok alanda yaşanan değişim toplumsal belleği de etkilemiş ve toplumsal koşulların etkisinde kalan ressamın belleği bu değişimi tablolarında tasvirlemiştir. Baudelaire 'in (2017) ifadesiyle sanatçı "belleğini ve imgelem gücünü kullanır...bütün hakiki ressamlar doğrudan değil zihinlerinde yer etmiş imgelerden çizerler...hakiki ressam için model yardımcıdan çok ayak bağıdır" (s. 218). Görüldüğü üzere ressamlar için imgeler modelden, nesneden daha kıymetlidir. Osman Hamdi Bey'in tablolarına baktığımızda Halbwachs'ın ifade ettiği gibi toplumsal koşullardan etkilenmiş olan ressamın belleğindeki imgelerden kadın ve erkeğe bakışın nasıl bir seyir izlediği zamana karşı nasıl eklemelenerek dönüştüğünü gözlemek mümkündür. Bu aynı zamanda Alberti'nin ifade ettiği "ressamın ölmüşleri yaşayanlara gösterebilmesiyle admondum divina olarak ifade ettiği tanrısal gücünü" (akt. Marin,2013, s. 15) ortaya koymaktadır. Bu tanrısal güç toplumsal belleğin imlendiği tuvallere taşımakla birlikte dönemin ruhunun gelecek kuşaklara aktarılmasını ve bu sayede toplumsal belleğin tazelenmesi işlevini üstlenmektedir. Bu çerçevede Osman Hamdi Bey'in tablolarında hat sanatını, çinileri, Osmanlı mimarisinden örnekleri ve rahle, kuran, ney gibi geleneksel nesnelere kullanması bu değerlere dikkat çekmeye çalıştığının göstergesidir. "Geleneksel bazı değerlerin gelecek nesillere aktarılma amacının güdüldüğü" (Börekçi,2020, s. 27) bu tablolarda açık şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum aslında Osman Hamdi Bey'in Doğulu gözüyle Oryantalist olarak adlandırılışı ile oldukça uyumludur. Geleneksel değerleri resimlerinde özellikle kullanmaya çalışması "doğulu gözü" bu değerleri batılı üslubuyla aktarımı ise Oryantalistliğini ortaya koymaktadır. Tablolardaki geleneksel mekanlar türbe, cami kullanılan geleneksel nesnelere bezemeler çini süslemeleri kaftanlar, sarıklar ve ardından modernleşmeyle birlikte yerini alan Avrupalı tuvaletler, fesler vb. imgelerin zaman içerisinde değiştiğini bunun ise mekân kullanımına, toplumsal koşullardan yola çıkılarak tasvirlenen nesnelere yansıdığı söylenebilmektedir. Geçmişle günümüz arasında bir köprü kuran ve neyin hatırlanması gerektiği konusunda gelecek kuşaklara yol gösteren bu kanonlaşmış eserler, toplumların anılarını geçmişte yaşanan anılara vurgu yaparak tazeleyerek, birliktelik ve ortak kimliğin devamlılığını sağlama ve bazen yaratma konusunda önemli bir işlevi üstlenmektedirler. Bu hususta imgelerin (özelde kadın imgesinin) tarihsel süreçte değiştiği ve dönüştüğü, bu dönüşümün ise toplumsal hafızayı ve kültürel belleği yansıtan tablolar üzerinden gözlemlenebileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, A. (2020). Görsel Sanatlarda İmge Kavramı.2(2),133-163. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1308342>
- ARIĞ, A. S.(2007). Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi. KulturaNarodov Priçernomoriya Dergisi. (109). 141-159. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/680789>
- ASSMANN, J. (2018). Kültürel Bellek. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- AYDIN, H. (2015). Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Kadın. Curr Res Soc Sci, 1(3), 84-96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/curesosc/issue/4356/59576>
- BALCI, S. (2009). Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Ankara. Erişim adresi:
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=shvEuMsiL8o-p_7WkfuqPA&no=8Mzs50xQiXqCA2Xeo3f_QA
- BAUDELAİRE, C. (2017). Modern Hayatın Ressamı. İstanbul: İletişim Yayınları
- BERGER, J. (2020). Görme Biçimleri. (Y. Salman, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- BÖREKÇİ, Ü.; Göze, F.E.; Işık, G. (2020). Geçmişten Günümüze Toplumsal Hafıza. Ankara: Gazi ktbv.
- ÇALIŞKAN, S. (2020) Kendine Ait Bir Cengiz Han. Journal Of Universal History Studies. 3(2), 353-372. <https://doi.org/10.38000/juhis.790437>
- ÇAKIR, S. (2009). Osmanlıda Kadın mekanları Sınırlar ve İhlaller. Cins Cins Mekân. İstanbul: varlık Yayınları.
- CEZAR, M. (1995). Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi cilt 1 ve 2. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- ÇELİK, S. (2008). Türkiye'nin Toplumsal ve ekonomik dönüşümünde Sanat Piyasasının Oluşumu Plastik Sanatların Rolü ve Osman Hamdi Bey Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/314379>
- ÇUBUKÇU, İ. A. (1987). Kültür Tarihimizde Sanatın Değeri. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.Cilt:29. Sayı:1,135-144. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/71603/1152092>
- CONNORTON, P. (1999). Toplumlar Nasıl anımsar? (Alaeddin Şenel) İstanbul: Ayrıntı Yay.
- DEĞİRMENCİ, T. (2015). Osmanlı Tasvir Sanatında Görselin ‘‘Okunması’’: İmgenin ardındaki Hikayeler (Şehir oğlanları ve İstanbul’un meşhur kadınları). Osmanlı Araştırmaları. XLV, 25-55. <https://doi.org/10.18589/oa.569956>
- DEMİR, F. (2008). Tarihsel Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadının Çalışma Hayatı İçindeki Yeri. TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi. 21(4), 8-24. Erişim adresi: <https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1349440754.pdf>
- DEMİR, K. (2023). Osmanlı Kadınının Ceza Hukukundaki Yeri ve Şikâyet Hakkını Kullanması. 7(1). 508-535. <https://doi.org/10.30561/sinopUSD.1255488>
- DRAAİSMA, D. (2018) Unutmanın Kitabı. (D. Muradoğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- FİDAN, H. (2007). Sanat ve Dinin Kadın varlığında Buluşması Türk İslam Sanatında Kadın imgesi. Milet ve Nihal İnanc kültür mitoloji Araştırmaları dergisi. 4(1), 127-142. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milel/issue/10451/127938>
- GERMEÇ, U. (2018) Batılılaşma Yönünde Türk Resim Sanatının Estetik Bağlam Sorunu. Ulak bilge Sosyal Bilimler Dergisi. 6(29),1363-1387. Doi:10.7816
- HALBWACHS, M. (2019). Kolektif Bellek. (Z. Karagöz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yay.
- İLHAN, M. E. (2018). Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama. Ankara: Doğu Batı Yay.
- HARMANKAYA, H. (2015). Osmanlı Dönemi Oryantalist Resimlerde Görülen Kadın Figürleri ve Giyim Özellikleri. International Journal of Science Culture and Sport. (3), 764-781. Doi : 10.14486/IJSCS344
- İLDEN, S. (2012). Türk Minyatür Sanatının Gelişiminde Dinin (İslamiyetin) Etkisi. 5(9), 60-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/27656/291514>
- İMRE, M. (2016). Tarihsel Gelişim İçinde İnsan Moda Ayakkabı İlişkisi. International Journal Of Cultural And Social Studies. 2(1), 189-204. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/253532>
- KAYA, G. S. (2019). Sultan Abdulaziz ve Döneminin Resim Sanatı. (17), 77-101. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/msdergisi/issue/47792/605540>

Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in...

- KIRIK, A. (2013). Sinemada Renk ögesinin Kullanımı: Renk ve Anlatım İlişkisi. 21. yüzyılda Eğitim ve Toplum. 2(6), 71-83. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum/issue/5127/69829>
- KIRLI, C. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. yüzyılın Ortalarında Osmanlı'da sosyal kontrol. Toplum ve Bilim. 83, 58-78. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152494>
- KÖSE, E. (2016). Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü. II. Türk Hukuk Tarihi Bildirileri Cilt 1. İstanbul: Oniki levha yay.
- MARİN, L. (2013). İmgenin İktidarı. (Muna Cedden Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- MUTLUEL, O. (2011). İslam Sanatının Oluşumunda Etkenler. AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi.11(1), 19-27. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/16830>
- NORA, P. (2006) Hafıza Mekanları. (M. E. Özcan,Çev.). Ankara:Dost Kitabevi.
- ORTA, N. (2019). Toplumsal Bellek ve Sinema:Popüler Sinema Örneği Olarak Fetih 1453. Selçuk İletişim. 12(2),1094-1126. <https://doi.org/10.18094/josc.596314>
- ÖZTÜRK, J. (2019). Türkiye Türkçesinde Kökü Açık Olarak görülmeyen Kelimeler. Kafdağı,4(2),107-133. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kafdagı/issue/51260/657669>
- PAPİLA, A. (2008). Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı. 1(1), 117-134. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/20666/220458>
- PONTY, M. M. (2019) Göz ve Tin. (Ahmet Soysal, Çev.). İstanbul:Metis yay.
- SAKIP SABANCI MÜZESİ. (2020,21 Kasım). Görünenin Ötesinde Osman Hamdi Bey. Erişim Adresi: <https://sakipsabancimuzesi.org/sites/default/files/publication/pdf/Osman-Hamdi-Bey.pdf>
- SARIYÜCE, L. (2009). 587 Nolu AfyonKarahisar Şeriyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi). Afyonkocatepe Üniv Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyonkarahisar.
- ŞEN, E. ;GÜRPINAR, F. (2019). Türk Resim Sanatındaki Kadın İmgesi. Ulakbilge. (42), 875-891. DOI: 10.7816/ulakbilge-07-42-10
- TRAVERSO, E. (2019). Geçmişi kullanma Kılavuzu. (Işık Ergüden Çev.). İstanbul: İletişim Yay.
- TURAN, N. S. (2013). Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar. Kadın Araştırmaları Dergisi. 2(12), 103-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/739/7994>
- YILDIZ, A. (2020). Kültürel Bir gösterge olarak Renk Sembolizmi ve Beyazın Kültürel İşlevi. Türk Ekini Dergisi. (6), 37-49.Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkek/issue/55112/755435>
- TDK Sözlük.(2021). İmge. <https://sozluk.gov.tr/imge>
- TDK Sözlük.(2021). Bellek. <https://sozluk.gov.tr/bellek>
- İslam Ansiklopedisi. (2024). Minyatür. <https://islamansiklopedisi.org.tr/minyatür>
- İslam Ansiklopedisi. (2024).Tambur. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tambur>
- İslam Ansiklopedisi. (2024). Türbe. <https://islamansiklopedisi.org.tr/turbe>
- İslamAnsiklopedisi.(2024).Mihrap.<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=mihrap&p=m>
- İslamAnsiklopedisi.(2024).Ferace. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferace>
- İslamAnsiklopedisi.(2024).Kaftan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaftan>
- İslamAnsiklopedisi.(2024).Sarik. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sarik>
- İslamAnsiklopedisi.(2024). Fes. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fes>

BÜYÜK MOĞOL VE ÇAĞATAY SİKKELERİNİN TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ

TYOPOLOGICAL FEATURES OF THE GREAT MOGHOL AND CHAGATAI COINS

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОНЕТ ВЕЛИКОГО МОГОЛА И ЧАГАТАЯ

Mustafa KALKAN*

ÖZ

Yabancı kültür kuşakları, içine dâhil ettikleri Moğolları yüz yıllık bir zaman dilimi içinde sosyolojik olarak adeta haritadan silmiştir. Dinlerini değiştirmiş, yaşam biçimlerinden koparmış, giyim kuşamlarını unutturmuş, yasaya-Cengiz yasasına uymayan mutedil Müslümanlar haline dönüşen bir toplum meydana getirmiştir. Çin’de Manileşen-Budistleşen Moğol, İran’da derviş olmuş, Orta Asya’da Hristiyanlaşmış, Fin-Ogur-Slav-Kıpçak coğrafyasında ise yok olmuştur. Yaşam seyri içinde, ticareti öğrenmiş, şehir yaşamını benimsemiş, yerel idarelerde yönetimi paylaşmanın başarı getirdiğini anlamış, dini hoşgörü ile milletleri huzur içinde bir arada yaşatmıştır. İstila ettikleri yerleşik halklardan ticareti öğrenerek, aldıkları kelle vergileriyle, İpek Yolu, Baharat Yolu, Kuzey Yolu üzerindeki kervanların geçiş vergisiyle ve Karadeniz üzerinden gelen gemilerin ödedikleri bedellerle zenginleşmişlerdir. Ele geçirdikleri ülkelerde çift dilde sikke kestirmiş, aynı bedel üzerinden alınan vergileri değerli metaller üzerinden nakdi bedele dönüştürmüşlerdir. İlk dönemlerde ticari canlılık zayıf, ustaları iyi olmadıkları için kötü özelliklere sahip sikkeler kestirilmiştir, daha sonra ekonomi canlanmış, dinar, dirhem ve felseler büyük devletlerle rekabete girebilecek kadar düzenli, yüksek ayarlı ve şahane kompozisyonlarla kesilmeye başlanmıştır. Araştırmamız, askeri yetenekleri ile dünyaya meydan okuyan bir kavmin, nasıl yaşam biçimini değiştirdiğini, tarihi seyir içinde şehirlileştiğini sergileme amacındadır. Konargöçer yaşamın şehir hayatı karşısında dize geldiğini, ticaretin ve paranın zamanla Moğolları köklerinden kopardıklarını ortaya koymaktadır. Bu süreç içinde sikkelerinde Uygur yazısını kullanan Moğolların, daha sonra Arapça, Farsça, Slavca, Ermeni, Gürcü ve Türk lehçelerini sikkelerinin üzerlerinde yazı olarak tercih ettikleri görülmüştür. Çalışmada Büyük Moğollar (Cengizîler) ve Çağataylara ait 22 sikke incelenerek, İlhanlı ve Altınorda sikkeleriyle teknik-tipolojik karşılaştırmaları yapılacaktır. Ekonominin toplum hayatı üzerindeki izleri ve sosyo-kültürel değişim, sikkeler üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Çağataylar, İlhanlar, Altınorda, sikke.

* **ORCID:** [0000-0001-6339-4500](https://orcid.org/0000-0001-6339-4500), Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü. kalkan12@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Kalkan, M. (2024). BÜYÜK MOĞOL VE ÇAĞATAY SİKKELERİNİN TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 67-94. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1470165](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1470165)

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

ABSTRACT

Foreign cultural generations, which they included, virtually erased the Mongols from the map sociologically within a period of a hundred years. He changed their religion, cut them off from their way of life, made them forget their clothing style, and created a society that turned into moderate Muslims who did not obey the law. The Mongols became Manichean-Buddhist in China, became a dervish in Iran, Nestorized in Central Asia, and disappeared in the Finnish-Oghur-Slavic-Kipchak geography. Throughout his life, he learned trade, embraced urban life, understood that sharing the management in local administrations brought success, and made nations live together in peace with religious tolerance. By learning trade from the settled peoples they invaded, they became rich with the poll taxes they received, the toll taxes of caravans on the Silk Road, the Spice Road, the Northern Road, and the prices paid by ships coming through the Black Sea. In the countries they conquered, they had bilingual coins minted and converted the taxes collected in kind into cash amounts based on precious metals. In the early periods, commercial viability was weak and coins with bad features were cut because the masters were not good. Later, the economy revived and dinars, dirhams and fells began to be cut in regular, high-definition and magnificent compositions that could compete with the great states.

Our research aims to demonstrate how a nation that challenged the world with its military skills changed its way of life and became urbanized over the course of history. It reveals that nomadic life came to its knees against city life, and that trade and money gradually ripped the Mongols from their roots. During this process, it will be seen that the Mongols, who used the Uyghur script on their coins, later preferred Arabic, Persian, Slavic, Armenian, Georgian and Turkish dialects as inscriptions on their coins. 22 coins belonging to the Great Mongols (Genghisids) and the Chagataids will be examined, and their technical-typological comparisons will be made with the coins of the Ilkhanate and the Golden Horde. The traces of the economy on social life and socio-cultural change have been tried to be discussed through coins.

Keywords: Mongols, Chagatai, Ilkhans, Golden Horde, coin.

АННОТАЦИЯ

Иностранные культурные поколения, в число которых они входили, практически стерли монголов с социологической карты за сто лет. Он изменил их религию, отрезал их от образа жизни, заставил забыть стиль одежды и создал общество, превратившееся в умеренных мусульман, не подчиняющихся закону. Монголы стали манихейско-буддистскими в Китае, стали дервишами в Иране, несторизовались в Средней Азии и исчезли в финско-огурско-славяно-кипчакской географии. На протяжении всей своей жизни он изучал торговлю, освоил городскую жизнь, понял, что разделение управления в местных администрациях приносит успех и заставляет народы жить вместе в мире и религиозной терпимости. Научившись торговле у оседлых народов, в которые они вторглись, они разбогатели благодаря полученным подушным налогам, налогам на пошлины за караваны на Шелковом пути, Дороге специй, Северной дороге, а также ценам, уплачиваемым кораблями, проходящими через Черное море. В завоеванных ими странах они чеканили двуязычные монеты и конвертировали собранные в натуральной форме налоги в денежные суммы, основанные на драгоценных металлах. В ранние периоды коммерческая жизнеспособность была слабой, и монеты с плохими характеристиками чеканились из-за того, что мастера были плохими. Позже экономика возродилась и динары, дирхамы и фелли стали

ограняться в правильные, высокой четкости и великолепные композиции, способные конкурировать с великими государствами.

Наше исследование направлено на то, чтобы продемонстрировать, как нация, бросившая вызов миру своими военными навыками, изменила свой образ жизни и стала урбанизированной на протяжении истории. Оно показывает, что кочевая жизнь пришла в упадок городской жизни и что торговля и деньги постепенно вырвали монголов из их корней. В ходе этого процесса можно будет увидеть, что монголы, использовавшие уйгурское письмо на своих монетах, позже предпочли арабский, персидский, славянский, армянский, грузинский и турецкий диалекты в качестве надписей на своих монетах. Будут рассмотрены 22 монеты, принадлежащие Великим Монголам (Чингизидам) и Чагатаидам, и проведены их технико-типологические сравнения с монетами Ильханства и Золотой Орды. Следы экономики в общественной жизни и социокультурных изменениях пытались обсудить с помощью монет.

Ключевые слова: Монголы, Чагатай, Ильханы, Золотая Орда, монета

Giriş

Moğolistan olarak adlandırılan coğrafi saha, birbirinden farklı iklim özellikleri taşıyan geniş bir alandır. Kuzeyini büyük nehirler sularken, güneyinde Gobi Çölü yer almakta, güneybatısında ise Orhon Irmağı bulunmaktadır. Tanno Ola, Kentei, Hangay ve Altay Dağları, Moğolistan'ı çevrelemektedir. Kuzeyinde Selenge ve Orhun, doğusunda Kerulan ve Onon Nehirleri yer almaktadır (Roux 2001: 34). Bozkır-step ikliminin yanı sıra subarktik bir iklimin hâkim olduğu ülke (Gumilyev 2003: 40) hayvancılık için uçsuz bucaksız otlakların yer aldığı, zengin yaylakları barındırmaktadır (Carpini 2000: 26-8). Moğolistan kelimesi, tam manasıyla çok geniş bir coğrafyayı ifade eder (Roux 2006: 22). Mançurya ormanlarından Volga Irmağı'nın batısına, Sibirya'nın taygalarından Çin'in kuzeyine ve Orta Asya olarak tanımladığımız topraklara kadar yayılan büyük bir coğrafyadır (Cosmo 2022: 35).

M.Ö.1000'lerde Moğol grupları ile Türkler arasındaki mücadele daha da belirginleşecektir (Roux, 2001: 32). Türkler, Mongoloid grupları kuzeye sürerek, iklimin sert, floranın (bitki türleri) ve faunanın (hayvan türleri) az olduğu yerlerde yaşamak zorunda bırakacaklardır (Ball 2022: 32). Yak (Tibet öküzü veya topoz), at ve koyunun bazı türleri dışında başka hayvanın tahammül edemediği soğuklar, hayatta kalmak için Moğolları kışın bile balık avlamaya zorlayacaktır. Kötü beslenme, aşırı soğuklar ve kışın yaşanan hayvan kırgınları, demografik açıdan Moğol (Gumilyev 2003: 111) halkının uzun süre toparlanmasına fırsat vermemiştir. Türklerle mücadele ederken, ordu düzenlerini, devlet yapısını ve sosyal yapılanma şekillerini zamanla öğrenmeye başlamışlardır. Benzer olan sosyal yapıları sebebiyle, liderin etrafında kenetlenme ve ona bağlılık bildirerek, güç odağı oluşturma eğilimine yöneldikleri anlaşılmaktadır. Moğol askeri aristokrasisinin gelişimiyle birlikte, yöneten soylu sınıfla yönetilen halk arasında ulus yapılanması tamamlanmıştır.

Bozkırın ekonomi düzeni, yağmayı ve istilayı mecburi hale getirerek, Moğollara hayatta kalma şansı tanımıştır. Zenginliklere ulaşarak yağmalamak ve askeri gücü ölçüsünde yayılmacı politikalar izleyerek yeni topraklar ele geçirmek, Moğolların ön plana çıkan özellikleri olmuştur. Sert iklim, zor şartları, az miktardaki yiyecek, yerleşime uygun olmayan dağlık bölgelerdeki hayat, Moğol toplumunu sınırları zorlama mecburiyetinde bırakmıştır. Kabuğunu kırmak zorunda kalan boylar, uygun şartları bulduklarında hızla güneye yönelmeye başlayıp, yaylak alanlarını ele geçirmeye çalışacaklardır (Gömeç 2021: 25-7). Hunların ikiye bölündükleri dönemden itibaren, Hsien-pi ve Wu-huan boyları yavaş yavaş bölgeye girip, Güney Moğolistan sahasında etkilerini göstereceklerdir (Grigoryev 1873: 83-99).

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

Bu yıllardan Göktürk Kağanlığının kurulacağı 552 yılına kadar, Juan Juan federasyonu içinde farklı Moğol boyları da yer alacak ve bölgenin tek hâkimi durumuna geleceklerdir (Eberhard 1987: 165). Göktürklerin diğer Türk boylarıyla birlikte isyan ederek, Juan Juanları kılıçtan geçirmesiyle bu dönem sona erecek ve Moğollar tekrar Kuzey Moğolistan'daki zorlu yaşamlarına geri dönmek zorunda kalacaklardır.

Zaman halklar üzerindeki oyununu oynamakta, bir dönem demir ocaklarında kölelik yapanları şimdi kağanlık tahtına oturarak, seyrini sergilemektedir. Uzun süre iktidarda kalan Juan Juanların yaşamayı başarıları, Doğu Avrupa'da Roma İmparatorluğu topraklarına sığınmışlardır. Tang Hanedanı yıllıklarında Amur'un yukarı kesimlerindeki Moğollar, kayıtlarda Mong-va-Mong-vu adıyla ilk kez geçmiştir (Roux, 2001: 31). Daha sonra ise Onon ve Kerulan ırmaklarının olduğu bölgeleri ele geçirerek, buralara yönelmişlerdir (Gumilyev 2003: 114). 916 yılında Yehlü Apaoki, Mançurya'nın güneyinde kağanlığını ilan ederek, Moğol soylu Karahitayları-Karakitayları-Liao Hanedanını (916-1125) bir araya getirmeyi başarmıştır.

Büyük Moğollar (Cengiziler) ve Devlet Kurma Süreçleri

Bu tarihlerde diğer Moğol boyları, dağınık ve küçük gruplar halinde Moğolistan bozkırlarında kendi aralarında hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdir. Naymanlar (Kinayatlı 2001: 52), Kereyitler, Merkitler, Tatarlar, (Ta pei lu 2012: 97; Buyar 2013: 822) Börçiginler, Oyratlar, Tayciutlar, Calayırlar (Kinayatlı 2001: 154), Öngütler, diğer Moğol boylarıyla kıran kırana otlak savaşlarına devam etmişlerdir. Yakın bölgelerinde ise Tangutlar ile birlikte, Kuzey Çin'de hâkim olan Jin Hanedanlığı (1115-1234) yer almaktadır (Cosmo 2022: 72-3). Moğollar, tarihi seyir içinde farklı bölgelerde, Totemizm, Şamanizm, Göktengri, Budizm, Maniheizm ve Nasturiliği kabul etmişlerdir (Balivet 2005: 15). Bu dinlerin bazıları toplum tabanında geniş ölçüde benimsenirken, diğerleri ise bir iki Moğol boyunun kabulü ile sınırlı kalmış ve kabul görmemiştir (Ball 2015: 293).

Kereyitlerin, bu dönemde Nasturiliği kabul ettiklerini ileri süren kaynaklar vardır (Ligetti 1986: 114). Kaydu adında bir liderin birçok Moğol boyunu bir araya getirdiğinden bahsedilir ama kesin kabul gören nokta ise torunu Kabul'un daha sonra Moğollar arasında han unvanıyla tanınmış olmasıdır. Çin, 1147 yılında düzenlediği saldırılarla, Moğollara ağır darbeler indirdi ve liderlerini öldürdü. Yerine Tayciut boyunun lideri Ambakay geçti, Tatarlarla ittifak yapan Çin kısa sürede hanlarını ele geçirip, Jin sarayında bütün Moğolları aşağılayarak, onu eşek üzerinde kazığa oturarak öldürdü (D'ohson 2008: 31). Moğollar buna karşılık olarak ölen hanları Kabul'un oğlu Kutulay'ı tahta çıkararak, Tatarlara ve Jin Hanedanına karşı seferler düzenlediler. Bu yenilgiler, ne Tatarların ne de Jinlerin gücüne çok fazla zarar vermedi (Ta pei lu 2012: 40).

Kargaşa, askeri ittifaklarla hayatta kalma mücadelesi, esaret, gerçekleştirilen gece baskınları ile yapılan katliamlar, XII. yüzyılın en acımasız dönemleridir. Moğolistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarında Onon Nehri yakınında yükselen çocuk sesi, beklenen liderin geldiğinin haberini vermektedir. Börçigin boyundan (Cahun 2020: 156) Yesügey Bahadır'ın bir oğlu doğmuş, kısa bir süre önce Tatarlara karşı kazandığı zafer sırasında büyük bir komutan olan Temuçin Üge'yi öldürmesinin anısına oğluna bu adı vermek istemiştir. Temuçin (veya Timuçin) adındaki çocuğun 1155, 1162 ve 1167 yılında doğduğuna dair alan uzmanları arasında kesinleştirilememiş bir tarih tartışması bulunmaktadır.

Babası Yesügey, Tayciutlar arasında itibarı olan Börçigin boyunun Kiyat kolunun mensubu ve iyi bir asker olarak kabul edilen değerli liderlerinden biridir. Annesi Höelün adındaki kadın bir süre önce Merkitlerin önde gelen isimlerinden birinin eşiyken babası tarafından kaçırılmış ve ilk çocuk olarak Temuçin'i doğurmuştur (Allsen 2008: 321-413). Timuçin babasının durumunun iyi olması ve toplum içindeki otoritesi sebebiyle, 9 yaşına

kadar mutlu bir çocukluk dönemi geçirdiği düşünülmektedir. Moğol geleneklerine göre, itibarlı boylardan kız almak ve akrabalık yoluyla askeri ittifakları sağlamlaştırmak, önemli bir döngü olarak kabul edilirdi. Başka bir boydan kız istemek için yolculuk yaparken Kongrat boyunun lideri Day Secen ile karşılaşacak ve kendi evinde misafir olmalarını teklif edince, onu kırmamış o da kızını ilerde *Cengiz Han* olacak kişiye vermek istemiştir (Cahun 2020: 159).

Bu teklif, Yesügey Bahadır'ı mutlu etmiş Moğol geleneğinde olduğu üzere oğlunu gelini olacak Börte'nin yanında bırakarak geri dönmüştür. Yolda Tatarlarla karşılaşmış, ikram ettikleri içeceğin içine zehir kattıkları için otağının bulunduğu yere döndükten kısa bir süre sonra ölmüştür. Babasının ölüm haberini alır almaz topraklarına geri dönmüştür, daha sonra Temuçin kendi boyu olan Tayciutlar tarafından düzenlenen saldırı sırasında esir alınmıştır. Esaretten kurtuluşu memnuniyetle karşılanan ve evlenme izni verilen Timuçin eşiyile annesinin yanına geri dönmüştür (Kinayatlı 2001: 4). Bir süre sonra kayınbabasının hediye ettiği değerli kürkü Kereyit hanı Tuğrul'a sunmak ve babası ile olan dostluğunu pekiştirmek için yola koyulmuştur. Kereyit hanı onu memnuniyetle kabul etmiş ve baba dostu olarak her türlü yardımda bulunacağını, babasının da kendisine yardım ettiğini söylemiştir.

Ailesinin yanına döndükten kısa süre sonra, eski düşmanları olan Merkitler, babası Yesügey'in yaptıklarının intikamını almak için saldırıya geçmişlerdir. Temuçin ve ailesi kaçmayı başarmasına rağmen hizmetçisi ile Börte esir alınmıştır. Kereyit hanına giderek yardım istemiş, talebi kabul görmüş, Cacirat boyundan eski dostu olan Camuka ve Uryanhaylı Celme'ye de haber vererek, sefer hazırlığına başlamıştır (Cahun 2020: 161). Börte kurtarılarak geri dönülmüştür. İlk çocuklarına Cuci, ikincisine Çağatay, üçüncüsüne Ögeday ve dördüncüsüne Tulu (veya Tuluy) adını vermişlerdir. Kulkan adında başka bir çocuktan daha bahsedilmektedir. Moğolların sosyal yapıları içinde yer alan klanların ve ailelerin, hayatta kalma şansları oluşturdukları sağlam ittifaklara bağlıydı, aksi takdirde güneşin doğduğu yeni bir sabah her şeylerini kaybettikleri kara bir güne de dönebilirdi (Cahun 2020: 157). Cengiz, andası yani kan kardeşi Camuka ile olan anlaşmazlığı sebebiyle bir süre sonra ittifaktan ayrılmak zorunda kalmıştır. İki komutanın aynı ittifak içinde bütün Moğolistan'ı bir birlik altında toplaması imkânsızdı, her ikisi de karakteristik lider özellikleri taşımaktadır. Hangi boyun, kimlerin, nerede ve kimin yanında yer alacağını görmek açısından da iyi bir fırsat doğmuştur. Çok sayıda önemli boy ve değerli komutan, Cengiz'i tercih etmiş, onu han olarak (1197 ittifakla üzerinde durulan tarihtir) seçmişlerdir.

Yapılan han seçimini kabul etmeyen Camuka ile Cengiz Han beklenildiği gibi karşı karşıya gelmiştir, vuku bulan çarpışmada eşit sayıda askeri birliği olan taraflardan savaşı kimin kazandığı anlaşılammıştır (Kinayatlı, 2001: 139). Aynı tarihlerde Timuçin'in Kereyit (Kinayatlı 2001: 10) hanı Tuğrul'la birlikte, ezeli düşmanı olan ve babasını öldüren Tatarlara ağır bir darbe indirdiği anlaşılmaktadır. Kereyitlerin desteğini alan Cengiz Han, Camuka'ya tekrar saldırmıştır, bu saldırı da boynundan ciddi bir şekilde yaralanmıştır (Cahun 2020: 167). Gün doğduğunda toparlanan Cengiz Han kendine gelmiştir, savaş yine sonuçlanmamıştır. Kısa bir süre sonra Moğolistan'ın en büyük boylarından biri olan Naymanlara saldırılmış, Kereyitlerle birlikte hareket eden Tayciutlar büyük bir zafer kazanarak, çok sayıda esir ve ganimet elde etmiştir (Cahun 2020: 166).

Savaş çok acımasızca olmuş, Cengiz Han'ın oğlu Ögedey'de ağır yaralanmıştır. Savaş, nihai bir zaferle sonuçlanmamıştır. Askerlerinin büyük kısmını kaybeden Cengiz Han, eşinin boyu olan Kongratların kendisine katılmasını istemiş, onlar da bu teklifi kabul etmişlerdir (Cahun 2020: 171). Cengiz Han, Moğol uluslarına Kereyitlerin (Gumilyev 2003: 119) Ani baskın karşısında başarısız olan Tuğrul Han oğlu Küçlülle (Küçlügle) birlikte kaçmıştır. Moğollar kısa bir süre sonra Naymanlara saldırmış, Camuka Naymanlarla ittifak yaparak Cengiz Han'ın bütün Moğolistan'ı ele geçirmesini engellemeye çalışmıştır

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

(Kinayatlı 2001: 71). Nihai çarpışmaya girmek istemeyen Naymanlar, gerilla taktikleri kullanarak Ulan Bator'un yüksek kısımlarındaki hâkim mevkiilerden Moğollara saldırmaya başlamışlardır. Uzun süren mücadeleden sonra teker teker öldürülmüşlerdir. 1204 yılında kaçanlara da ulaşılmıştır, esir alınarak getirilen Camuka'da Moğol geleneklerine göre beli kırılarak soylu bir şekilde öldürülmüştür.

1206 yılında Büyük Kurultayı düzenledikten sonra, Güney Sibirya'yı ele geçirmek için askerler sevk edilmiştir. Cuci'nin (el Cüzcani 2020: 135) komutası altındaki Moğol ordusu, Yenisey-Kem sahasındaki Kırgızlara 1217 yılında saldırmak istemiş ama barış için elçi gönderilince bunu memnuniyetle karşılayarak, Kırgızlarla Tümetlere dokunulmadan diğer bölgelere doğru sefere devam edilmiştir. Uygurlar ve Öngütleri de yanlarına alan Moğollar, artık bütün Asya'ya sefer düzenleyebilecek donanımına sahip olmuşlardır (Kinayatlı 2001: 192). Moğollar, Tangutlara saldırarak büyük bir zafer (1206-1211) kazanmışlardır. Bu başarılarından sonra, İpek Yolunun kontrolünü sağlamak kolaylaşmıştır. Moğol ordusu, Kuzey Çin'e 1214 yılında yönelirken, Cengiz Han Cebe'yi Mançurya'yı ele geçirmek üzere göndermiştir. 1217 yılında Nayman hanının oğlu Küçlüg'ün yeniden harekete geçtiği ve Karakitaylara damat olarak büyük bir askeri güç topladığını öğrenen Cengiz Han, Cebe'yi onun üzerine göndermiştir. Kaçan Küçlüg, Pamirleri aşmaya çalışırken Sarı Göl bölgesinde yakalanarak öldürülmüştür (Cahun 2020: 176).

Moğol hanı, büyük bir düşmanını daha ortadan kaldırmış, İpek Yolu üzerindeki engelleri teker teker temizlemeye başlamıştır (Kalan 2015: 93-106). Bu yol üzerindeki ticaretin, Çin'e nasıl büyük bir zenginlik kazandırdığını bildiği için, bütün yolların kavşak noktalarını ve bu ticaretin kontrolünü eline geçirmek istemiştir. Harezmi bölgesine gönderdiği tüccarların vali tarafından öldürülmesi (Üstündağ 2018: 35) ise Otrar'ı ve bölgeyi tamamen almak için ona büyük bir fırsat tanımıştır (Barthold 1977: 61). 1219 yılında düzenlenen seferle, Maveraünnehir bölgesi tamamen ele geçirilmiş, Harezmsahlar, Moğol ordusu karşısında ağır yenilgiler almışlardır (Ebü'l Ferec 2011: 9). Cebe ve Sübetay, 1222 yılında batıya Kıpçakların ve Slavların oldukları toprakları ele geçirmek için gönderilmişlerdir (Ataöv 1969: 2-3). Başarılı bir şekilde yağma ve işgallerini tamamladıktan sonra, 1224 yılında İrtiş Vadisi'nde bulunan Cengiz Han'a katılmışlardır. 1227 yılında ağustos ayının on sekizinde hastalanan Cengiz Han, oğlu Ögedey ve Tulu'yu çağırıştır. Cuci kendisi hayattayken ölmüş, Çağatay ise seferde olduğu için gelememiştir.

Büyük Moğol İmparatorluğu ve Yayılımı

Cengiz Han, Moğol tarihinde ülkesini birlik altında toplamayı başaran bir liderdir. Onu, diğer Moğol hanlarından farklı kılan özellikleri vardır. Toplumunu çok iyi tanıyan, değer yargılarını bilen, nelerin değişim getireceğini ve halk arasında bütünleşmeyi sağlayacağını analiz edebilen bir dehadır. Askeri yeteneklerinin yanı sıra idari becerileri ve sosyolojik sentezleri, içinde yaşadığı toplumu çok iyi tanıdığını göstermektedir.

Moğolların askeri vuruş gücü, Türk boylarının batıya doğru akın akın kaymasına sebebiyet verecek bu da bazı şehirlerin ve bölgelerin demografik açıdan değişimine neden olacaktır. İran menşeli şehirler, binlerce yıldır sahip oldukları hâkimiyeti kaybedecek, şehirlerin sevk ve idaresini askeri güce sahip olan yeni istilacı yöneticilere bırakmak zorunda kalacaklardır. Moğollar, yayılmacı, hızlı ve orantısız güçle saldırı özelliklerine sahip, oldukları için durdurulamamıştır. Moğollar, diğer halklara göre ilkel bir kavim olarak kabul edilse de aslında tarihin gördüğü en sistematik askeri seferleri düzenleyen halklardan biridir. Cengiz Han'ın ölümünden önce (Cahun 2020: 229) tahta geçecek kişi olarak Ögedey belirlenmiştir (Sümer 2022: 1). Kurultay yapılmış ve seçimle Ögedey, 1229 yılında Moğolların hanı olmuştur. Bu dönemde İran'a Kore'ye ve Çin'e saldırılar devam ettirilmiştir. Kardeşi Tulu, 1232 yılında eceliyle ölmüştür.

1235 yılında alınan kararla, Moğolların başkenti olarak Karakorum şehri inşa edilmiştir (Kinayatlı 2001: 23). 1234 yılında Song Hanedanlığına saldırılar düzenlenerek, birçok şehri ele geçirilmiş (Cahun 2020: 147) fakat sonra toparlanan Çin, bazı şehirleri Moğollardan geri almıştır. 1241 yılında Orta Avrupa'nın içlerine kadar girmişlerdir, bu yılın içinde hanları Ögedey'in ölüm haberi gelmiştir. Tahta *Küyük (Güyük)* geçirilmiş ve Çağatay onu desteklemiştir. Aynı dönemde Anadolu'ya seferler düzenlenirken, 1248 yılında beklenmedik bir şekilde ölmüştür. Yapılan seçimden sonra *Mönge*, Moğol hanı olarak tahta geçmiştir. Cuci ulusunun başında bulunan Batu, hanlık seçiminde *Mönge*'yi desteklemiştir (Dayı 2020: 69). 1258 yılında Çin'e girerek birçok önemli şehri almış fakat bu seferi tamamlamadan 1259 yılında hastalanarak ölmüştür (Cosmo 2022: 88).

Arık Buga, 1259-1264 yılları arasında Moğolların hanı olmayı başarmış ama sürekli olarak yaşanan taht mücadeleleri, Moğol ulusunu parçalamıştır. Kubilay, onun hanlığını o ise Kubilay'ı tanımamıştır, mücadeleyi Kubilay kazansa da tahti ele geçirme girişimleri son bulmamıştır. 1253 yılında kardeşi Hülagü'yü İran'a vali olarak atamış, o da Ermeni ve Gürcü krallıklarını hâkimiyet altına alarak, (Usta 2022: 69) Irak'a sefer düzenlemiştir (Dashdondong 2011: 43). Bağdat'ı ele geçirip akabinde Suriye'ye yönelmiş ve Mısır'a saldırmıştır ama karşılarına Memlûklü orduları çıkınca Ayn Calut'ta bunu başaramamıştır (Ayaz 2015: 35). Belirtilen dönemde, Moğolistan ve Çin'de Kubilay Han hâkimiyetini sürdürmektedir. Artık Moğol Devleti parçalara bölünmüştür. Altın Orda, (Biran 1997: 63) Çağatay Ulusu, İlhanlar ve Yuan Devleti'nin kurucusu olan Kubilay Han, dört parça halinde kendi ülkelerini yönetmektedir (Roux 2006: 306).

Moğollar, zamanla ticaret yollarını kontrol altına almış, önceleri tarım alanlarını hayvancılık için otlaklara dönüştürürken, sonradan bunun büyük bir hata olduğunu görmüş ve tarım alanlarına dokunmamışlardır. Kervanlardan alınan verginin devlet hazinesi için önemini kavradıklarından, ticaretin yapılması için her türlü imkânı seferber etmiş, tarım yapan toplumların gündelik hayatlarına asla müdahalede bulunmamışlardır. Üretim fazlası ürünlerin satılması, her türlü emtianın uzak pazarlara gönderilmesi, kervanlardan alınan vergiler, konaklama merkezi olan kervansaraylardan elde edilen kazanç, bölge halkına büyük bir zenginlik getirmiştir. Bu sermaye ise eğitime, mimariye, sanata, musikiye ve güçlü ordulara harcanmaya başlamıştır. Moğolların ticarete parayı kullanmaya başlamaları, oldukça erken dönemlere kadar uzanmaktadır. Fakat bu paralar ilk dönemlerde Han Hanedanlığına ait olan sikkelerin (*Sikke I*) kullanımı şeklindedir.

[Zeno:19428/267670](https://doi.org/10.1501/Zeno:19428/267670)

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

Sikke 1. Ç.:24.3 mm, A.:1.3256 gr. AE. RR. Çju.

M.Ö.118 yılından M.S.621 yılına kadar tedavülde kalmıştır. Erken dönem Doğu Han Hanedanlığı'na (25-220) aittir. Bu sikke, alan uzmanlarına göre (Nijigaoka) darbedilen erken tipler arasında yer almaktadır. 5 çju/zhu değerindedir. Han Hanedanlığı, M.Ö.226- M.S.221 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ortada yer alan çjudur.

Sui, Tang, Song ve Liao hanedanları döneminde de aynı paralar, dış ticarete tedavüldedir. Halk para kullanmamakta, metal paralar ticaretle uğraşan kişiler arasında değişim değeri olarak alınıp verilmektedir. Moğolların özellikle Tang Hanedanlığının son (907) dönemlerinde, Çin'le daha sıkı temasa geçtiği anlaşılmaktadır (Sikke 2,3).

[Zeno:33962/267671/124347/267674](https://zenodo.org/record/33962/267671/124347/267674)

Sikke 2. Ç.:24 mm, A.:3.9426 gr.AE/AR.RRR.Wen. **Sikke 3.** Ç.:24.7 mm, A.:3.5147 gr.AE.R.Wen.

İmparator Kai Yuan Tong Bao (618-907) dönemine aittir. Çok nadir görülen sikkeler arasında olan bu örnek bronz-gümüştür, metal ve özellikleri ile diğerlerinden

ayrılır. Gümüşle parlatılmış bronzda olabilir. Sikkenin bronz üzerine gümüş kaplama örnekleri de vardır. Tang Hanedanlığı (618-907) yılları arasında hüküm sürmüştür.

Kai Yuan Tong Bao (621-713) dönemine aittir, Tip III olarak bilinir, 732-762 yılları arasında tedavülde yer alan örneklere benzemektedir. Sikke, geç dönem örneğidir, 845-907 yıllarına aittir. Kamışev, K-2 olarak tanımlayıp 660'dan itibaren kullanılmaya başlandığını belirtmektedir (Kamışev 2002: 85). Tang Sülalesi (618-907) yılları arasında hüküm sürmüştür.

Orta Asya ve Moğolistan bu dönemde oldukça canlı bir ticari hayata sahiptir, İpek Yolu ve Baharat Yolu, Kuzey Yolu ile ağ oluşturduğu için, tüccarlar yüksek oranlarda kâr elde etmektedir. Yolların güvenliğinin sağlanmış olması, menzillerde kervansaray ve hanların inşa edilmesi, güvenliğin İpek yolu birlikleri tarafından tesis edilmesi, yerleşik ya da konargöçer halka elindeki her türlü ürünü satabilme imkânı tanımıştır. Harabelerde, mezarlarda, hanlarda ve kalelerde ele geçirilen külçe gümüşlerin çokluğu sikke kullanımının eski dönemdeki gibi büyük külçe gümüşlerle alışverişlerin yapılmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Karakitay halkıyla yaşanan temasın yanı sıra Müslüman olan halklarla da ticaret yapılmaya başlanmıştır (*Sikke 4*).

Zeno:128160/277117?

لا اله الا الله وحده لا شريك له سعد محمد رسول الله

Sikke 4. Ç.:18.5 mm, A.:1.9511 gr. AR. RRRR. Dirhem.

Ön yüzünde lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, arka yüzünde Saad (Yelü Dashi'nin İslami adı olabilir?), Muhammed resûlallah ve havalanmak üzere hareket eden kartal, Arapça yazıların içinde stilize edilmiştir. Karakitaylara ait olduğu düşünülmektedir.

Halife el-Muktefi döneminde görülen H.530-555/M.1135-60 tarihli gümüş kaplama dirhemlerden olabilir. Üst kısımda Uygurca satırlar mevcuttur. İlhanlı sikkelerine benzer özellikler göstermektedir, hanı ve dönemi tam olarak tespit edilememiştir.

Zamanla askeri gücünü kaybeden Karakitaylar, yerli halkın arasında azınlıkta kaldılar, Cengiz Han'ın önünden kaçan Nayman Hanı Küçlüg, (D'ohsson 2008: 53) Karakitay ülkesine gelerek Gürhan Che lu ku ile anlaşarak, kızı ile siyasi bir evlilik yaptı (Roux 2001: 172-3). Daha sonra Harzemsâhlarla mücadele eden Karakitaylar yenilgiye

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

uğradılar, damadının da ihaneti ile Naymanlar, Karakitay Gürhanı'nı esir alarak, (Kazvini 2018: 327) 1211 yılında devletin hâkimiyetine son verdiler, böylece Karakitay Devleti tarih sahnesinden silindi (Biran, 2005: 101). Karakitayların boybirliği içerisinde Merkitler de yer almışlardır (Kinayatuli 2001: 99).

Karakitay sikkeleri, Büyük Moğol sikkeleri ile karşılaştırıldığında bu döneme ait örnekler arasında bilinen en kötü (Özgen darblılar hariç tutulmalıdır, bunlar da Karahanlı taklidi sikkelerdir) tipler şeklinde kabul görmektedir (Belyayaev 2012: 128-143). Sikkelerin bazıları fels-bakır iken bazı sikkeler de altı bakır üstü gümüş kaplama olarak kullanılmıştır. Halkın yüksek ayarlı Karahanlı ve Harezmsâh sikkelerini ticari faaliyetlerinde kullanıyor olmaları sebebiyle Karakitay sikkelerinin kabulü için gümüş kaplama yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Karakitay hanlarının Müslüman halka yaptıkları zulümlerin (Taneri 2019: 35) hangi boyutta olduğu düşünüldüğünde sahte-kaplama paralara tüccarların ne kadar karşı koyabilecekleri tartışma konusudur. Sikkelerin yazı stilleri çok kötü ve siliktir. Arapça yazıların üzerinde başka bir satır Saad (Yelü Daşı'nın İslâmî adı olabilir) (Sarc Auction: 40775936) kelimesi yer almaktadır.

Kırgızistan'da Burana bölgesinde, Krasnaya Reçka ve Çü (Çuy) Vadisi'nde, Kazakistan'da Merke-Talas sahasında bulunan bu sikkeler, ince bir kaplama olduğu için temizlenirken altındaki bakır tamamen açığa çıkmakta ve yazılar silinmektedir. Halife el-Müktefi ve Halife el-Müsterşid Billah'ın adı, Karakitay sikkelerinde zikredilmiştir. Karakitay sikkelerinde yer alan halife adlarının halifeden izin alınarak mı yoksa alınmadan mı yazıldığı konusunda tam bir netlik bulunmamaktadır. Abbasî halifesinin Karakitay Devleti'ni tanıyıp tanımadığı konusu, tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Müslümanların kullandıkları paraların değerli metallere kesilmesi, altın ve gümüş değeri taşıyan dinar ve dirhemlerin kullanımını yaygın hale getirecektir. Bakır-bronz paralar ise ülke içinde iç ticarete kullanılmakta, dış pazarlarda değişim değeri bulunmamaktadır.

Moğollar birçok ülkeyi ele geçirdikten sonra Müslümanlar, Slavlar, Gürcüler ve Ermenilerle karşılaşmaları sebebiyle (Oktay 2022: 66-8) bölge halklarının sikkelerini kullanma mecburiyeti duyacaklardır. Kestirilen sikkelere ele geçirdikleri ülkelerin dillerinde, Arapça, Farsça, Slavca, Çince, Gürcüce, Ermenice ya da Uygurca hanlarının adlarını yazdıracaklardır (Subaşı 2015: 62). Bazen sikkelerin bir yüzünde o ülkenin dili, diğer yüzünde ise Uygur alfabesini mecburi tutacak ve çift dilli halkların bu şekilde ticaret yapmalarını sağlayacaklardır. Başka bir yöntem ise, darbedilen bütün paraların toplanıp üzerlerine konturmarklarla han adları vurularak, piyasaya sürülmesidir. Sikkelerin tamamının Arapça, Farsça, Uygurca, Gürcüce, Ermenice ya da Çince olduğu durumlarda bazen Uygur bazen Arap bazen de Çin alfabesi ile han ya da valinin adı sikkelere nakşedilecektir. Moğolların ilk dönemde darbettirdikleri sikkeler, oldukça kaba (*Sikke 5*), şekilsiz, kötü madenden kesilmiş, özensiz işçiliğe sahip örneklerdir.

[Zeno:29122/126684/268011/SA:44-645](https://zenodo.org/record/29122/126684/268011/SA:44-645)

عدل خان

Sikke 5. Ç.:18 mm, A.:2.0436 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında “adil”, arka tarafında “han”, “han-ı âdil” yazılıdır. Darb yeri belli değildir. Anonim Moğol sikkesidir, kime ait olduğu bilinmemektedir. Oldukça nadir görülen bir sikkedir. Kırgızistan’da Talas Vadisi’nde Selci yerleşiminde bulunmuştur (SA: 44-465). Ortada yer alan felstir.

Döneminin tekniği göz önünde tutulduğunda, ilkel kültür düzeyine sahip olan ve ticaretten anlamayan bir halkın, yerleşikler gibi estetik zevke sahip olmalarını beklemek haksızlık olur. Şehir hayatını zamanla öğrenen yönetici askeri sınıf, kültürel olarak değişim yaşayacak, bölge dillerini öğrenecek ve zamanın gereğini yerine getirerek, halkın talebine göre daha kaliteli sikkeler (Sikke 6,7,8,9) kestirmeye başlayacaktır.

[Zeno:32141/75750/48674](#)

لا اله الا الله محمد رسول الله مسعود الخارزمي كاشغار

Sikke 6. Ç.:29 mm, A.:4.5342 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde lâ ilâhe illallâh, Muhammed resûlallah, arka yüzünde Mesud el-Harezmi, duribe Kaşgar yazılıdır. Ulu Moğollar’dan Mesud Harezmi’ye aittir. Mesud Bek-Beğ döneminde, Kaşgar’da darbedilmiş ve H.605-660/M.1208-1262 yılları arasında tedavülde olan bir sikkedir. Kırgızistan’ın Oş ve Celalabad şehirlerinde bulunmuştur (Tübingen: 542-544). Ortada yer alan sikkedir.

[Zeno:32141/75750/45936](#)

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

Sikke 7. Ç.:29 mm, A.:6.7177 gr. AE. RRR. Fels.
Ortada yer alan sikkedir.

[Zeno:32141/75750/44504](#)

Sikke 8. Ç.:29 mm, A.:4.0496 gr. AE. RRR. Fels.
Ortada yer alan sikkedir.

[Zeno:32141/75750](#)

Sikke 9. Ç.:29 mm, A.:6.2495 gr. AE. RRR. Fels.
Ortada yer alan sikkedir.

Ayarı yüksek, işçiliği iyi, kompozisyonu düzgün olan sikkeler (*Sikke 10*), Moğolların son dönemlerinde görülecektir (Lane-Poole 1881: 3-8). Ustaların başka ülkelerden getirilmesi, merkezi şehirlerde kesilen paraların diğer şehirlere dağıtılması gibi uygulamalar, (Kalkan 2022: 85) her geçen yıl mali açıdan toparlanmayı da beraberinde getirecektir.

Zeno:136987 ?

منكو خان لا اله الا الله محمد رسول الله الناصر لدين الله
الامام الأعظم الناصر لدين الله

Sikke 10. Ç.:40 mm, A.:6.0347 gr. AE. RR. Dirhem.

Gümüş kaplama olan sikkenin üzerinde Mengü Han, lâ ilâhe illallâh, Muhammed resûlallah, en-Nasır Lidinallah, diğer tarafında ise el-Îmâmu'l a'zam en-Nasır Lidinallah yazılıdır (Petrov 2003: 11). Mengü (Mönke) Han'a H. 649-658/M.1251-1260 yıllarına ait sikkenin darb tarihi H.646-663 ? kesin olarak belli değildir. Otrar şehrinde darbedilmiştir (Petrov 2014: 84,212). Kazakistan'ın Taraz şehrinde bulunmuştur. Ortada yer alan sikkedir.

Farklı bölgelerde 5-6 gr'a kadar dinar, 5-6 gr'a kadar dirhem, 10 gr'a kadar bakır ve bronz felsler kestirilmiştir. Moğollara ait sikkelerin daha sonra ustalar tarafından geliştirildiği, ardılları olan İlhanların, Çağatayların, Altınordalıların ve Yuanların sanat eseri şeklinde kabul edilebilecek kadar güzel örnekler kestirdikleri de görülecektir (Nyamaa 2005: 101).

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

Çağatay Sülalesi ve Hâkimiyet Mücadelesi

Cengiz Han'ın ölümünden sonra babalarının vasiyeti ve kardeşlerin ittifakıyla Ögeday tahta geçirilmiştir. Ögeday üçüncü çocuktur, abileri Cuci, Cengiz Han hayattayken ölmüştür. Ögeday liderlik yeteneği ve askeri özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Çağatay ise iyi bir asker olmasına rağmen (Genceli 2018: 34) sert mizaçlıdır. Abisi Cuci ile olan sert tartışmaları sebebiyle yöneticilik özelliklerinin zayıf olduğunun görülmesinden dolayı, hanlık onun hakkı olduğu halde üçüncü kardeşi Ögeday tahta çıkarılmıştır (Roux, 2001: 177). Çağatay babasının vasiyetinin bulunması ve kardeşinin kendinden daha iyi yöneticilik nitelikleri taşıyor olması sebebiyle, kardeşini desteklemek zorunda kalmıştır (Karayev 1995: 17). Sol elini tutan amcası Temüğe, sağ elini tutan kardeşi Çağatay ve kemerini takan küçük kardeşi Tuluy (Cahun 2020: 226) tarafından tahta oturtulmuştur (Roux 2001: 253). Ögeday Kağan (1227-1241) döneminde Moğol İmparatorluğu ulaşabileceği tabi sınırlara kadar genişlemiştir (Cosmo 2022: 79).

Cengiz Han ölmeden ele geçirdiği toprakları, oğulları arasında paylaşmıştır. Bu taksimattan Çağatay'a Türkistan toprakları pay olarak düşmüştür (Roux 2001: 252). Çağatay ülkesinin hudutları doğuda Beşbalık bölgesini içine alacak şekilde başlıyor, batıda Ceyhun (Amu Derya) Irmağına kadar uzanıyordu. Kuzeyde ise İli Havzası ve Yedisu bölgesine kadar ulaşıyordu (Kafalı 2005: 39). Çağatay Ulusu (Hanlığı) aslında merkeze bağlı olan bir konuma sahipti, merkezden atanan mali sorumlu-bölge valisi, Türkistan şehirlerinden vergileri toplar ve Karakorum şehrinde oturan hana gönderirdi (Ebü'l Ferec 2011: 6-7). Sadece ülkenin idari tasarrufu *Çağatay Han*'a (1227-1242) verilmiştir, bölgeyi sevk ve idare edip, düzenlenecek askeri seferleri kararlaştırmıştır (Vernadsky 2007: 47).

İlkbahar ve yaz aylarında İli Irmağı havzasında Almalık şehrine yakın bir mahal olan Kuyas'ta, sonbahar ve kış aylarında ise İli Irmağının Yedisu Havzası'na ulaştığı noktada, Kayalık şehrine yakın bir yerde bulunurdu (Kafalı 34). Şehirlerin yönetimi sırasında çıkan Tarabi İsyanı (1238-9) sebebiyle Mahmut Yalavaç ile arası bozulunca valiyi görevden almıştır (Cahun 2020: 191). Ögeday Han'a durum bildirilince abisini kırmadan valiyi görevden alarak Çin'e görevlendirip, zarif bir şekilde bu görevlendirmenin hanlık görevlendirmesi olduğunu bildirerek, yerine yeni vali atamıştır (Rubruk 2001: 45-6). Moğol kanunları, Müslümanlar için azap haline dönüşmeye başlamış, akarsulara girilememiş ve kurbanlar İslami usullere göre kesilememiştir (Roux 2001: 272). Çağatay Han'ın sekiz oğlu vardır, eşlerinden en önemlisi Kongrat boyundan almış olduğu Yisülün Hatun'dur. Çağatay Han'ın ölümünden sonra en küçük oğlu olan *Kara Hülagü Han* (1242-1246) tarihleri arasında (Cosmo 2022: 103) hanedanlık tahtına oturtulacaktır (Roux 2001: 304). Ögeday Han'ın ölmüş olması ve yerine eşinin bakıyor olması sebebiyle, Kiyük-Güyük büyük han seçilene kadar hâkimiyetini sürdürmüştür (Vernadsky 2007: 79). Kiyük tahta çıkar çıkmaz hanı değiştirerek *Yisun Münge*'yi (1246-1251) Çağatay hanı olarak atamıştır (Roux 2001: 314).

Bu hanın atanmasının asıl sebebi, merkezi zor durumda bırakacak birinin han olmaması içindir. Yisun Münge sürekli sarhoş gezer, devlet işleri ile uğraşmazdı bütün işleri başhatunu olan Tayşi Hatun yürütürdü. Kiyük'ün ölümü üzerine, kurultayda Möngge büyük han olarak seçildi (Galstyan 2005: 127-131). Tekrar Kara Hülagü Han, Çağatay hanı olarak atandı ama yolda gelirken eceliyle öldü (Vernadsky 2007: 81). Ülkelerine ulaşan askeri birlikler, Yisun Mengü ve Ögeday Ulusu'ndan birçok kişiyi hana suikast düzenleme ithamıyla öldürüldüler (Vernadsky 2007, 89). Bu darbe, Ögeday ve Çağatay Ulusunun gücünü kırmak ve merkezi kağanlığa bağlılıklarını sağlamak için bilinçli şekilde gerçekleştirilen bir katliamdır (Cosmo 2022: 80). Aynı dönemde görevlendirilen Türkistan valileri, şehirlere ait vergileri Karakorum şehrine düzenli olarak göndermişlerdir (Omorov 2008: 191).

İki hanedana ait aile mensuplarının öldürülmesi ve tahta geçecek adayların küçük olması sebebiyle Kara Hülâgü Han'ın eşi *Organa Hatun* (1251-1261) tarihleri arasında ülkeyi oğlu Mübarek Şah adına naibe olarak yönetmiştir (Cosmo 2022: 104). 1259 yılında Möngge Han ölünce taht için mücadeleye girişen Arık Buga (1259-1264) ile Kubilay, Çağatay Hanlığının başına farklı kişiler atamışlardır. Arık Buga'nın desteklediği *Algu Han* (1261-1266) tahta geçirilmiştir (Kamalov 2003: 22). Tahta geçtikten kısa bir süre sonra Kubilay (Vernadsky 2007: 94) ile Arık Buga arasındaki mücadele bütün hızıyla sürerken, ihanet ederek Kubilay'ı destekleme kararı almıştır (Cosmo 2022: 105).

Arık Buga, 1262 yılında hızla Algu üzerine yürüterek çatışmaya girişmiş, iki kez yenilmiş, üçüncü de ise başarılı bir şekilde Çağatay ordularını yenilgiye uğratmıştır (Genceli 2018: 146). Bu çarpışmaları fırsat bilen Altınorda hanı Batu, 1251 yılında Harezm ve Otrar bölgesini ele geçirmiştir. Daha sonra buralar geri alınmış ve Afganistan üzerine de başarılı seferler düzenlenmiştir. 1266 yılında Algu Han'ın ölümü üzerine tahta *Mübarekşah Han* (1266 yılında altı ay süreyle) geçmiştir (Cosmo 2022: 106). Çağatay hanları içinde İslamiyet'i kabul eden ilk handır. Mesut Yalavaç'ın genel vali olduğu dönemde, mali işler başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Kubilay Han, taht değişikliğine razı olmayınca yönetime geçmesi için Yisun Tuva'nın oğlu Barak Han gönderilmiştir. Vuku bulan askeri mücadelede Barak, Mübarekşah'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Amcasına itaat eden Mübarekşah, *Barak Han*'ın (1266-1271) tahta geçmesini kabul etmiştir.

1264 yılında Barak Han'ın hâkimiyetini tanıyan Mübarekşah kendisi için uygun görülen görevleri kabul etmiştir. Tahta geçer geçmez sadece Kaydu'ya değil, İlhanlı Abaka ve Yuan Hanedanının kurucusu Kubilay'a karşı da önlemler almaya başlamıştır (Cosmo 2022: 91). Merkezi hanlık, Ögeday ve Çağatay Ulusunun bağımsızlığını ilan etmesini istememesi ve bu ülkelerden gelen mali kaynakların azalması tehlikesini göz önünde tutarak, sürekli bir baskı uygulamıştır. Bu baskıya dayanamayan Ögeday ve Çağatay Ulusu, 1269 yılında Talas şehri yakınlarında bir araya gelerek kurultay yapmıştır. Kaydu'nun (*Sikke 11*) başkanlığında toplanarak, yeni bir ittifak tesis etmişlerdir (Cahun 2020: 243). Türkistan valisi Mesut Yalavaç artık vergileri merkezdeki hana değil de Kaydu Han'a (1271-1301) vermektedir (Cosmo 2022: 103). Bu bir anlamda bağımsızlık ilanıdır ve büyük bir savaş kararı anlamına da gelmektedir.

Zeno:34910/268000

شاه عدل ضرب كنجہ سنہ ۶۷۷

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

Sikke 11. Ç.:21.5 mm, A.:1.8034 gr. AR. RR. Dirhem.

Ön tarafında Şâh Adil, sene H.677/M.1278-9, arka tarafında duribe Gence sene 677 yazılıdır. Şâh Adil ve Kaydu damgaları mevcuttur. Kaydu Han, H.662-701/M.1263-1302 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ortada yer alan dirhemdir.

Bir süre Ögedeyler tarafından baskı altına alınmalarına rağmen kısa süre sonra özgürlük arayışına yönelmiş ve başarılı olmuşlardır (Cahun 2020: 244). İrtiş, İli ve Talas bölgesinde tutunmuş, Maverâünnehir ve Kaşgar ülkesinde, yerleşikler üzerinde hâkimiyet tesis etmişlerdi. Afganistan topraklarında bazı bölgeleri ele geçirmiş ve buralarda uzun süre kalmışlardır. Diğer Moğol ulusları gibi bunlar da zamanla Türkleşmiştir, Moğolca unutulmuş her yerde Türkçe konuşulmaya başlanmıştır (Roux 2001: 412). Kısa bir süre sonra Türkistan'ın hâkimiyeti için mücadele başlamış, İlhanlar ile Çağatay Ulusu arasında savaş çıkmıştır. Vuku bulan çarpışmada Abaka Han galip gelecek, Barak Han, Buhara şehrine geri dönerek, Kaydu'dan yardım isteyecektir. Bilerek yardım etmeyen Kaydu, Çağatay Ulusunu işgal etmek için bütün şartları olgunlaştırmaya çalışmaktadır. İlhanlar, Ceyhun Nehrini geçerek Çağatay topraklarını yağmalayacaktır, bunu fırsat bilen Kaydu müttefiki olduğu halde Çağatay topraklarını ele geçirecektir (Cosmo 2022: 94). Barak Han, kederinden 1271 yılında ölecektir.

Çağatay'ın dördüncü oğlu Sarban'ın oğlu *Nikbay Han* (1271-1274), Buhara'yı yağmalayan İlhanlara karşı koyacaktır. 1273 yılında verdiği mücadelenin sonunda Buhara'yı geri almış ancak üç yıl kadar hanlık yapabilmiştir. Çağatay'ın yedinci oğlu Kadat'ın oğlu *Buka Timur Han* (1274-1277) yönetimi ele geçirecektir. O da üç yıl kadar tahtta kalacak ve hastalanarak ölecektir. Yerine Barak'ın oğlu *Dua-Duva Han* (1277-1307) geçecektir (Roux 2001: 418). İlhanlı hakanı Abaka Han, 1273 yılında Buhara'yı istila etmiş ve bölgeyi yağmalamıştır. Kargaşanın sona ermesi ve Kaydu ile anlaşılması üzerine Dua Han döneminde (*Sikke 12, 13, 14*) şehir ancak geri alınabilmiştir (Cosmo 2022: 108).

[Zeno:159274/120057/268005](https://zenodo.org/record/159274/files/120057/268005)

الله لا اله الا الله محمد رسول الله مدينة الرجال بترمز

Sikke 12. Ç.:22 mm, A.:1.7803 gr. AR. RR. Dirhem.

Ön yüzünde Allah, kelime-i tevhid, arka yüzünde Medinetu'l Rical bi-Tirmiz yazılıdır. Darb tarihi yoktur. Anonim sikke olarak bilinir ve Duva damgalıdır. Duva, H.704-706/M.1304-1307 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ortada yer alan dirhemdir.

[Zeno:30062/268010](https://zenodo.org/record/30062/files/268010)

ضرب بشاش سنة ٧٠٦

Sikke 13. Ç.:21.5 mm, A.:2.3094 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde Duva damga, sene H.706/M.1306-7, arka yüzünde duribe bi-Şaş (Taşkent) yazılıdır. Anonim olarak kabul edilen Çağatay sikkelerindedir. Duva bin Barak damgasını taşımaktadır (Petrov 2014: 54-55). Sikke, H.706-730/M.1306-1330 yılları arasında kullanılmıştır. Ortada yer alan felstir.

[Zeno:30063/268009](#)

ضرب بشاش سنة ٧٠٦

Sikke 14. Ç.:21.5 mm, A.:1.3361 gr. AE. RRR. Habbah.

Ön yüzünde Duva damga, sene H.706/M.1306-7, arka yüzünde duribe bi-Şaş yazılıdır. Anonim olarak kabul edilen Çağatay sikkelerindedir. Duva bin Barak damgasını taşımaktadır (Petrov 2014: 54-55). Sikke, H.706-730/M.1306-1330 yılları arasında tedavüldeedir. Ortada yer alan habbahtır.

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

Duva Han dönemi, (Vernadsky 2007: 112) Çağatay Hanlığının en iyi dönemlerinden bir olarak kabul edilmektedir (Kamalov 2003: 76). Oldukça uzun bir süre tahtta kalması, Duva Han'a devleti derleyip toparlama imkânı vermiştir. İlhanların viraneye çevirdikleri şehirleri yeniden imara başlayacak ve bugün Özbekistan sınırları içinde kalan Andican şehrini inşa ettirecektir. Babası ölünce yerine Ebubekir Yalavaç, Kaydu'ya vergi toplamak amacıyla Türkistan valisi olmuştur. Kubilay Han'ın öldüğü 1294 yılına kadar, Kaydu ile Duva (*Sikke 15,16*) arasında ittifak sürdürülecek, ortak düşman ölünce, bu kez aralarında hâkimiyet mücadelesi başlayacaktır (Roux 2001: 419).

Zeno:47438/268002

الملك الأعظم ضرب المالغ سنة ٦٨٩

Sikke 15. Ç.:24 mm, A.:1.8577 gr. AR. RR. Dirhem.

Ön tarafında el-melik el-a'zam, arka tarafında duribe Almalığ, sene H.68(?)9/M.1269-70 yazılıdır. Bazı alan uzmanları ise H.637/M.1239-40 olarak okumuşlardır. Kaydu ve Duva damgalıdır, anonim sikkedir ve dönemi tam olarak tespit edilememiştir (Petrov 2014: 225). Kaydu, H.662-701/M.1263-1302 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Yukarıda yer alan büyük tek dirhemdir.

Zeno:62800/268015

بلد طراز

Sikke 16. Ç.:21 mm, A.:1.8417 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında Duva ve Kaydu damgası, diğer tarafında Beled-i Taraz yazısı vardır. Darb tarihi belli değildir. Anonim olarak kabul edilen Çağatay felse, XIII. yüzyıla aittir. Ortada yer alan felstir.

Bu arada Kubilay'ın yerine geçen Olcaytu Timur Kağan, Kaydu'nun güçlenmesinin artık tehlikeli bir boyuta ulaştığını düşünerek saldırıya geçecektir. Uzun süren mücadelenin akabinde 1301 yılında Kaydu ölecektir (Cahun 2020: 258). Duva tarafsız kalmış, herhangi bir tarafın lehine savaşa dâhil olmamıştır. Kaydu'nun (Sikke 17,18,19) yerine Çapar, Ögeday Ulusu adına han olacak ve Duva'nın üzerine yönelmeye başlayacaktır.

[Zeno:39359/268003](#)

لا اله الا الله محمد رسول الله الامام الأعظم سمرقند سنة ٦٨٢

Sikke 17. Ç.:23.5 mm, A.:2.0436 gr. AR. RR. Dirhem.

Ön yüzünde kelime-i tevhîd, arka yüzünde el-İmâm el-a'zam, Semerkand, sene H.682-685-687/ M.1269-1289 yazılıdır. Anonim dirhemdir ve S damgalıdır, Kaydu Han,

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

H.662-701/ M.1263-1302 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ortada yer alan dirhemdir.

Zeno:49405/268004

ضرب بطراز سنة ٦٩٠

Sikke 18. Ç.:23 mm, A.:1.9915 gr. AR. RRR. Dirhem.

Ön tarafında iki damga vardır, arka tarafında Duva damgası yer alır, duribe bi-Taraz, sene H.68X/M.128X yazılıdır. Anonim dirhemdir. H.690/M.1291 yılına kadar tedavülde. Kaydu, H.662-701/ M.1263-1302 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Duva, H.701-706/M.1301-1307 yılları arasında hüküm sürmüştür (Petrov 2014:225). Ortada yer alan dirhemdir.

SA:IOA:10-90/Zeno:283226/62798/268008

العادل الأعظم ضرب باوترار سنة ٦٨٠-٦٩٠

Sikke 19. Ç.:19.5 mm, A.:1.9286 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde el-âdil el-a'zam, arka yüzünde duribe bi-Otrar yazılıdır, H.680-690/M.1281-91 yılları arasına tarihlenmektedir, Kaydu Han dönemine aittir (Sarc Auction:

542856). Otrar, S damga olarak bilinir. Anonim Çağatay sikkesidir. Hucend (Tacikistan sınırları içerisinde kalan Soğd ilinin merkezi olan şehirdir) darblı olanları da mevcuttur. Kaydu, H.662-701/M.1263-1302 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Ortada yer alan felstir.

Aynı tarihlerde Yuan Hanedanlığı, Çapar Han'a saldırmıştır. Çapar Han, Çağatay ülkesine saldırarak Semerkant ve Hocent şehirlerinde Duva ile çatışmaya girişmiş ve ağır bir yenilgi almıştır. Bunu fırsat bilen Olcaytu Timur Kağan, Ögeday Ulusunun topraklarını tarumar etmiştir. Ağır yenilgi alan Çapar Han, Duva Han'a sığınmış o da onu, Afganistan'da ele geçirdiği topraklara göndererek, muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu mücadeleler sırasında Duva, ağır bir şekilde yaralanarak ölmüştür. Duva Han'ın ölümünden sonra çok sayıdaki oğlu arasından sıyrılan *Küncük Han* (1307-1308) tarihinde tahta çıkmayı başarmıştır (Cosmo 2022: 115). Kardeşler arasında çekişme sürerken Çapar Han, ani bir baskınla Küncük Han'ı ordasında katletmiştir. Çapar desteklediği *Taligu Han'ı* (1308-1309) tahta çıkarmıştır. Hâkimiyeti tesis için uğraşırken Duva'nın oğlu Kebek ordasını basarak Taligu'yu ve kaçan Çapar Han'ı yakalayarak katletmiştir.

Kebek, bu başarılarından sonra tahta geçmesi için abisi *İsen (Esen) Buka Han'ı* (1309-1319) Hint sınırındaki bölgeden getirterek tahta oturtturmuştur (Roux 2001: 420). Ülkeyi derleyip toparlayıp, dağılan boyları bir araya getirmek için çalışırken, Yuan Hanedanlığının hanı Buyantu Kağan, bir başka Çağatay şehzadesine yarlık vererek, ülkesine han olarak göndermiştir (Vernadsky 2007: 110). Doğu Türkistan'ın Kara Hoca bölgesine ulaşan Yasavur Oğlan'ı kuşatmak için harekete geçmişlerdir (Kamalov 2003: 88). İsen Buka ile erken karşılaşan şehzade hanı yenilgiye uğratmış fakat diğer yönden saldırıya geçen Kebek, Yasavur'a ağır kayıplar verdimiştir. Uzun süre Mavreaünnehir'de askeri mücadele devam etmiş, sonunda Kebek, onu İlhanlı ülkesine kaçırmayı başarmıştır. Abisi, 1319 yılında eceliyle ölmüştür (Cosmo 2022: 117). *Kebek Han* (1319-1326) tarihleri arasında ülkenin yönetiminde bulunmuştur. Askeri yetenekleri ile ulusunun gözünde değerli bir devlet adamı olan Kebek, aynı zamanda ülkesini ekonomik açıdan da toparlamayı başarmıştır. Ticarete önem vermiş, ilk kez sikke kestirerek Kebekî adlı paraları iç ve dış ticarete kullanmıştır. Kebek, imar faaliyetlerine de büyük önem vermiş, şehirleri toparlamaya çalışmış, Karşi adlı şehirde büyük bir han sarayı inşa ettirmiştir.

Çağataylar, artık tabii sınırlara ulaşmış ve askeri olarak ilerleyişleri durdurulmuştur (Roux 2001: 422-3). İslam dini, Çağatay Ulusunu sosyolojik açıdan etkilemiş ve devlet hayatı içinde önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Dönemi, toparlanma çabasıyla geçmiştir. Ölümü üzerine, yerine Duva Han'ın oğlu *Elçigidey (İlçigiday) Han* (1326) olmuştur. Müslümanlığı kabul etmeyen, Budizm'e ve Hristiyanlığa büyük bir ilgi gösteren han, çok kısa süre tahta kalabilmiştir. Adına, Buhara ve Semarkand şehirlerinde para kestirdiği bulunan örneklerle kesinleşmiştir. Aynı yıl, tahta Duva Han'ın diğer oğlu *Alaaddin Tarmaşirin Han* (1326-1335) geçmiştir. Yönünü Afganistan ve Hindistan'a dönmüş ve bir başka Türk devleti olan Delhi Sultanlığına saldırılar düzenlemiştir (Roux 2001: 442). Afganistan bölgesinde yer alan Gazne şehri, Çağatay Ulusunun elinde kalacaktır (Cosmo 2022: 118).

Döneminde ticaret gelişmiş, kestirdiği sikkeler ticarete kullanılmıştır. Başarılı bir handır, ilim meclislerinde yer alan ve cemaatle namaz kılan bir han olması sebebiyle, Moğollar arasında kabul görmemiştir. 1335 yılında Almalık bölgesinde yapılan kurultayda yasaya uymadığı için görevden azledilmiş, daha sonra da katledilmiştir. Sık sık İlhanlar, her yerde Çağatay topraklarına girerek, Maveraünnehir ve Türkistan şehirlerini yağmalamaya devam etmişlerdir. Bazı dönemlerde ise Cuci Ulusu'nun hanları sınır ihlallerinde bulunarak, bazen de sınıra yakın Türkistan şehirlerini yağmalayarak, bölgeden çekilmişlerdir. Gerek İpek gerekse Baharat Yolu'nun uğrak şehirleri arasında olan Çağatay toprakları, savaşların

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

olduğu dönemlerde ticari açıdan darbe yemiş ve devlet hazinesi bundan büyük zarar görmüştür. Diğer ülkelerde ticaret yapamayınca daha güvenli yolların arayışına yönelmiş, son olarak da denizler üzerinden tesis edilen yeni yolla, Türkistan şehirleri devre dışı bırakılmıştır.

Çok sayıda Çağatay şehzadesi yönetimi ele geçirmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamış, devlet yavaş yavaş yıkıma sürüklenmiştir. Boy beyleri ve ordu komutanları, ellerindeki askeri güce göre bağımsız hareket etmeye başlamış, merkezi otoriteyi tanımamışlardır. Tarmaşirin'i tahtan indiren *Cangşi-Cenkşi Han* (1334-1336) başarılı olamamış ve iki yıl sonra öldürülmüştür. İyi bir Budist olan ve Hristiyanlara hoşgörüyle yaklaşan han, Müslümanlardan uzak durmuştur (Cosmo 2022: 121). 1335 yılında İlhanların çöküşünden sonra Horasan bölgesini ele geçirmişlerdir. Bundan sonra tahta kısa süreli çıkan çok sayıda han seçilmiştir bunlardan biri de Bayan Kuli Han'dır (1348-1359) o da devletin toparlanmasını sağlayamamıştır (*Sikke 20,21,22*). Kısa süre içinde han, Mirza Abdullah tarafından öldürülmüştür. Devletin kaçınılmaz olarak sonu gelmiş ve 1370 yılında devlet yıkılmıştır.

Zeno:40356/232268/268013

العادل الأعظم ضرب بکش سنة ٧٥٩

Sikke 20. Ç.:28 mm, A.:3.5534 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde el-âdil el-a'zam, arka yüzünde duribe bi-Keş, H.759/M.1357-8 tarihi yazılıdır. Sikke, bakır üzerine gümüş kaplamadır. www.zeno.ru tarafından Buyan Kuli Han dönemine ait sikkeler arasına yerleştirilmiştir. Buyan Kuli Han, H.748-759/M.1347-1358 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ortada yer alan felstir.

Zeno:268016/287604

Sikke 21. Ç.:27.8 mm, A.:3.1902 gr. AE. **RRRR.** Fels.

Eski Uygur yazısı olabileceği düşünülen hatla darbedilmiş bir sikkedir, Duva damgalıdır. Buyan Kuli Han dönemi felsleri arasında kabul edilmektedir. Keş ? darplı ve H.750-761/M.1349-1360 tarihlidir. Buyan Kuli Han, H.748-759/M.1347-1358 yılları arasında hüküm sürmüştür (Petrov 2014: 104-107). Genellikle Kırgızistan'da ve nadir olarak da Güney Kazakistan sahasında bulunmaktadır. Ortada yer alan felstir.

Zeno:268014

ضرب بینکی طراز

Sikke 22. Ç.:23.5 mm, A.:3.2358 gr. AE. **RRRR.** Fels.

P. Petrov, sikkeyi H.750-761/M.1349-60 yılları arasına tarihlemektedir. Buyan Kuli Han dönemi felsleri arasında kabul edilmektedir. Darb yeri bi-Yeni-Yengi Taraz şehridir. Buyan Kuli Han, H.748-759/M.1347-58 yılları arasında hüküm sürmüştür (Petrov 2014: 104-107). Nadir görülen ama metali sebebiyle çok kötü örnekleri bulunan sikkenin kondisyonu oldukça iyidir.

Möngge Han döneminde altın gümüş ve bakır paralarda reforma gidilmiş, yüksek ayarla kesilen sikkeler piyasayı canlandırmıştır. Mesut Yalavaç'ın valiliği döneminde piyasaya sürülen ve para sisteminde yapılan reformla yeni sikkeler, Maveraünnehir şehirlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanacaktır. İlhanlı Gazan Han'ın toprak ve para reformundan sonra Kebek Han döneminde Kebeki adıyla kullanıma sürülen yüksek ayarlı gümüş dirhemler, piyasada önemli bir değişim yaşattırmıştır (Kamalov 2003: 76-7). Bu ticaret, özellikle Uygurların elinde olduğu için mevcut para politikasını onların yönettiğini düşünmek gerekir. Büyük Moğolların kolu olan Çağataylar, İslam dinini devlet dini olarak kabul etmiş, Müslüman olmayan bazı hanların hâkimiyet dönemleri hariç, bu din

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

halk arasında geniş kitlelere yayılmıştır. Çağatay Türkçesi bu muhitte gelişmiş ve edebi ürünlerini vermeye başlamıştır (Vernadsky 2007: 169). Diğer dinlere Budizme, Zaoastrizme, Nasturiliğe (Cahun 2020: 242) ve Zerdüştlere hoşgörüyle yaklaşarak, bu dinlere inananlar devlet tarafından korunmuşlardır (Rubruk 2001: 171). Müslümanlar arasında da mezhep farklılıklarını koruyarak, Şiiilerin Moğollar arasında istedikleri gibi faaliyet yürütmelerine fırsat tanımışlardır. Otrar-Farab, İsficab-Sayram, Taraz, Gence, Yengi ve Almatı, Çağataylara ait sikkelerin darbedildiği Türkistan şehirleridir (Petrov 2014: 90).

Altınorda sikkeleri, diğer Moğol kökenli devletlerin sikkeleriyle karşılaştırıldığında daha düşük gümüş ayarına ve işçilik kalitesine sahip oldukları görülecektir. Örneğin Çağatay ve İlhanlı sikkeleri daha geniş çap ve ağırlıklara sahip iken Altınorda sikkeleri genel olarak, 3-5 gr arası dinar, 1-5 gr arasında dirhem-dengi ortalamasına ve 1-5 gr arasında da fels-pul ölçülerine sahiptir. Darbedilen sikkelerin farklı boyut, özensiz işçilik ve düşük ayara sahip (825) sikkeler şeklinde kestirilmesi, bir ölçüde de yerel darblar olmalarına bağlıdır. Çok sayıda hanın farklı bölgelerde yönetimi ele geçirmeleri, kısa süre tahtta kalanların sikke kestirmeleri, ekonomilerinin iyi olmaması ve sikke kesme geleneğine sahip ustalarının bulunmaması bunda etkili olmuştur.

Uzun süre tahtta kalan bazı hanlara ait sikkeler daha özenli, yüksek gümüş ayarına sahip olarak kestirilmişse de aynı dönemde vassal olan hanların kestirdikleri sikkeler, belirlenen standartı yakalayamamıştır. Altınorda sikkelerinin kendilerine has stilistik özellikleri vardır. Özellikle sikke yüzeyinde çok sayıda geometrik şekil, çiçek formu, saadet düğümü, svastika ve süsleme kullanılmış, farklı yazı hatları tercih edilerek kısa isimlerle kompozisyon tamamlanmıştır. Neredeyse her dönemde farklı geometrik şekiller kullanılırken, hareket halindeki hayvan figürleri, sikkelerde stilize olarak resmedilmiştir. Çağatay sikke kesme geleneğinde görülen bazı sikke tiplerinin ve kalıplarının kullanıldığı da görülmektedir.

Balık, çift balık, aslan, pars, tavşan, kurt, horoz, kartal, çift kartal, geyik, at, atla birlikte süvari, ördek, farklı kuş tipleri, damga işaretleri, deve gibi hayvanların stilize resimleri sikkelerin üzerlerini süslemiştir. Bu hayvanların bazılarının ongun (kutsal hayvan), bazı damgaların ise boyların hâkimiyetini ortaya koyan semboller olduğu bilinmektedir. Özellikle Kırım'a ve Nogaylara has damganın sikkelerin büyük bir kısmında kullanılması dikkat çekicidir. Bu damgalar, aynı zamanda Cengiz Han dönemi ve sonrasında kestirilen sikkelerde kullanılan damgalarla aynı kökene sahiptir (Korkmaz 2018: 37-8).

Altınorda sikkelerinde kullanılan yazı hatları, çok farklı olduğu için okunmaları ve sınıflandırılmaları uzun zaman almıştır. Arapça, Farsça, Rusça (Kril) ve Türk lehçelerinde Arap harfiyle yazılan isim, yer adları ve tarihler, bu sikkeler üzerinde uzman olmayı gerektirmektedir. Küçük detaylar sebebiyle, süsleme, şehir adı, şahıs adları, tarih karıştırılabilir ve kimlik tanımında hata yapılabilir. Çok fazla darb yerinin olması, han-emir adının fazlalığı, alan uzmanı olmayan meskûkâtçılarında bu alanda, büyük zorluklar yaşamalarına neden olmaktadır. Çağatay sikkelerinde de yerel darbların çok olması, han adlarının fazlalığı ve tip farklılıkları, benzer zorlukları beraberinde getirmektedir.

Değerlendirme

Moğollar, Orta Asya'nın derinliklerine ve Güney Rusya bozkırlarına ulaşmadan önce, zor bir coğrafyada hayatlarını sürdürmüşlerdir. Konargöçer yaşamları, avcılık ve hayvancılık dışında başka bir hayat şekline imkân tanımamıştır. Askeri teşkilatlarını geliştirerek, farklı ülkeleri ele geçirmeye yönelince, yerleşikleri ve diğer medeniyetleri tanıma şansını yakalamışlardır. Ele geçirdikleri bölgelerde, önceleri tarım hayatını ve ticareti önemsememişlerdir. İçinde yer aldıkları kültürlerden, devlet hayatı açısından tarımın ve ticaretin ne kadar değerli olduğunu öğrendiklerinde durum değişecektir. Ticareti geliştirmeye, işgal edip otlak haline getirdikleri yerleri tarım alanlarına dönüştürmeye

başlayacaklardır. Cengiz Han, büyük bir imparatorluk kurmasına rağmen medeniyetin, zenginliklerin, kavmi ve insanların yaşam biçimi üzerindeki etkisini görmeden ölmüştür. Çocukları ve torunları için asıl zorluklar, ondan sonraki süreçte yaşanmıştır. Ülkeleri kılıçla ele geçirmek bir komutan için kolaydır ama asıl zor olan, ele geçirilen ülkelerin hâkimiyetini elde tutmaktır. O ise sadece askeri güce-fiziki güce değil, içinde yer aldığı kültürün diğer kültürler üzerindeki gücüne dayanmaktadır.

İlk dönemlerde katı kurallarla uygulanan yasa, yerini şeri-örfi hukuka, kurultayda büyük han tarafından seçilen küçük hanlar merkezi idareyi tanımamaya, askeri disiplini sağlayan beslenme formu yerini Çin yemeklerine, dini inanışlar ve kültürler terkedilerek hızla benimsenen İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm ve Maniheizm'e yönelişler başlayacaktır. Asıl önemli olanı ise demir disipline sahip olan askeri gücün zayıflamasıdır. Askeri aristokrasiyi teşkil eden askerler, zamanla Noyan olacak, para ile makamla yetkiyle donanan küçük rütbeli askerler, mesleklerinden kopacaklardır. Yerli halktan teşkil edilmeye başlayan orduların içinde sadece onluk, yüzlük ve binliklerin başında kalacaklardır. Bu da yerli halkla evlilikleri getirecek, çeyrek asır içinde melez bir ırk oluşacak ve Moğolları askeri yaşam biçiminden uzaklaştıracaktır.

Ticaretin kazandırdığı zenginliği gören, hiçbir kazanç türünün (asırlardır sürdürdükleri yağma ekonomisi de buna dâhildir) bu getiriye sahip olamadığını anlayan Moğollar, hızla ya ticarete girmeye ya da ticareti yapanlara yönelerek vergi almaya başlayacaklardır. Elde ettikleri zenginliği ise nakde dönüştürecek bunu da değerli metallere dönüşen ve değişim değeri olan sikkelerle edinme yoluna gideceklerdir. Sikkeler darbedildikleri ülkelerde ya İslami ağırlık ölçülerine göre ya da bölgede bulunan diğer Moğol hanlıklarının kullandıkları gramaj ve çaplar esas alınarak kestirileceklerdir. Moğol sikkeleri ilk dönemlerde çok kaba hatlı, şekilsiz, yazıları bozuk, gramajı farklı ve ayarı düşük metallere darbedilmiştir. Zamanla paranın önemi kavranacak, yüksek ayarlı dirhemler, saflık derecesi yüksek 24-22 ayar altın dinarların İran'da ve Cenevizliler arasında tercih edildikleri görülünce, para politikasını değiştireceklerdir. Ceneviz ve İlhanlı altınlarının Çağatay pazarlarındaki alım gücü görülmüş, yüksek ayar ve darb kalitesi talebi rekabeti mecburi hale getirmiştir.

3-6 gr arasında dinarlar, 1-5 gr arasında dirhemler-dengiler-kebekiler ve 3-6 gr arasında kesilen felsler-pullar-habbahlar, Büyük Moğol, Çağatay, İlhanlı ve Altınorda sikke kesme geleneğinin ortalama ağırlık değerlerini oluşturmuşlardır. 22 adet sikke içerisinde RRRR-rare- nadirlik derecesine sahip olan örnekler vardır, sikkeler ilk kez bu araştırmada yayınlanmıştır. Çin Hanedanlıklarına (Han ve Tang), Büyük Moğol, Karakitay Devletine, Çağatay Hanlıklarına ait sikkelerin menşei Orta Asya'dır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Çin (Doğu Türkistan-Kuzey Çin), Türkmenistan ve Gürcistan sınırları dâhilinde bulunana sikkeler, özel koleksiyonere aittir. Komparatif (karşılaştırmalı) metotla, sikkeler, ayarları, kesim tarzları, hat farkları, çapları ve işçilik kalitesi yönüyle incelenmiş, Cengizî ve Çağatay sikkelerinin özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Allsen, T. (2008). "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China". *The Cambridge History of China*. Chapter 4. Cambridge University Press, pp. 321-413.
- Ataöv, T. (1969). "Rusya'da Moğol İstilas ve Etkileri". *SBF Dergisi*, c.XXIV, no.2, ss.1-8.
- Ayaz, F. Y. (2015). *Memlükler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Balivet, M. (2005). *Ortaçağda Türkler*. Çeviren E. Güntekin. Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Ball, Warwick. (2015). *Tek Dünyaya Doğru, Antik İran ve Batt*. c.II, Çeviren A. Aybars Çağlayan. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

- Ball, Warwick. (2022). *Asya'nın Geçitleri, Avrasya Stepleri ve Avrupa'nın Sınırları*. c.IV, Çeviren A. Aybars Çağlayan. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Barthold, W. (1977). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Çeviren M. F. Köprülü. TDB Yayınları, Ankara.
- Belyayev, V., V. Nastich, S. Sidiroviç, (2012). "The Coinage of Khitay: A New Evidence (On the Reign Title of the Western Liao Emperor Yelu Yılıe)". 3 Rd *Assemani Symposium on Islamic Coins*. Editör B. Callagher, A. Dottone. Trieste, pp.128-143.
- Biran, Michal. (1997). *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*. Richmond Surrey. Curzon Press.
- Biran, Michal. (2005). *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History. Between China and the Islamic World*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Buyar Cengiz. (2013). "Kırgızistan'da Bir Etnik Grup: Sart Kalmaklar", *Turkish Studies*, Vol. 8/9, ss.819-831.
- Cahun, L. (2020). *Asya Tarihine Giriş*. Çeviren İ. Kaya. Altınorda Yayınları, Ankara.
- Carpini, J. P. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname*. Çeviren E. Ayan. Derya Kitapevi, İstanbul.
- Cosmo, N. D., A. J. Frank, P, Golden, (2022). *İç Asya Tarihi, Cengiziler Çağı*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- Dashdondog, B. (2011). *The Mongol and the Armenians (1220-1335)*. Brill, Leiden-Boston.
- Dayı, Ö. (2020). *Moğolların Teşkilat ve İdari Tarihi, İran Moğolları 1220-1295*. Altınordu Yayınları, Ankara.
- D'ohsson, A. K. (2008). *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*. Çeviren B. Apaydın. Nesnel Yayınları, İstanbul.
- Eberhard, W. (1987). *Çin Tarihi*. TTK Yayınları, Ankara.
- Ebü'l Ferec İbnü'l İbri, (2011). *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*. Tercüme Ş. Yaltkaya. TTK Yayınları, Ankara.
- el-Cüzcânî, (2020). *Minhac-i Sirac. Tabakat-ı Nasri. Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harzemşâhlar*. Çeviren E. Göksu. TTK Yayınları, Ankara.
- Galstyan, A.G. (2005). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*. Çeviren İ. Kamalov. Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Genceli Kiragos, (2018). *Moğol İstilası, 1220-1265*. Tercüme M. Kemal Bey. Post Yayınevi, İstanbul.
- Gömeç, S. Y. (2021). "Çingiz Han ve Ortaya Çıktığı Çağın Özellikleri". *Cengiz Han ve Mirası*, Editör C. Orkut, M. Doğrul. TÜBA Yayınları, Ankara.
- Grigoryev, Vasilii V. (1873). *Vostochniy ili Kitayskiy Turkestan*. Vip I-II. İRGO Yayınları, Senpeterburg.
- Gumilyev, L. N. (2003). *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. Çeviren A. Batur. Selenge Yayınları, İstanbul.
- Kafalı, Mustafa. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Berikan Yayınları, Ankara.
- Kalan, E. (2015). "Moğollar Devrinde İpek Yolu". *İpek Yolu*. Editör Ahmet Taşağıl. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kalkan, M. (2022). "Yerel Darblı, Çok Nadir İlhanlı Sikkeleri ve Özellikleri". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s.52, Güz, ss.85-100.
- Kamalov, İlyas. (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Kamışev, A. (2002). *Rannesrednekoviy Manetniy Kompleks Semireçya*. Rarited İnfö, Bişkek.
- Karayev, Ö. (1995). *Çağatayskiy Ulus. Gosudarstva Haydu Mogulistan*. Muras, Bişkek.
- Kazvini, H. M. (2018). *Tarih-i Güzide*, Çev.M. Öztürk, Ankara. TTK Yayınları, Ankara.

- Kinayatuli, Zardihan. (2001). *Mongol Üstirtin Meken Etken Sonğı Türki Taypaları: IX.-XII Ğasır*. Elorda Yayınları, Almatı.
- Korkmaz, Telli A. (2018). *Altonorda Devletinde Din*. Berikan Yayınları, Ankara.
- Ligetti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çeviren S. Karatay. TDK Yayınları, Ankara.
- Nyamaa, Badarch. (2005). *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*. Admon Print, Ulaanbaatar.
- Oktay, Hasan. (2022). *Moğollar, Ermeniler, Papalık*. Hitabevi Yayınları, Ankara.
- Omorov, Asıkbek. (2008). *Çingizhan*. Altın Tamga Matbaası, Bişkek.
- Petrov, Pavel N. (2003). "A Survey of Numismatic of the Mongol States (13 th-14 th Centuries)". *Golden Horde Review*, vol 10, no 3, Nizhny Novgorod, pp.565-583.
- Petrov, Pavel N., K. M. Baypakov, D. A. Voyakin, (2014). *Monetnoe Delo i Dnejnoe Obraşanie v Velikoy Mongolskoy İmperii, Gosudarstvah Çagataidov i Djuçidov na Territorii Kazahstana*. Hikari, Almatı.
- Poole, Stanley Lane. (1881). *Coins of the Mongols in the British Museum Classes XVIII-XI*. Longmans Co., London. pp. 3-8.
- Roux, J. Paul. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Çeviren A. Kazancıgil, A. Bereket. Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Roux, J. Paul. (2006). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*. Çeviren L. Arslan. Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Rubruk, W.V. (2001). *Moğolların Büyük Hamna Seyahat, 1253-1255*. Çeviren E. Ayan. Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Subaşı, Ömer. (2015). *Gürcü-Moğol İlişkisi, Güney Kafkasya 1220-1346*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Sümer, F. (2022). *Anadolu'da Moğollar*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ta pei lu, Meng., Hei Ta shi lu, (2012). *Cengiz İmparatorluğu*. Çeviren A. Danuu, Hazırlayan M. Uyar. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Taneri, Aydın. (2019). *Harezmsâhlar*. Bilge Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tübingen Sylloge Nord und Ostzentralasien XV b Mittelasien II*, # 542-544.
- Usta, A. (2022). *Hilal İle Haç Arasında Hayatlar. Orta Çağ Akdenizi'nde Ticaret ve Tüccarlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Üstündağ, M. (2018). *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*. İraniyat Yayınları, Ankara.
- Vernadsky, G. (2007). *Moğollar ve Ruslar*. Çeviren E. B. Özbilen. Selenge Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

SA: Stephen Album, (<https://db.stevealbum.com> sayfasında yer alan bütün katalog ve lot numaraları esas alınmıştır).

SA:IOA: Stephen Album Internet Only Auction, (<https://db.stevealbum.com> sayfasında yer alan bütün katalog ve lot numaraları esas alınmıştır).

https://www.sarc.auction/CHAGHATAYID-KHANS-temp-Qaidu-1270-1302-AE-fals-1-65g-Otrar-ND-F-VF_i41542856

https://www.sarc.auction/QARA-KHITAY-Western-Liao-temp-Yelu-Dashi-1124-1143-AE-fals-2-66g-NM-AH53x-F-VF_i40775936

Özel Koleksiyonlar

KK: Kazakhan Koleksiyonu.

www.zeno.ru

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=32141>

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=75750>

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=48674>

Büyük Moğol ve Çağatay Sikkelerinin Tipolojik Özellikleri

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=45936>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=44504>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=136987>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=29122>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=126684>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268011>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=34910>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268000>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=39359>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268003>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=47438>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268002>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=49405>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268004>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=283226>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=62798>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268008>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=159274>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=120057>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268005>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=30062>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268010>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=30063>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268009>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=40356>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=232268>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268013>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268016>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268014>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=62800>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=268015>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=19428>
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=267670>
<https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=8994>
<https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=4183>

Metal Türlerine Ait Simgeler

AE: Bakır

AL: Alüminyum

AR: Gümüş

AU: Altın

BI/AE: Bizmut-Billion

CU: Pirinç (bir bakır alaşımıdır)

PB: Kurşun

Arapça Kısaltmalar

Bin-bin: Oğlu, erkek evlat

b.: Oğlu, erkek evlat

İbn-ibni: Oğlu, erkek evlat

Binti-binti: Kızı, kız evlat

Nadirlik Dereceleri

A.: Çok bulunur.

C.: Bulunur.

S.: Az bulunur.

R.: Nadir.

R+: Nadir +

RR.: Çok nadir.

RR+: Çok nadir +

RRR.: Son derece nadir.

RRRR.: Aşırı derecede nadir.

RRRRR.: Bilinen en yüksek nadirlik derecesi.

UQ: Tek örnek.

DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN ANLATISINDAKİ PSİKOLOJİK ŞİDDET UNSURLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE ELEMENTS OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE
NARRATIVE OF DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN

ЭЛЕМЕНТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ В НАРРАТИВЕ ПО ПОВОДУ
СЫНА ДІРСЕ ХАНА БОГАЧ ХАН

Âdem KAYA*

ÖZ

Geçmiş ilk insanlara kadar uzanan şiddet olgusu, bireysel ve toplumsal unsurlar barındırması bakımından karmaşık bir yapıya sahiptir. Herhangi bir canlıya bireysel ya da toplu zarar vermeyi amaçlayan, kasıtlı olarak yapılan eylemler şeklinde tanımlayabileceğimiz şiddet; tarih boyunca insan ile özdeşleştirilen bir eylem olarak varlığını devam ettirmiştir. Temelinde bireyin duygusal açıdan baskı altına alınması olan psikolojik şiddet, şiddet türleri içerisinde günlük hayatımızda en çok rastladığımız türlerden biridir. Fiziksel şiddet gibi görünür olmadığı için çoğu zaman fark edilmeyen bu şiddet unsurları, edebi ürünlerde değişik işlevler üstlenerek farklı şekillerde vücut bulmuşlardır. Oğuzların günlük hayatından düşmanla mücadelesine kadar geniş bir konu yelpazesinin yanı sıra Türk'ün düşünce yapısını, ideallerini, zaaflarını çarpıcı şekilde dile getiren Türk kültür ve edebiyat tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Hikâyelerinde de psikolojik şiddet unsurları farklı işlevlerle kendine yer bulmuştur. Birçok hikâyede olan ile olması istenen, otorite ile halk arasında fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Halkın otoriteye boyun eğmesi ve anlaşma yolunu seçmesi huzursuzluğu sona erdirmiş, aksi durumlar ise huzursuzluğun çatışmaya dönmesine sebep olup otoritenin daha katı önlemler almasına -dolayısıyla şiddet eylemlerinin baş göstermesine- zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada Dirse Han Oğlu Boğaç Han¹ anlatısında psikolojik şiddet unsurları, var olan toplumsal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan kaosu kişiler üzerindeki etkisi ve kahramanların bu baskıyla mücadelesi bağlamında incelenecektir. **Anahtar Sözcükler:** Dede Korkut Hikâyeleri, Boğaç Han, psikolojik şiddet, kaos, toplumsal düzen.

* **ORCID:** [0000-0002-5969-4831](https://orcid.org/0000-0002-5969-4831), Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı / Doktora Öğrencisi. Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Halk Edebiyatı, ademkaya2009@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Kaya, A. (2024). DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN ANLATISINDAKİ PSİKOLOJİK ŞİDDET UNSURLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 96-104. DOI: [10.17498/kdeniz.1470081](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1470081)

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısındaki Psikolojik Şiddet Unsurları Üzerine...

ABSTRACT

The phenomenon of violence, which dates back to the first humans, has a complex structure regarding its individual and social elements. Violence, which we can define as intentional acts that aim to cause personal or collective harm to any living being, has continued throughout history as an action identified with human beings. Psychological violence, which is based on the emotional oppression of the individual, is one of the most common types of violence that we encounter in our daily lives. These elements of violence, which are often unrecognized because they are not visible, like physical violence, have taken on different functions in literary products and have been embodied in various ways. In addition to a wide range of subjects ranging from the daily life of Oghuzs to their struggle against the enemy, the elements of psychological violence have also found a place with different functions in the Dede Korkut Tales, which have an important place in terms of the history of Turkish culture and literature, which dramatically express the Turkish mindset, ideals and weaknesses. In many stories, what happened and what was intended to happen caused differences of opinion between the authority and the people. The people's submission to the authority and choosing the path of agreement ended the unrest, while the opposite situation caused the unrest to turn into conflict and paved the way for the authority to take stricter measures - hence the emergence of acts of violence. In this study, the elements of psychological violence in the narrative of Dirse Han Oğlu Boğaç Han will be analyzed in the context of the effect of the chaos that emerges with the disruption of the existing social order on individuals and the struggle of the heroes against this pressure.

Keywords: Dede Korkut Stories, Boğaç Han, psychological violence, chaos, social order.

АННОТАЦИЯ

Феномен насилия, существующий ещё с первобытного общества, имеет сложную структуру с точки зрения содержания индивидуальных и социальных элементов. Любой вид насилия, который можно определить индивидуально или в группе, продолжало своё существование как действие, идентифицируемое с человечеством на протяжении всей его истории. Психологическое насилие, которое по сути означает подвергание человека эмоциональному давлению, является одним из видов насилия, с которым мы чаще всего сталкиваемся в нашей повседневной жизни. Элементы насилия, часто остающиеся незамеченными как незаметные и как физическое насилие, в литературных произведениях взяли на себя разные функции и стали по-разному воплощаться. Элементы психологического насилия с разными функциями нашли место в «Историях Деде Коркута», занимающих важное место в истории турецкой культуры и литературы. В них ярко выражаются структура мышления, идеалы и слабости тюрков, а также широкий спектр сюжетов из повседневной жизни огузов до их борьбы против своих врагов. Во многих историях происходящее в настоящем и то, что должно было произойти, вызывали разногласия между властью и народом. Подчинение народа власти и выбор пути согласия положили конец волнениям. Однако, бывало, когда случаи волнения переросли в конфликт и открывали властям возможность принять более строгие меры, следовательно случались акты насилия. В данном исследовании элементы психологического насилия в повествовании о Богач-хане, сыне Дысе-хана, рассматриваются в контексте воздействия хаоса, возникшего с нарушением существующего социального порядка, борьбы героев против насилия и угнетения.

Ключевые слова: Истории Деде Коркута, Богач Хан, психологическое насилие, хаос, социальный порядок.

GİRİŞ

En eski devirlere kadar izini sürebileceğimiz şiddet ve saldırganlık olgusu, tarih boyunca insan hayatında kendisine yer edinmeyi başarmıştır. İkel toplumlarda insanın beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının tehlikede olduğu anlarda -koruma amaçlı- ortaya çıktığı düşünülen şiddet, öngörüldüğü gibi kültür seviyesi yükseldikçe azalma göstermemiş, aksine değişik şekillerde ve yoğunluğu artarak devam etmiştir. Şiddet, bireysel ve toplumsal unsurlar barındırması bakımından karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşıklık şiddetin tanımının yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Görüldüğü topluma ve zamana göre farklılıklar gösteren şiddet, değişik şekillerde tanımlanmıştır. Arapça kökenli bir kelime olan şiddet; Kamus-ı Türkî'de “*Sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma*” (Sami, 1317: 771), Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğinlik, sertlik.*”, “*Hız*”, “*Aşırılık*”, “*Karşı görüşte olanlara inandırma ve uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma*” (TDK, 2011: 2223), Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati’nde “*Sertlik, katılık, fazlalık, sıkılık, inandırma, sözle yola getirme yerine kaba kuvvet kullanma*” (Devellioğlu, 2001: 997), Felsefe Sözlüğünde “*Aşırı korku yaratma, bir toplumun ya da bir topluluğun hatta bir kişinin direncini kırmak için bozgun yaratıcı maddi ve manevi yöntemler uygulama. Büyük korku yaratan nesne ya da eylem*” (Timuçin, 2004: 446) olarak tanımlanmıştır.

Şiddet eylemi birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Özcan Köknel, “Bireysel ve Toplumsal Şiddet” adlı eserinde şiddeti düşmanlık, nefret ve öfke gibi duygu duyularının etkinlik kazandığı saldırganlık biçimi olarak tanımlayarak saldırganlığın canlıların içgüdülerinden biri olduğunu ve belli ölçülerde yaşamı sürdürmek için gerekli itici gücü sağladığından bahseder (1996: 20).

Şiddet bireysel olduğu kadar toplumsal özellikler de gösterebilmektedir. Y. Michaud (1991: 9)’a göre şiddet, münasebetlerin karşılıklı olduğu ortamlarda taraflardan birinin diğerlerinin maddi veya manevi değerlerine doğrudan ya da dolaylı olarak belli oranda zarar vermesi amaçlamasıdır.

E. Debarbieux, şiddeti “*Belli bir döneme, bir sosyal ortama, özel koşullara göre değişen bir olgu*” (2009: 108) olarak tanımlayarak değişen koşulların ve zamanın şiddeti de şekillendirdiğinden bahseder.

Yücel Dursun (2011: 3) şiddetin güç kullanımı ve kuvvet özelliğini vurgulayarak şiddeti istenmeyen, kasıtlı, planlı ve de yıkıcı ve zarar verici enerji ve kuvvet kullanımı olarak tanımlarken Doğu Ergil, bir kişi veya topluluğun fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne, mülkiyetine, kültürel veya sembolik değerlerine karşı, herhangi bir birey, grup ya da örgütlü bütünlük tarafından verilen veya fiziksel ya da psikolojik acıyı şiddet olarak değerlendirilmektedir (2001: 40).

Tarih boyunca insan ile neredeyse özdeşleştirilen eylemlerden biri olan saldırganlık ve şiddet pek çok sebebe bağlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kişinin içinde yaşadığı toplumdaki düzensizlik ve kargaşa şiddeti sürekli besleyen bir kaynak olmuştur. Şiddetin kaynağı konusunda kalıtsal ya da çevresel faktörlerin etkili olduğu konusunda farklı tezler ileri sürülmüştür. Yani şiddet kimi araştırmacılara göre doğuştan sahip olunan kimilerine göre ise toplumsal kaynaklı bir yetidir. Saldırganlık ve şiddetin kaynağını açıklamaya yönelik yapılan çalışmalarda yoğun olarak biyoloji, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinden yararlanılarak elde edilen veriler üzerinden anlamlandırma ve değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Biyolojik temelli araştırmalar, şiddetin kaynağını beynin işleyişiyle ilişkilendirerek hormonların, iç salgı bezlerinin ve genetik yapının saldırganlık ve şiddet üzerindeki etkisine yoğunlaşmışlardır. Yavuz, iç salgı bezlerinin endişe, kaygı, korku, kızgınlık, öfke gibi duygu durumu düzeylerinin değişmesine veya yükselmesine sebep

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısındaki Psikolojik Şiddet Unsurları Üzerine...

olduğu, bunun da saldırganlığı artırdığı, insanı Şiddet eylemlerine daha yatkın duruma getirdiğini belirtir (2000: 74).

Psikolojik açıdan saldırganlık ve Şiddeti açıklamaya çalışan araştırmacılar eylemi harekete geçirenin bir güdü olduğunu savunurlar. “*Saldırganlık bütün canlılarda ortak olan içgüdü, dürtüdür. Saldırganlık, beslenme, korunma, cinsellik içgüdülerinin altında yer alan, onları birleştirip bütünleştiren bir alt içgüdüdür*” (Balcıoğlu, 2001). Doğumdan itibaren var olan saldırganlık güdüsü, canlının temel ihtiyaçların tehlikede olduğunu düşündüğü durumlarda ortaya çıkar ve tehdit ortadan kalktığında saldırganlık da son bulur.

Sosyolojik araştırmalarda, saldırganlık ve Şiddetin doğuştan getirilen bir güdü olmadığı, sonradan kazanılan ve çocukluktan başlayarak ölene kadar içinde yaşanılan çevrenin etkisiyle Őekillendiđi görüşü hkimdir. Sosyal ğrenme kuramına göre bireyin davranışlarında içinde yaşadığı çevrenin etkisi son derece önemlidir. Birçok davranış gibi Şiddet de kişinin çevresindeki örnekleri gzlememesi ve onları taklit etmesi Şeklinde gerçekleşir.

PSİKOLOJİK ŞİDDET

Psikolojik Şiddet, sosyal yaşamımızda en fazla karşılaştığımız Şiddet türlerindedir. Temelinde bireyin değişik yöntemlerle, duyuşal açıdan baskı altına alınması ve bu baskının kişide ruşsal hasarlar bırakması bulunmaktadır. “*Bir kişiyi sözle aşağulamak, küçük görmek, kırıcı bir Şekilde eleştirmek, bağırmak, kırıcı lakaplar takmak, incitmek amacıyla alay etmek, kusurlarını toplum içinde yüzüne vurmak, taklit etmek, tehdit etmek, zorlamak, sürekli suçlamak, sözlü psikolojik Şiddet rnekleridir*” (Polat, 2016: 31). Psikolojik Şiddet, fiziksel Şiddet gibi görünür olmadığı için çoğu zaman fark edilmez. “*Duygusal Őiddette, fiziksel ve cinsel Őiddette olduğu gibi somut fiziksel bulgular bulunmamaktadır. Bu Şiddet türü insanı zihinsel, duygusal ve ruşsal açıdan zedeleyen söz, tavır ve davranışları içermektedir*” (Kurşun, 2016: 13).

Oğuzların günlük hayatından düşmanla mücadelesine kadar geniş bir konu yelpazesinin yanı sıra Trkn düşünce yapısını, ideallerini, zaaflarını çarpıcı Şekilde dile getiren Türk kültür ve edebiyat tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Hikâyelerinde farklı Şiddet türlerinden unsurlara rastlamak mümkündür (Balkaya, 2023: 40-120). Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısı, içerdiği psikolojik Şiddet unsurları bakımından Dede Korkut Hikâyeleri içinde önemli bir yere sahiptir. Anlatıda psikolojik baskı unsuru, var olan toplumsal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan kaosun kişiler üzerindeki etkisi olarak kendisini göstermektedir. Hikye, Bayındır Han’ın yılda bir kez düzenleyip Oğuz beylerini misafir ettiği ziyaretle başlar. Ziyafette oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu kızı olmayan kara otağa kondurulur. Davet edilenlerden biri de Dirse Han’dır. Ancak Dirse Han hiç beklemediği bir Şekilde karşılanır: “*Bayındır Hanın yiğitleri Dirse Han’ı karşıladılar. Getirip kara otağa kondurdular. Kara keçe altına döşediler. Kara koyun yahnisinden önüne getirdiler. “Bayındır Han’dan buyruk böyledir Han’ım!” dediler*” (s. 22). Bu durum Dirse Han’ın hiç de hoşuna gitmez. Kara rengi olumsuzluğu ve uğursuzluğu temsil eder. “*Kara bir yıkım işaretidir. Geleceğin yıkımıdır. Kazanılmış, uğruna çok fazla emek edilmiş olan tüm varlık alanının yok olmasıdır*” (Aşkaroğlu, 2013: 129). Ziyafette seçilen renkler toplumsal düzen içinde itibar bakımından bugünkü anlamda protokol düzenini ifade eder ve kara rengi en sonda yer almanın ve dışlanmışlığın en belirgin hlidir. Dirse Han yiğitliğini, hünerini kanıtlamış ve ziyafete çağrılmayı hak etmiş bir Oğuz beyidir. Kara otağa kondurulması ve kendinden aşağı kimselere daha fazla hürmet gösterilmesi, beylerin çocuklu ve çocuksuz diye ayrılması Dirse Han üzerinde psikolojik bir baskı oluşturur. Balkaya’ya göre bu durum psikolojik Şiddetin vardığı son noktalardan olan

toplum içinde gururun kırılması ve küçük düşürülmeyi simgeler (2023: 77). Burada psikolojik baskının yönü Bayındır Han'dan Dirse Han'a doğrudur. Bayındır Han'ın böyle bir tutum içinde olmasının sebebi töreyi yani Tanrısal nizamı devam ettirmek ve doğabilecek muhtemel problemler için önlemler almaktır. Otorite sahibinin renkleri kullanarak beylerine verdiği mesaj soyun devamı üzerinedir. Soyun devamı da ancak aile birliğinin teminatı olan çocuğun olmasına, nesli devam etmesine bağlıdır. Ailede bütünlük sağlanırsa toplumda da sağlanır. Bayındır Han'ın yapmak istediği ya da önceden fark edip kurallar koyduğu gerçek budur. Çocuğun olmaması dar anlamda aile bütünlüğünün, geniş anlamda toplumsal bütünlüğün sağlanamaması tehlikesidir. Bayındır Han'ın amacı soyun devamı konusunda bilinçli beyleri onurlandırmak, bu bilinç düzeyine ulaşmamış olanları da uyarmaktır.

Bayındır Han'ın uygulamalarına bir anlam veremeyen Dirse Han bu durumu sorgular: "*Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü soframdan mı gördü*" (s. 22). Kendisine göre beyliğin gereklerini yerine getirmiş yiğitliğinde, hünerinde, adaletinde; cömertliğinde, misafirperverliğinde, yardımseverliğinde bir noksanlık yoktur. Ancak eksikliğin sebebi çocuğunun olmaması yani ocağın batması ve soyun devam etmemesi tehlikesidir. "*Ailenin ocağını tüttürecek olan, yani, soyun devamını sağlayacak olan erkek çocuktur. Erkek çocuk yoksa "ocak" batar*" (Altınkaynak, 1999: 65). Türk toplumunda ailenin devamlılığı erkek çocukla sağlandığı için erkek evlat, kişinin toplumdaki saygınlığı bakımından son derece önemlidir.

Dirse Han daha önce karşılaşmadığı bir durumla karşı karşıyadır. Yiğitliği ve cömertliğiyle sınıanıp Oğuz içinde sahip olduğu itibarı şimdi çocuğu olmadığı için zedelenmiş ve bundan önceki kazanımları da yok sayılmıştır. Bir anlamda konfor alanı ve düzeni bozulmuştur. Kişinin süregelen düzenin bozulması bir eksikliğe sebep olur. Bu durum o insanda tedirginlik ve kaygı yaratır. Dengenin yeniden kurulabilmesi için gereksinmelerin giderilmesi veya doyurulması gerekir.

Oğuzlar, bozkır kültürü gereği sürekli tetikte ve hareket hâlinindedir. Durağanlık ve gevşeklik en büyük tehlikedir. "*Alp tipinin kılısal yönü en önemli özelliğidir. Devamlı hareket halindedir ve durmak, uyumak, eylemek onun için adeta ölümdür*" (Korkmaz, 2016: 18). Bu durum Oğuz'un sosyal hayatında da kendini gösterir. Yeniliklere ayak uydurabildiği sürece zorlu yaşam mücadelesine galip gelebilir. Dirse Han'ın çocuğunun olmaması sebebiyle itibar görmemesi "bey" olma kriterlerinin de değiştiğinin bir göstergesidir. Yeni düzende Dirse Han'ın özellikleri artık bey olmak için yeterli değildir. "*Dirse Han'ın kılıç ve sofraya dayalı yeterlilik savunması, temsil edilen kültürün yapısı için eksik kalır*" (Deveci, 2016: 31).

Bayındır Han'ın "*Oğlu kızı olmayana Tanrı Teala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz*" (s. 22) şeklindeki savunması, ilahi bir emri yerine getirmesiyle ilgilidir. Otoritenin, siyasi birliğin ve sosyal organizasyonun odak noktası (Eliuz, 2001: 70) olan Bayındır Han, Tanrı'nın emrini yerine getirdiğini belirterek sorunun çözümü için yine Tanrısal kudreti işaret eder. Aslında çocuksuz aileler tamamıyla toplum tarafından dışlanmamış, sadece onlara içinde çözümün ipuçlarının da saklı olduğu bir uyarı yapılmış, Tanrı'nın gönüllü hoş edilirse (Tanrı beddua etmezse) biz de beddua etmeyiz ve sorun çözülmüş olur, mesajı verilmeye çalışılmıştır.

Dirse Han'ın içinde bulunduğu durum olan çocuksuzluk pek çok destan ve halk hikâyesinde yer almaktadır. Burada diğerlerinden farklı olarak çocuksuzluk bir eksiklik ve kusur olarak görülmüş, kişinin toplum nazarında itibarın zedelenmesine sebep olmuştur. Değişen toplum yapısında yiğitlik ve cömertliğin beylik için yeterli olduğunu düşünen Dirse Han bu duruma tepki gösterse de kendisine sunulan dinî-ilahi gerekçeler durumu kabullenmesini sağlamıştır; çünkü bir Oğuz beyinin töreye, ilahi düzene ve onun yeryüzündeki temsilcisi Bayındır Han'a karşı gelmesi söz konusu değildir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısındaki Psikolojik Şiddet Unsurları Üzerine...

Halk anlatılarında kahramanların karşılaştıkları sorunlar karşısında gösterdikleri sağduyu ve üretebilecekleri çözümler maceranın devamını sağlamaktadır. Hikâyede Dirse Han'ın en büyük destekçisi eşidir. Eşi, Dirse Han'a beyliğin emarelerinden olan cömertliği, paylaşmayı ve ziyafet vermeyi hatırlatarak bir ağzı dualının hayır duasıyla çocuklarının olabileceğini telkin eder. Dirse Han, “*Dişi ehlinin sözü ile*” (s. 24) Tanrı'nın gönlünü alma yolunu seçerek gazabından kurtulmayı amaçlar. “*İlkel dinlerde insanlar, Tanrı/Tanrıların gazabını dindirmek ya da işlemiş oldukları suçların cezasından kurtulmak için kurban eyleminde bulunmuşlardır. Kurbanı bir tür gönül alma vasıtası olarak kullanmışlardır*” (Bekki, 1996: 26). Sonunda Tanrı'nın kargışı alkışa döner ve Dirse Han bir erkek evlat sahibi olur.

Hikâyedeki bir diğer psikolojik Şiddet örneği kırk yiğidin Boğaç'a haset etmesi ve Dirse Han'a uyguladıkları baskıda kendini gösterir. Boğaç, on beş yaşına geldiğinde adımı almış, yiğitliğini kanıtlamış ve toplum içinde kendine yer edinmiş bir beye dönüşmüştür. Zamanla babasının kırk yiğidini amaz olması yiğitler üzerinde baskı oluşturur ve onların “yoksunluk” hissine kapılmasına sebep olur. “*Yoksun olma durumu, mahrumluk, mahrumiyet*” (TDK, 2011: 2601) olarak tanımlanan yoksunluk, yiğitlerin saldırgan davranışlar sergilemesine ve Őiddete başvurmalarına sebep olur. “*Saldırganlık, huzursuzluk karşısında gösterilen ilk ve karakteristik tepkidir. Saldırganlık huzursuzluğun tahrik gücü, tepki girişiklik (inretferance) derecesi ve yol açtığı tepki ile doğru orantılı azalır veya çoğalır.*” (Michaud, 1991: 70). Saldırganlık doğrudan huzursuzluğun kaynağına yönelir ve bir an önce tehdidin veya huzursuzluğun son bulması amaçlanır.

Hikâyenin başında Dirse Han için bir sorun olan toplumdaki değişim ve yeni düzen artık kırk yiğit için bir sorun hâline gelmiştir. Boğaç'ın kendi kırk yiğidiyle iş görür, akın yapar olması güç dengelerinin değiştiğini göstermektedir. Daha önceleri Dirse Han'la birlikte güç ve iktidarı paylaşan yiğitler sahneye Boğaç'ın çıkmasıyla ikinci plana itilmiş ve Boğaç'ın egemen olduğu yeni düzende yerlerinin olmadığını fark etmişlerdir. Kendilerini engellenmiş hisseden yiğitler, yalan ve iftiralarla sorunu çözmeye çalışırlar.

“*Saldırgan davranış sergilemenin bir sebebi de kişinin istek ve gereksinmelerinin engellenmesidir. Bu durumda engellenen varlığa ya da duruma Şiddet kullanarak ulaşma ve doyum sağlama amaçlanmaktadır. Engellenmeden doğan gıpta ve kıskançlıktan doğan Őiddette kendisinin istediği ama sahip olmadığı şeylere bir başkasının sahip olması durumu söz konusudur. Hz. Yusuf'la kardeşlerinin öyküsü kıskançlık ve gıptaya örnek olarak gösterilebilir*” (From, 1994:20).

Kırk yiğit, ilk problemde Dirse Han'ın yaptığı gibi var olan sorunu kabullenip sağduyu ile hareket etmek yerine haset edip yalan ve iftiralarla saldırganlığı seçmişlerdir. Deveci, bu durumu *bireysel görelı yoksunluk ve kolektif görelı yoksunluk* kavramlarıyla açıklar. Ona göre Bayındır Han ile Dirse Han arasındaki çatışma kolektif davranışa dönüşmemiştir. (Burada Dirse Han'ın töreye karşı gelmemesi ve eşinin öğütlerini dinlemesi de etkilidir.) Kırk yiğit ile Boğaç arasındaki çatışmada kolektif görelı yoksunluk söz konusudur ve bu duygu başkaldırıya dönüştüğu için sistemi zorlamaya başlamıştır. Artık *kırk yiğit, namert kırk yiğide* dönüşmüştür (2016: 34-35). Yalan ve iftiralarla dolu planlarını uygulamaya koyulan namert kırk yiğit, “*Gene bizim izzetimiz, hümetimiz onun babasının yanında hoş olur*” (s. 26) diyerek başarılı olmaları hâlinde eski güç ve itibarlarını geri kazanmayı amaçlamışlardır.

Yiğitler, Boğaç'ı Dirse Han'a kötülemeye başlar ve Dirse Han yalanlara kanarak “*Varın getirin, öldüreyim*” (s. 27) şeklinde etraflıca düşünmeden hükmünü verir. Dirse Han'ın böyle bir hüküm vermesinde namert kırk yiğidin “*seni çağırır, sana müthiş gazap eyler*” (s. 27) ifadelerinden anlaşılacağı üzere Dirse Han'ı Bayındır Han'ın gazabıyla tehdit etmesinin de etkisi vardır.

Dirse Han'a göre mutlak otoritenin ve gücün sembolü olan Bayındır Han'a yapılan saygısızlık düzeni bozacaktır, bu sebeple töreyi bozan oğlu da olsa cezalandırılması gerekmektedir. Dirse Han için kendisini kara otağa kondurulmaktan kurtaran bir anlamda yüzünü ak eden oğlu şimdi Bayındır Han'ın gazabına uğramasına sebep olabilecek bir tehlide dönüşmüştür. Bu durum Dirse Han'ın psikolojik bir çatışma yaşamasına sebep olmuş ve üstesinden gelemediği bu duygusal ikilem, doğru kararlar almasına da engel olmuştur. Oğlunu öldürmeye karar verecek kadar baskı altında olan Dirse Han, beylik vasıflarını kaybettiğini yanlış kararlar alarak göstermiştir. Sorun karşısında etraflıca düşünmeden “*Aklı şaşmış şuuru yitmiş*” (s. 35) biçimde istişare yolunu seçmeden kararlar alması doğruyla yanlış ayırt edemediğini göstermiştir. Dirse Han'ın oğlunu bulmak konusunda gerekli hassasiyeti göstermemesi üzerine han babasından yardım alarak oğlunu bulmak isteyen eşinin “*Han babamın katına ben varayım/ Ağır hazine bol asker alayım/ Azgın dinli kafire ben varayım*” (s. 30) sözüne cevap bile veremeyecek kadar pasif kalması psikolojik şiddetin boyutunu gözler önüne sermektedir.

Dirse Han'ın namert kırk yiğidi tarafından tutsak edildiğini öğrenen karısı, Boğaç'a babasını kurtarması gerektiğini söyler. “*Babanı o kırk namerten kurtar/ Yürü oğul, baban sana kıydı ise, sen babana kıyma*” (s. 33). Normal şartlarda Boğaç'ın canına kastettiği için babasından öç alması gerekirken annesi sayesinde törenin gereğini yapıp babasını kurtarması toplumun düzen ve otoritesi için öç almaktan vazgeçmeyi yani lider olabilmeyi simgelemektedir. “*Oğuz geleneğine göre annesinin öğütlerini dikkate alması ve düzeni sağlamak için hazırlık yapması, bir liderde olması gereken özelliklerin harekete geçtiği anlamına gelir*” (Deveci, 2016: 43-44). Boğaç, babasının düşmanlığına öç duygusuyla düşmanca karşılık vermek yerine Oğuz'un töresi gereğince hareket eder. “*Yaratıcı biçimde yaşayan yani hayatın devamında kendini sorumlu hisseden, üreten insan; zarar görmüş, hırpalanmış da olsa ilk etapta öç almayı düşünmez, üretme isteği öç almayı engeller*” (From, 1994: 21). Dirse Han'ın aksine olağanüstü durumlar karşısındaki tutumu ve aldığı doğru kararlar Boğaç'ın, Oğuz içinde bey olmayı hak ettiğini göstermiştir. Bu sebeple sorumlulukları artan ve bey oğlu olmaktan çıkıp lider vasıflarını kazanan Boğaç, öç almak yerine bağışlamayı, hayatın ve törenin devamını tercih eder.

SONUÇ

Töre, Türk ulusu için vazgeçilmez bir unsurdur ve törenin devamlılığı esastır. Töresini kaybetmiş bir ulus var olamayacağı için törenin devam ettirilmesi yöneticilerin birinci önceliğidir. Anlatıda değişen toplum düzeni ve bu değişim karşısında bireylerin gösterdikleri tepkiler neticesinde oluşan çatışmalar ele alınmıştır. Hikâyede Bayındır Han; toplumsal sürekliliği, düzeni ve kontrolü sağlamak amacıyla hareket eden ve yeri geldiğinde ilahi referanslı tedbirler almaktan çekinmeyen otoriteyi temsil eder. Dirse Han, Boğaç ve kırk yiğit değişen yeni toplum düzeni karşısında takındıkları tutum ve sergiledikleri eylemlerle sınınanlar grubundadır. Boğaç karşılaştığı güçlükler karşısında sağduyulu davranıp törenin devamı için öç alma duygusunu bile dizginleyebilmiş bir bey olarak imtihandan başarıyla çıkmasına rağmen Dirse Han, Bayındır Han ile olan çatışmadan eşinin yardımı sayesinde kurtulmasına karşın kırk yiğidi ile olan mücadelesinde basiretli bir tavır ve liderlik sergileyemediği için başarısız olmuştur.

Boğaç, kaos ortamının ürünü olan psikolojik baskıdan annesinin yardımıyla kurtularak erginlenme-lider olma mücadelesini başarıyla tamamladığını gösterir. Boğaç açısından psikolojik şiddet, benlik mücadelesinde yüzleşerek olgunluğa bir adım daha yaklaşmasını sağlayan gölgeyi temsil eder. İnsanın karanlık yönü olan gölge, onu sürekli engellemeye ve yolundan döndürmeye çalışır. Böyle bir durumda yapılması gereken ilk iş

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısındaki Psikolojik Şiddet Unsurları Üzerine...

kişinin gölgesiyle barışabilmesidir. Bunu başarabilen bir kahraman için gölge, erginlenme yolundaki bir engel olmaktan ziyade faydalı bir araca dönüşebilir.

Hikâyede psikolojik baskı unsuru var olan toplumsal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan kaosun kişiler üzerindeki etkisi olarak kendisini göstermektedir. Olan ile olması istenen çoğu zaman otorite ile halk arasında fikir ayrılıklarına sebep olur. Halkın otoriteye boyun eğmesi ve anlaşma yolunu seçmesi huzursuzluğu sona erdirir. Aksi bir durum ise huzursuzluğun çatışmaya dönmesine sebep olur ki bu da otoritenin daha katı önlemler almasına sebep olur. Hikâyenin başında Bayındır Han ile Dirse Han arasında yaşanan gerginlikte Bayındır Han'ın dini referanslarla koyduğu kurallara Dirse Han'ın önceleri itiraz edip daha sonra eşinin telkinleriyle boyun eğmesi, muhtemel bir çatışmayı önlemiş ve otoritenin gücünü pekiştirmiştir. Dirse Han'ın kırk yiğidi ve Boğaç ile olan mücadelesinde Dirse Han, duygularına kapılarak akılcı kararlar veremediği için toplumu kaosa ve çatışmaya sürüklemiş, şiddet eylemlerine engel olamamıştır.

Dirse Han'ın eşi, her sorun çıktığında çözümün üretildiği merkezde yer almıştır. Aklı, sağduyu ve aile birliğini temsil etmektedir. İlk sorunda Dirse Han'a yol gösteren ve sorunun çözülmesine katkı sağlayan Dirse Han'ın eşidir. Yine Boğaç'ın babası tarafından vurulmasından sonra oğlunu bulan ve Hızır'ın yardımıyla iyileştiren, oğlu iyileştikten sonra da babasını kurtarması gerektiğini öğütleyen de yine aynı kişidir. Annesinin Boğaç'a öç almayı bir kenara bırakıp babasını kurtarmasını söylemesinin sebebi sadece eşini kurtarmak değil aynı zamanda baba-oğul arasındaki sorunun sebebi olduğunu gördüğü namert yiğitlerin cezalandırılmasını istemesidir. Buradaki çatışma baba-oğul arasındaki iktidar mücadelesi değildir. Dirse Han'ın liderlik özelliklerini kaybetmesi sebebiyle kırk yiğidin psikolojik şiddetine maruz kalarak yanlış kararlar verilmesiyle ilgilidir. Dirse Han'ın oğlunun kendi yerine geçmesiyle ilgili bir endişesi ya da oğluyla giriştiği bir taht kavgası söz konusu değildir. Böyle bir düşünce hikâyenin genel anlayışına da ters düşmektedir. Erkek çocuğu olmadığı için Bayındır Han'ın davetinde kara çadıra kondurularak onuru kırılan bir beyin oğlu ile iktidar mücadelesine girişeceği düşüncesi yanlıştır. Dirse Han'ın içinde bulunduğu durum aslında yanlış yönlendirildiği için sağlıklı kararlar alamadığını gösterir. Onun amacı törenin gereklerini yerine getirerek devamlılığını sağlamak ve Bayındır Han'ın gazabına uğramamaktır. Dirse Han'ın en değerli varlığı olan oğlunu öldürebilecek duruma gelebiliyor olması töreye bağlılığının bir göstergesidir. Lider olma vasıflarından birçoğuna sahip olmadığı anlaşılsa da Dirse Han'ın Bayındır Han'a ve onun iktidarına bağlılığı tamdır. Bu durumu iyi bilen en yakınındaki kırk yiğit de hanın zaaflarını iyi kullanmış ve onu hata yapmaya zorlamıştır. Hikâyenin genelinde Dirse Han'ın yoğun bir şekilde psikolojik baskı görmesine sebep olan hatalarını; sorun karşısında çözüm için istişare etmeme, kolektif davranış sergilememe, aklı kullanmama, gelecek hakkında öngörüde bulunmama, olaylardan ders çıkarmama, sağduyu gösterip öfkesini kontrol edememe olarak sayabiliriz.

Dirse Han, oğlu Boğaç ile olan mücadelesinde ilk problemde yaptığı gibi sorunun çözümü için eşiyle konuşma yolunu seçmemiş, ondan Boğaç'ı uygunsuz davranışları konusunda uyarmasını istememiştir. Böyle yapmış olsaydı büyük olasılıkla Dirse Han'ın eşi Boğaç ile görüşecek ve olaylar büyümeden tatlıya bağlanacaktı. Ancak namert kırk yiğidin belki de bu ihtimali öngörerek "*al şarabın keskininden içti, anası ile sohbet eyledi, babasına kast eyledi*" (s. 27) sözleriyle Dirse Han'a eşini kötüleme yoluna gitmesi, Dirse Han'ı bu karardan vazgeçirmiştir.

Psikolojik şiddet unsurları hikâyede farklı anlamlar kazanmış ve değişik işlevler üstlenmiştir. Duygusal baskı unsurları, Boğaç Han'ın lider olduğunu kanıtlayabilmesi için aşması gereken en büyük engeli simgelerken Dirse Han açısından Bayındır Han tarafından kendi eksikliğini görüp derdine çareler bulmasına yardımcı olabilecek ilahi referanslı bir uyarıyı temsil etmektedir. Öte yandan Bayındır Han'ın törenin devamını sağlamak, toplumsal

düzeni korumak ve iktidarını pekiştirme aracı olarak kullandığı psikolojik şiddet, namert kırk yiğit için varlık sebepleri olan Dirse Han'ın yanındaki statülerini koruyabilmek amacıyla başvurdukları tek çare olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTINKAYNAK, E. (1999). Avşar Ağıtlarında “Ocak” ve “Ocak”ın Çocuklarla İlişkisi, 3. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Kitabı. s. 65.
- AŞKAROĞLU, V. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Anlatısı Üzerine Simgesel / Arketipsel Bir Çözümleme. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(17), s. 120-132.
- BALCIOĞLU, İ. (2001). Şiddet ve Toplum. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- BALKAYA, A. (2023). Dede Korkut Hikâyelerinde Şiddet İşlevsel Bir Okuma, Ankara: Fenomen Yayınları.
- BEKKİ, S. (1996). Türk Mitolojisindeki Kurban, Akademik *Araştırmalar*, Yıl 1, (3), s.16-28, Erzurum.
- DEBARBIEUX, E. (2009). Okulda Şiddet: Küresel Bir Tehdit. Çev. İsmail Yergüz. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEVECİ, M. (2016). Sosyal ve Psikoloji Açısından Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısında Kolektif Davranış Belirleyicileri, Dede Korkut Okumaları (Ed.: Ramazan Korkmaz), İstanbul: Kesit Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2001). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DURŞUN, Y. (2011). “Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir”. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (12), s. 1-18.
- ELİUZ, Ü. (2001). Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi. Bilig (18), s. 68-86.
- ERGİL, D. (2001). Şiddetin Kültürel Kökenleri. Bilim ve Teknik, (399), s. 40-41.
- ERGİN, M. (2021). Dede Korkut Kitabı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- FROM, E. (1994). Sevginin ve Şiddetin Kaynağı. Çev. Yurdanur Salman ve Nalan İçten. İstanbul: Payel Yayınevi.
- KORKMAZ, R. (2016). Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce-Birey ve Alp-Bilge Tipi. Dede Korkut Okumaları (Ed.: Ramazan Korkmaz), İstanbul: Kesit Yayınları.
- KÖKNEL, Ö. (1996). Bireysel ve Toplumsal Şiddet. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KURŞUN, H. (2016). Medya ve Şiddet. Yüksek lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi. İstanbul.
- MİCHAUD, Y. (1991). Şiddet. Çev. C. Muhtaroglu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- POLAT, O. (2016). Şiddet. Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, (22/1), s. 15-34.
- SAMİ, Ş. (1317). Kamus-ı Türkî. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TİMUÇİN, A. (2004). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Bulut Yayıncılık.
- YAVUZ, R. (2000). Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet (Ed.: İbrahim Balcıoğlu), İstanbul: Yüce Yayıncılık.

BARTIN'DA KENTLEŞME VE BARTINLILARIN KENTLEŞMEYE DAİR DÜŞÜNCELERİ*

URBANIZATION IN BARTIN AND THE THOUGHTS OF THE RESIDENTS ON URBANIZATION

УРБАНИЗАЦИЯ В БАРТЫНЕ И МНЕНИЕ БАРТЫНЦЕВ ПО ПОВОДУ ЭТОГО

Berna FİLDİŞ**
Alkan ÜSTÜN***
Sinem YOKUŞOĞLU****

ÖZ

Türkiye’de kentleşme süreci, 1950’lerden günümüze kırsalın çözülmesi ve sanayileşme başta olmak üzere pek çok faktörün belirleyiciliğinde hızlanıp genişleyerek devam etmektedir. Devlet ya da vakıf üniversitelerinin açılması da 2000’li yıllardan itibaren kentleşmeyi hızlandıran faktörler arasındadır. Kentleşme, ekonomik ve toplumsal yapıda önemli değişikliklerin meydana geldiği bir süreçtir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde, özelde de Türkiye’de ön plana çıkan, daha çok nüfus artışıdır. Pek çok kentte bu artış gözlenmektedir. Nüfusunun yarısından fazlası kırsalda ikamet etmesine karşın, Bartın da merkezinde yaşanan hızlı nüfus artışıyla kentleşmenin gözlemlendiği yerleşim yerlerinden biridir. Bu bağlamda araştırma, 2008 yılında Bartın Üniversitesi’nin kurulmasıyla yaşanan kentleşmeye ve kentleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlara odaklanmıştır. Özellikle kent merkezindeki büyümenin farklı boyutlarını ve büyümeden doğrudan etkilenen mahalleler ve köylerdeki yerel halkın düşüncelerini ortaya koymak, araştırmanın ana amacıdır. Bartın’daki kentleşmenin daha önce bu açılardan ele alınmamış olması, çalışmanın ilgili literatürde bir boşluğu doldurduğuna ve araştırmayı önemli hale getirdiğine olan inancı arttırmaktadır. Çalışmada temel olarak nicel yöntem benimsenmiştir. Veri toplama tekniği olarak anket

* Bu çalışmada, TÜBİTAK tarafından desteklenen 1919B012207863 sayılı projenin verilerinden yararlanılmıştır.

** ORCID: [0000-0001-7412-942X](https://orcid.org/0000-0001-7412-942X), Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bernafildis@bartin.edu.tr

*** ORCID: [0000-0002-3616-8193](https://orcid.org/0000-0002-3616-8193), Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, austun@bartin.edu.tr

**** ORCID: [0009-0009-1182-7795](https://orcid.org/0009-0009-1182-7795), Lisans Öğrencisi Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, yokusoglusinem14@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Fildiş, B., Üstün, A., & Yokuşoğlu, S. (2024). BARTIN'DA KENTLEŞME VE BARTINLILARIN KENTLEŞMEYE DAİR DÜŞÜNCELERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 105-116. DOI: [10.17498/kdeniz.1457997](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1457997)

Bartın'da Kentleşme ve Bartınlıların Kentleşmeye Dair Düşünceleri

kullanılmıştır. Kapalı uçlu sorulardan oluşan yapılandırılmış bir soru formu oluşturulmuştur. Bu formla yüz yüze ve çevrimiçi olarak 400 kişilik bir örnekleme ulaşılmıştır. Ardından elde edilen veri, betimsel istatistik aracılığıyla çözümlenerek tablolara aktarılmıştır. Böylelikle Bartın'da gözlenen kentleşmeye ilişkin genel bir çerçeve ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Bartın, üniversite, nüfus, yerel halk.

ABSTRACT

The urbanization process in Turkey has been accelerating and expanding since the 1950s under the determinants of many factors, especially the dissolution of rural areas and industrialization. The opening of state or foundation universities has also accelerated urbanization since the 2000s. Urbanization is a process in which significant changes occur in the economic and social structure. However, what stands out in developing countries, and in Turkey in particular, is population growth. This increase is observed in many cities. Although more than half its population resides in rural areas, Bartın is one of the settlements where urbanization is observed, with rapid population growth in its center. In this context, the research focuses on urbanization and the consequences of urbanization after the establishment of Bartın University in 2008. The study's main purpose is to reveal the different dimensions of the growth in the city center and the opinions of the local people in the neighborhoods and villages directly affected by the development. The fact that urbanization in Bartın has not been addressed from these perspectives before increases the belief that the study fills a gap in the relevant literature and makes the research important. The quantitative method was adopted in the study. A questionnaire was used as a data collection technique. A structured questionnaire consisting of closed-ended questions was created. This form reached a sample of 400 people face-to-face and online. Then, the data obtained were analyzed through descriptive statistics and transferred to tables. In this way, a general framework regarding the urbanization observed in Bartın was put forward.

Keywords: Urbanization, Bartın, university, population, local people.

АННОТАЦИЯ

Процесс урбанизации в Турции продолжает ускоряться и расширяться с 1950-х годов до наших дней, которое определяется многими факторами, особенно распадом сельской местности и индустриализацией. Открытие государственных или фондовых университетов также является одним из факторов, ускоривших урбанизацию с 2000-х годов. Урбанизация – это процесс, в ходе которого происходят существенные изменения в экономической и социальной структуре. Однако в развивающихся странах, особенно в Турции, на первый план выходит рост населения и это наблюдается во многих городах. Хотя более половины населения проживает в сельской местности, сам город Бартын является одним из населенных пунктов, где наблюдается урбанизация с быстрым ростом населения. В этом контексте в исследовании сосредоточивается на урбанизации, которая произошла с созданием Университета в Бартыне в 2008 году и на результатах урбанизации. Основная цель исследования — выявить различные аспекты роста, особенно в самом городе, а также мнения местных жителей в районах и деревнях, непосредственно затронутых ростом указанной урбанизации. Тот факт, что факт урбанизации Бартына ранее не обсуждалась с этой точки зрения, усиливает уверенность в том, что исследование заполнит пробел в соответствующей литературе и сделает его важным. В исследовании, в основном был применён количественный метод. В качестве метода сбора данных использовался метод опроса. С помощью этой формы было опрошено 400 респондентов лично и онлайн. Затем, полученные данные анализировались посредством описательной

статистики и переносились в таблицы. Таким образом, была представлена общая схема урбанизации, наблюдаемая в Бартыне.

Ключевые слова: Урбанизация, Бартын, университет, население, местные жители.

1. Giriş

Kent, farklı bilimsel disiplinlerde üzerine birbirinden farklı tanımlar geliştirilen bir olgudur. Bu durum kentlerin tarih boyunca değişen çehreleri ve işlevleriyle de ilgilidir. Ancak ekonomik, siyasi, dini, sosyal ve kültürel boyutlarıyla bir yaşam alanı olmasından hareketle sosyoloji literatüründe kent, “sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden müteşekkil yerleşmeler” (Keleş, 2021, s. 68) olarak tanımlanır. Kent fiziki, idari, sosyal ve tarihi boyutlarıyla insanlık açısından her zaman ileri bir aşamayı temsil etmiştir. Bu aşamaya ulaşmak doğrultusunda yaşanan değişim ise kentleşme olarak adlandırılmaktadır.

Kentleşme, ekonomik gelişmeye koşut olarak toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma oluşturan bir süreçtir (Keleş, 2019, s. 20). Bu süreç, yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin yanı sıra, nüfus birikimini de içermektedir. Nüfus artışıyla birlikte mevcut kentler büyürken kent sayısında da bir artış gerçekleşir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bir olgu olan kentleşmenin nüfus boyutunu, istatistikler daha net biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, 1940-1980 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerdeki toplam kentsel nüfus artışı %500’ü bulmuştur (Keleş, 2019, s. 19).

Türkiye, kentleşme konusunda benzer bir sürece 1950’lerden itibaren girmiştir. O dönem gerçekleşen yatırımlarda tarım sektörü daha çok öncelenmiştir. Süreç, köylere traktörün girmesi, yani tarımda makineleşme nedeniyle ihtiyaç fazlası emeğin ortaya çıkması ve küçük toprak sahiplerinin topraksız kalmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla 1960’larda ve 1970’lerde hızlanarak süren bir biçimde, büyük kentler fazla nüfusun hedefi haline gelmiştir (Şengül, 2001, s. 76). Eşzamanlı olarak büyük kentlerde sanayileşme hamlesinin başlaması da kırdan göçle şekillenen kentleşme ivmesini uzun soluklu kılmıştır. İhtiyaç duyulan işgücü, kırdan kente akışını 1980’li yıllara kadar kolaylaştırmıştır. İstanbul’daki nüfus artış istatistikleri söz konusu gerçeği ortaya koyar niteliktedir: 1940’ta 849.561 olan nüfusun 1950’de 1.051.352’ye, 1955’te 1.457.184’e, 1975’te ise 3.719.339’a ulaştığı görülmektedir (Bayartan, 2003, s. 12-13). İlk dönemde mevcut kentlerin büyümesinin yanı sıra Adana, Gaziantep, İskenderun, Bursa, Zonguldak, Mersin, Trabzon, Kırıkkale, Sakarya gibi bölgesel merkezler ortaya çıkarak kentleşme sürecine eklenmiştir. Kent sayısındaki artış istatistiklere de yansımıştır: 1960’ta 102 iken, 1975’e gelindiğinde 288’i bulmuştur (Sencer, 1979, s. 73).

1980’den itibaren başlayan ikinci dönemde ise hem birinci dönemin kentleşme dinamikleri devam etmiş hem de bu dinamiklere yenileri eklenmiştir. Yeni dinamikler incelendiğinde, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu’yu etkisi altına alan terör sorunu ve ağırlıklı olarak Ege ve Akdeniz’in kıyı bölgelerindeki turizm hareketliliği dikkati çekmektedir. Çoğunlukla kırsalda yaşanan ilk dinamik, can-mal güvenliğinin ortadan kalkması ve ekonomik faaliyetlerin sektöre uğramasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, kırsal nüfusun bulunduğu yerden kopup bölgedeki daha güvenilir kentlere göç etmesiyle sonuçlanmıştır (Işık, 2005, s. 66). Böylece Adıyaman, Van, Şanlıurfa, Bingöl ve Hakkâri kentleşme ivmesinin yükseldiği yerler haline gelmiştir. Diğer taraftan, yatırımların teşvik edilmesiyle, bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm sektörü 1980’den itibaren önem kazanmıştır. Özel girişimin eğlence ve dinlenmeyi bir arada vaat eden turizm yatırımları, batı ve güney kıyılarına devamlılık arz eden tatilci akını ve konut edinip sürekli kalanları

Bartın'da Kentleşme ve Bartınlıların Kentleşmeye Dair Düşünceleri

bölgeye çekmiştir. Bu bağlamda Antalya, Aydın ve Muğla illeri, kentleşme ivmesinin yükseldiği yeni adresler olmuştur. Kaştan (2010), ikinci döneme bakıldığında şu istatistikleri aktarmaktadır: Doğu Anadolu Bölgesi'nde kentleşme oranının 1980'de %32,4'e ve 1990'da %42,5'e; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1980'de %36,5'e ve 1990'da %55,6'ya; Ege Bölgesi'nde kentleşme oranının 1980'de %41,3'e ve 1990'da %56,9'a; Akdeniz Bölgesi'nde ise %46,3'e ve 1990'da %57,4'e yükseldiği görülmektedir (s. 71). Dolayısıyla ilk dönemde olduğu gibi, ikinci dönemde de Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerdeki modele uygun bir profil çizdiğini, yani kentleşme sürecinde nüfus boyutunun ağır bastığını söylemek mümkündür. Yani mevcut kentlerin nüfus açısından büyümesi ve nüfus artışı ile yeni kentlerin ortaya çıkmasının, Türkiye'deki kentleşmenin genel karakteristiğini yansıttığı söylenebilir.

2. Bartın ve Kentleşme

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2023 yılında yeni bir kent-kır nüfus dağılımı hesaplama yöntemini uygulamaya koymuştur. Buna göre, Türkiye'deki kentler 'yoğun kent', 'orta yoğun kent' ve 'kır' olarak sınıflandırılmıştır. "Kır" tanımı, nüfusun %50'sinden fazlasının kırsal alanlarda yaşadığı yerleşim yerlerini ifade etmektedir. Bartın, %54,2'lik oranla -Ardahan ve Tunceli'den sonra- kırsal yerleşim yerlerinde nüfusun en fazla ikamet ettiği üçüncü il olarak öne çıkmaktadır (TÜİK, 2023a).

Nüfus yapısı kır ağırlıklı bir özellik sergilemekle birlikte Bartın, hızla artan bir kent nüfusuna da sahiptir. Bu bağlamda özellikle 1990'lardan itibaren kentleşmeyi genişleten ve arttıran bir başka dinamiğin yeni üniversitelerin açılması olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Yaman (2019), kentleşmenin ikinci dönemi içinde özellikle iller arası memur hareketlilikleri ve atamalara ilişkin yer değiştirmelerin yanı sıra, üniversite eğitimi almak için farklı kentlere göç edenlerin şehirlerarası hareketliliğine dikkat çeker (s. 134). Bu açıdan 1992 yılında 23 yeni üniversitenin kurulması çarpıcı bir istatistiktir. Işık (2005), hem yeni üniversitelerin açılmasını hem de büyümelerini Çanakkale, Isparta, Afyon gibi illerdeki kentleşme süreçlerinin nedenleri arasında görür (s. 59). 1990'larda başlayan üniversite sayısındaki artış, 2000'li yıllarda artarak devam etmiş ve sadece devlet üniversiteleri değil, vakıf üniversiteleri de kurulmuştur. YÖK (2024)'ün yayınladığı istatistiğe göre Türkiye'de hali hazırda 208 üniversite bulunmaktadır. Dolayısıyla kentleşme dinamiklerinden biri olarak üniversitelerin Türkiye'nin tamamına yayılmış olması, nüfus artışıyla birlikte kentleşme sürecinin irili ufaklı pek çok ile de girdiğinin göstergesidir.

Bu illerden biri de Bartın'dır. Nitekim 2007 yılında 182.131 olan nüfus, 2008'de 185.368'e, 2013'te 189.139'a ve 2023'te 203.351'e ulaşmıştır (TÜİK, 2023b). Bartın'a gelen öğrenciler ile akademik ve idari personel, bu artıştaki belirleyici unsurlardır. Söz konusu nüfus büyük oranda kent merkezine yerleşmiştir. Bu nedenle Amasra, Ulus, Kurucaşile ilçelerinin nüfusu gittikçe azalırken merkez ilçede %12,6'lık bir artış gözlenmiştir (TÜİK, 2022). 2022'de Türkiye genelindeki ortalama artış hızının %7,1 olduğu düşünüldüğünde, Bartın merkez ilçedeki nüfus artış hızının ülke ortalamasının da üstünde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Ayrıca 2.330 km²'lik yüzölçümüne sahip Bartın genelinde km²'ye 98 kişi düşerken merkez ilçede bu sayının 148 kişi olduğu da belirtilmelidir (TÜİK, 2023c). Tüm bunlar, Bartın Üniversitesi'nin 2008 yılında kurulmasıyla il nüfusunun hızla arttığını, dolayısıyla Bartın'ın nüfus ağırlıklı bir kentleşme süreci yaşadığını ortaya koymaktadır.

Bu noktada belirtilmesi gereken, kentleşmenin tek başına nüfus ile ilgili olmadığıdır. Yani ideal bir kentleşmede, süreci tek başına bir nüfus artışı olarak görmek yeterli değildir (Keleş, 2019, s. 20). Ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişimlerin de sürece eşlik etmesi gerekir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin kentleşmesinde nüfus artışı ön plana çıkarken kalkınma, sosyal gelişme ve değişim gibi özellikler geriden gelmektedir (Kayan & Mardinli,

2020, s. 265). Bu ise kentlerdeki nüfusun barınma, ısınma, beslenme, ulaşım, eğitim, sağlık, dinlenme ve eğlenme gibi konularda yeterli hizmeti alamaması sonucunu doğurmaktadır. Bir diğer deyişle hem mevcut kentler hem de yeni kent yerleşimleri, tüm sakinlerine sunmaları beklenen ‘konforu’ sunamamaktadır.

Türkiye’nin 1950’lerden itibaren kırsal alandaki krizler, sanayileşme, terör, turizm, üniversitelerin açılması gibi dinamiklerle şekillenen kentleşme süreci de nüfus ile ekonomik ve toplumsal değişimler arasındaki dengesizlikler nedeniyle pek çok altyapı, üstyapı ve hizmet problemini doğurmuştur. Benzer bir tablonun 2008’den itibaren Bartın’da da yaşandığı gözlenmektedir. Üniversitenin kurulması ve gittikçe büyüyen yapısı nedeniyle kent merkezinde biriken nüfus, mevcudun fazlasına ihtiyaç duymuştur. Ancak ihtiyaçların giderilmesi konusunda planlı bir yaklaşımın benimsenmemesi, problemleri de beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, büyüyen bir kent görünümünde olan Bartın’ın kentleşme sürecini farklı boyutlarıyla betimlemek ve ortaya çıkan tabloyla ilgili yerel halkın düşüncelerini ortaya koymaktır. Konunun daha önce herhangi bir çalışma kapsamında ele alınmamış olması, araştırmanın Türkiye’deki kent ve kentleşme literatüründe bir boşluğu dolduracağına dair inancı pekiştirmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada sayısal veriyi önceleyen nicel yöntem benimsenmiştir. Söz konusu yöntem çatısı altında ise belirli bir evren içinden seçilen örneklem üzerinde yapılan çalışmalar yoluyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel veya nümerik olarak betimlenmesini sağlayan tarama deseni (Creswell, 2017, s. 155) kullanılmıştır. Hem benimsenen yöntem hem de kullanılan desen, verinin sayısal olarak ifade edilmesini kolaylaştıran anket tekniğinin kullanımını beraberinde getirmektedir. Birsen Gökçe (1992)’ye göre anket, toplumu ilgilendiren çeşitli konularda objektif bilgi toplamak için kullanılan bir araçtır (s. 101). Öncelikle bir soru havuzu oluşturulmuştur. Üretilen sorulardan yapılan seçmeyle bir taslak form elde edilmiştir. Ardından tam yapılandırılmış soru formu, pilot uygulamayla ön sahada denenmiş ve bazı sorular formun dışında bırakılırken bazılarının yerleri değiştirilmiştir. Son hali verilen form, kapalı uçlu sorulardan oluşmuştur. Soru formunun oluşturulmasının ardından Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 2022-SBB-0323 protokol numarası ile etik onay belgesi alınmıştır.

Araştırmanın evrenini merkezde veya merkeze oldukça yakın mesafede bulunan Ağdacı ve Karaköy mahalleleri ile Kutlubeyyazıcılar ve Kutlubeydemirci köylerinde yaşayan 35 yaş üstü Bartınlı sakinler oluşturmaktadır. Sıralanan lokasyonların seçilmesi, Bartın’daki kentleşmenin merkez ilçe odaklı gerçekleşmesiyle; belirlenen yaş sınırı ise üniversitenin 2008’de kurulmasına bağlı olarak katılımcılardan ilin önceki ve sonraki durumlarına dair karşılaştırma yapabilmelerinin istenmesiyle ilgilidir. Ancak hem TÜİK hem de Bartın İl Nüfus İdaresi’nden evrene karşılık gelen net sayıya ulaşılammıştır. Bu nedenle Bartın’a dair bir üst başlıkta verilen istatistiklerden ve “kabul edilebilir hata gibi, güven derecesinin de örneklem seçilmeden önce kararlaştırılması gerekir” (Sencer & Sencer, 1978, s. 496-499) prensibinden yola çıkarak %95 güven düzeyi ile örneklem sayısı 384 olarak belirlenmiştir.

Belirlenen örneklem sayısının belirlenmesi aşamasında, Gürbüz ve Şahin’in (2008) sosyal bilim araştırmalarında olasılığa dayalı örneklem tekniklerini kullanmanın çoğu zaman mümkün olmadığı (s. 131) saptamasından yola çıkılmıştır ve araştırma evreninin sayısal belirsizliği göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenlerle örnekleme tekniği olarak olasılıklı olmayan örnekleme kullanılmıştır. Olasılıklı olmayan örnekleme teknikleri arasından spesifik olarak kartopu örnekleminin tercih edilmesi ise hedeflenen örneklem büyüklüğüne ulaşmadaki zorluklarla ilgilidir. Nitekim kartopu örnekleme, araştırmanın kıstaslarına uygun

Bartın’da Kentleşme ve Bartınlıların Kentleşmeye Dair Düşünceleri

bir veya birkaç katılımcı tespit edilip bu katılımcılardan elde edilen bilgiler veya tavsiyelerinden yola çıkarak diğerlerine ulaşılmaya çalışılmasıdır (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 133).

Örnekleme iki aşamada ulaşılmıştır. İlk aşamada daha sağlıklı veri toplamak motivasyonu ile 50 kişiyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş, anket soruları katılımcılara doğrudan okunmuş ve alınan cevaplar kaydedilmiştir. Ancak kent sakinlerinin yüz yüze katılım isteklerinin düşük seyretmesi nedeniyle araştırmaya çevrimiçi devam edilme kararı alınmıştır. Hedeflenen örneklem büyüklüğüne bu yolla ulaşılması mümkün olmuştur. İlk 50 kişilik gruptan alınan veriler değerlendirildikten sonra, çevrimiçi veri toplama sitelerinden biri olan “SurveyMonkey” kullanılmıştır ve ikinci aşamada da katılımcıların merkezde veya merkeze oldukça yakın mesafede bulunan Ağdacı ve Karaköy mahalleleri ile Kutlubeyyazıcılar ve Kutlubeydemirci köylerinde yaşayan Bartınlılardan oluşmasına ve 35 yaş üstü olmalarına dikkat edilmiştir. Anket linki, sosyal medya sitelerinde, e-posta adreslerinde ve WhatsApp’ta paylaşılmıştır ve böylelikle gittikçe genişleyen bir ağ içerisinde bu kriterlere uyan kişilere gönderilmiştir. Bu yolla 371 ankete ulaşılmış, ancak içeriğindeki eksikler nedeniyle 21 soru formu değerlendirme dışı bırakılmıştır. İkinci aşamada sorunsuz doldurulan anket sayısı 350’dir. İlk aşamadaki 50 anketle birlikte değerlendirildiğinde toplam 400 kişilik bir örnekleme ulaşılmıştır.

Ayrıca yüz yüze gerçekleştirilen anketlerden önce, katılımcılardan onam formu aracılığıyla izin alınmıştır. Çevrimiçi gerçekleştirilen anketlerde ise başa konulan bilgilendirici bir metnin ardından, katılımcılara anketi cevaplamayı isteyip istemedikleri sorulmuştur.

Soru formları aracılığıyla elde edilen veri, öncelikle Excel programına ve buradan da SPSS 24.0 paket programına aktarılmıştır. Eldeki veriler temel olarak betimsel istatistikle çözümlenmiştir. Nitekim Neuman (2014), betimsel istatistiğin sayısal verileri tanımladığını söyler (s. 500). Bu bağlamda çözümlenen veri, sıklık (frekans) ile yüzde dağılım bilgilerini içeren tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

4. Bulgular

Soru formunda yer alan ilk dört soru, katılımcıların cinsiyetlerini, öğrenim durumlarını, yaşlarını ve gelir durumlarını öğrenmeye yöneliktir. Bu sorulara verilen cevaplar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Örnekleme Dair Betimsel Bilgiler

	Kategoriler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	186	46,50
	Erkek	214	53,50
	Toplam	400	100,0
Öğrenim Durumu	İlkokul	129	32,25
	Ortaokul	93	23,25
	Lise	144	36,00
	Yükseköğretim	34	8,0
	Toplam	400	100,0

Berna FİLDİŞ - Alkan ÜSTÜN - Sinem YOKUŞOĞLU

Yaş	35-44	173	43,25
	45-54	161	40,25
	55-64	47	11,75
	65 ve üzeri	19	4,75
	Toplam	400	100,0
Gelir Durumu (TL)	8.506 ve daha az	292	73,00
	8.507-12.750 arası	47	11,75
	12.751 ve üstü	61	15,25
	Toplam	400	100,0

Tablo 1'e göre, katılımcılar arasında erkekler %53,50 ile daha fazla sayıda olmakla beraber kadınlar %46,50'lik oranla araştırmada belirgin bir varlık sergilemişlerdir. Öğrenim durumlarına bakıldığında ise %36 ile lise eğitime sahip katılımcıların ağırlıkta olduğu ve bu grubu %32,25 ile ilkokul mezunlarının takip ettiği görülmektedir. Katılımcılar, yaş kategorileri üzerinden tasnif edildiğinde, 35-54 yaş arasında olanların %83,50 ile çoğunluğu oluşturduğu dikkat çekmektedir. Son olarak gelir durumları ele alındığında, araştırmanın başladığı dönemde net 8.506 TL olan asgari ücret ve daha az bir gelire sahip olanlar, örneklemin yaklaşık dörtte üçünü, yani %73'ünü temsil etmektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılanların daha çok lise mezunu, 35-54 yaş aralığında ve görece düşük gelire sahip oldukları söylenebilir.

Betimleyici soruların ardından katılımcılara, Bartın'daki kentleşme sürecinin dinamikleri ve sonuçları hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. İlk soru Bartın'daki kentleşmenin temel dinamiği üzerinedir.

Tablo 2. Üniversitenin Kurulmasıyla Bartın'daki Nüfus Artışı Arasında Bir İlişki Olduğunu Düşünüyor Musunuz?

Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle düşünmüyorum.	13	3,25
Düşünmüyorum.	35	8,75
Kısmen düşünüyorum.	28	7,00
Çoğunlukla düşünüyorum.	26	6,50
Kesinlikle düşünüyorum	298	74,50
TOPLAM	400	100,0

Katılımcılara üniversitenin kurulmasıyla Bartın'daki nüfus artışı arasında bir ilişki olduğunu düşünüp düşünmedikleri sorulmuştur. Verilen yanıtlara göre örneklemin yaklaşık beşte dördlük bir kısmı, (%81) iki olgu arasında bir neden-sonuç ilişkisi gördüklerini ifade etmişlerdir. Nüfus artışı ile üniversitenin varlığı arasında bir ilişki olmadığını düşünenlerin oranı ise %12 ile sınırlı kalmıştır.

Bartın'da Kentleşme ve Bartınlıların Kentleşmeye Dair Düşünceleri

Ardından, katılımcılara daha çok nüfus artışıyla kendini gösteren kentleşmenin niteliği üzerine bir soru yöneltilmiştir.

Tablo 3. Bartın'daki Büyümenin Planlı Olduğunu Düşünüyor Musunuz?

Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle düşünmüyorum.	286	71,50
Düşünmüyorum.	30	7,50
Kısmen düşünüyorum.	52	13,00
Çoğunlukla düşünüyorum.	21	5,25
Kesinlikle düşünüyorum.	11	2,75
TOPLAM	400	100,0

Tablo 3, Bartın'da yaşanan büyüme üzerine katılımcıların %79'unun planlı bir sürecin işlemediği düşüncesinde olduklarını göstermektedir. Buna karşın, kenti büyümesinin planlı bir şekilde işlediğini kesinlikle düşünenlerin yalnızca %2,75 olması, katılımcıların çok büyük bir oranda Bartın'ın kentleşme biçimiyle ilgili olumsuz bir kanıya sahip olduklarının bir ifadesidir.

Coğrafi olarak merkeze yakın konumda bulunan mahalle ve köyler, şehir merkezinin büyümesiyle, kentleşme çemberinin içinde kalmışlardır. Bu bağlamda katılımcılara, şehirdeki çeşitli altyapı ve üstyapı problemlerinin kentin büyümesiyle ilgili hakkındaki düşünceleri sorulmuştur.

Tablo 4. Kentte Yaşanan Altyapı ve Üstyapı Sorunlarının Büyümeyle İlişkili Olduğunu Düşünüyor musunuz?

Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle düşünmüyorum.	13	3,25
Düşünmüyorum.	21	5,25
Kısmen düşünüyorum.	31	7,75
Çoğunlukla düşünüyorum.	43	10,75
Kesinlikle düşünüyorum.	292	73,00
TOPLAM	400	100,0

Tablo 4'e göre, yaşanan altyapı ve üstyapı sorunlarının Bartın'ın kentleşme süreciyle ilişkili olduğunu düşünenler, yerel halk arasında çoğunluktadır (%83,75). Katılımcılar bu sorunların neler olduğu üzerine de fikir yürütmüşlerdir.

Tablo 5. Bartın'da Yaşanan Altyapı ve Üstyapı Sorunları Nelerdir?

Cevaplar	Frekans	Yüzde (%)
Elektrik kesintileri	303	75,75
Asfalt yolların yetersizliği	287	71,75
Kent merkezine ulaşımında toplu taşımanın yetersizliği	284	71,00
Kanalizasyon problemleri	252	63,00
Çöp konteynırlarının az olması	233	58,25
Su kesintileri	213	53,25
Çöp toplama hizmetlerinin seyrekliği	134	33,50

Tablo 5, altyapı ve üstyapı sorunları arasında en çok yakınılanın %75,75'lik oranla elektrik kesintileri olduğunu ortaya koymaktadır. Ardından %71,75 ile asfalt yolların ve %71 ile toplu taşımanın yetersizliği gelmektedir. Kanalizasyon altyapısındaki problemler (%63), çöp konteynırlarının az olması (%58,25), su kesintileri (%53,25) ve çöp toplama hizmetlerinin seyrekliği (%33,50) ise sıralanan diğer sorunlardır. Katılımcılar, farklı alanlarda sunulan hizmetlerdeki yetersizlikler üzerinde de durmuşlardır.

Tablo 6. Kentteki Hizmet Sunumu Problemleri Nelerdir?

Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde (%)
Sağlık kuruluşlarının verdikleri hizmet açısından yetersizliği	299	74,75
Sağlık kuruluşlarının sayıca yetersizliği	262	65,50
Giyim ürünlerinin çeşit ve kalite açısından yetersizliği	255	63,75
Eğitim kurumlarının eğitim kalitesi açısından yetersizliği	249	62,25
Eğitim kurumlarının sayıca yetersizliği	116	29,00
Yiyecek ve içeceklerin çeşit ve kalite açısından yetersizliği	46	11,50

Tablo 6'ya göre, katılımcıların sunulan hizmetlerle ilgili en fazla yakındıkları, %74,75'le sağlık kuruluşlarının verdikleri hizmetlerin yetersizliğidir. %65,60'lık bir kesim, sağlık kuruluşlarının sayıca az olmasını dillendirmiştir. Dolayısıyla kentte sunulan sağlık hizmetlerinin hem nitelik hem de nicelik açısından geliştirilmesinin talep edildiği söylenebilir. Ayrıca araştırmaya katılanların %63,75'lik kısmı, giyim ürünlerinin çeşit ve

Bartın'da Kentleşme ve Bartınlıların Kentleşmeye Dair Düşünceleri

kalite açısından yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Bartın'da bir alışveriş merkezi (AVM) bulunmaması nedeniyle Zonguldak ve Karabük başta olmak üzere komşu illere gitmek, kent sakinleri arasında yaygın bir davranıştır. Eğitim hizmetleri konusunda ise katılımcıların %29'u eğitim kurumlarının sayıca yetersiz olduğunu düşünürken %62,25'i eğitim kurumlarındaki kaliteyi düşük bulduklarını söylemişlerdir.

Bartın'da yaşanan nüfus artışıyla birlikte konut ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu ihtiyacın giderilmesine yönelik olarak bir yapılaşma süreci başlamıştır. Katılımcılar bu sürecin niteliğini de sorgulamışlardır.

Tablo 7. Bartın'da Hızlı ve Çarpık Bir Yapılaşma Söz Konusu mudur?

Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle söz konusu değildir.	9	2,25
Söz konusu değildir.	34	8,50
Kısmen söz konusudur.	45	11,25
Çoğunlukla söz konusudur.	43	10,75
Kesinlikle söz konusudur.	269	67,25
TOPLAM	400	100,0

Tablo 7, katılımcıların dörtte üçünden fazlasının (%78) Bartın'da hızlı ve çarpık bir yapılaşma olduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Bartın'da 2008'den itibaren artan nüfusa paralel olarak ihtiyaç duyulan konut miktarı da artmıştır. İhtiyacı karşılamak için kent merkezine yakın mahalle ve köylerdeki müstakil evlerin yerine ya da yanına apartmanlar inşa edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılar, kentteki konut yapısının değişimine dair düşüncelerini de ortaya koymuşlardır.

Tablo 8. Müstakil Evlerin Yerini Apartmanların Almasını Olumlu Karşılıyor Musunuz?

Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle olumlu karşılamıyorum.	192	48
Olumlu karşılamıyorum.	72	18
Kısmen olumlu karşılıyorum.	96	24
Çoğunlukla olumlu karşılıyorum.	40	10
Kesinlikle olumlu karşılıyorum.	0	0,0
TOPLAM	400	100,0

Tablo 8, katılımcıların %66'sının yaşadıkları yerlerde apartmanların inşa edilmesini olumlu karşılamadıklarını, %34'ünün ise en azından kısmen olumlu karşıladıklarını göstermektedir. Bu değişimi "kesinlikle olumlu karşılayan" hiç kimsenin olmaması ise katılımcıların apartmanlaşmaya çoğunlukla mesafeli yaklaştığını ortaya koymaktadır.

Katılımcılar apartmanlaşmanın neden olduğu sorunlar üzerinde de durmuş ve bazı altyapı ile üstyapı problemlerini dile getirmişlerdir. Bu çerçevede 400 kişinin %78,25'i elektrik, %71,25'i su, %76,75'i ise ulaşım hizmetlerinin apartmanlaşmadan olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Yani katılımcıların çoğu, alt yapı ve üst yapı hizmetlerinin sunum hızının konut yapısındaki değişim hızına yetişemediği görüşünü benimsemişlerdir.

5. Sonuç

Kentler belirli bir popülasyonun bir araya geldiği; kıra nazaran yoğun nüfuslu, kültürel heterojenliğin, uzmanlaşmanın ve iş bölümünün görece yüksek olduğu yaşam alanlarıdır. Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lere kadar neredeyse değişim göstermeyen kent-kır nüfus oranı, 20. yüzyılın ortalarından itibaren kent lehine artmaya başlamıştır. Bu çerçevede öne çıkan kavramlardan biri kentleşme olmuştur. Kentleşme hem mevcut kentlerin nüfusunun artması ve yayılması süreçlerini hem de yeni kentlerin ortaya çıkmasını kapsamaktadır. Nitekim 1991 yılında Zonguldak'tan ayrılan Bartın, Türkiye'nin en küçük illerinden biridir. TÜİK'in yakın dönemde oluşturduğu nüfus tasnifine göre 'kır' olarak tanımlanan il, son yıllarda hızlı bir nüfus artışı kaydetmiştir. Çevre ilçelerdeki nüfus azalma eğilimindeyken merkez ilçenin nüfusu ve yoğunluğu tersi bir seyir izlemiştir. Söz konusu artışta 2008 yılında şehirde açılan devlet üniversitesi önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda araştırmada temel olarak üniversitenin kurulması sonrasını kapsayan son 15 yıllık süreçte deneyimlenen kentleşme pratiği mercek altına alınmıştır.

Kentler, içinde yaşayanları barındırmakta ve onlara çeşitli işlevleri sunmaktadır. Kent sakinleri ise eylemlilikleri aracılığıyla kent ile etkileşime girmektedirler. Yani kentler ve sakinleri arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu nedenle içinde yaşayanların buldukları şehre ilişkin yargı ve düşünceleri, kent çalışmaları açısından önemlidir. Araştırmada somut bir saha çalışması yürütülmekle birlikte örnekleme dahil edilen sakinlerin 35 yaş üzerindeki yerel halktan oluşmasına dikkat edilmiştir. Hazırlanan soru formu aracılığıyla 400 kent sakininden toplanan verinin çözümlenmesi, Bartın'ın kentleşme sürecinin yakın dönemine dair ipuçları sunmuştur.

Öncelikle kent sakinleri, merkezdeki nüfus artışının üniversitenin kurulmasıyla ilgili olduğu fikrine büyük oranda katılmaktadırlar. Ayrıca katılımcıların yaklaşık dörtte üçlük kısmı, Bartın merkez ilçedeki büyümenin planlı ilerlemediği fikrindedir. Buna paralel olarak neredeyse aynı oranda cevaplayıcı, şehirde hızlı ve çarpık bir yapılaşmanın oluştuğunu ifade etmiştir.

Kent sakinleri, altyapı ve üstyapıya dair çeşitli sorunlardan muzdarip olduklarını belirtmekte, bu problemlerin kentin büyümesiyle ilgili olduğunu düşünmektedirler. Bahsedilen altyapı ve üstyapı sorunları arasında öncelikli olan, şehirde sıklıkla karşılaşılan elektrik kesintileridir. Bunu asfalt yolların yetersizliği, toplu taşımanın zayıflığı ve kanalizasyon sistemiyle ilgili sıkıntılar takip etmektedir. Bartın'daki hizmet sunumuna dair eksiklikler de sakinler tarafından dile getirilmiştir. Özellikle şehirdeki sağlık kuruluşlarının yetersizliği vurgulanmıştır. Bunların yanı sıra, giyim kuşam ürünlerinin çeşit ve kalite bakımından eksikliğinin de altı çizilmiştir. Öte yandan katılımcılar, mahalle ile köylerdeki apartmanlaşmanın ve artan nüfus yoğunluğunun elektrik ve su hizmetlerini olumsuz etkilediğini aktarmışlardır. Ayrıca şehirdeki kentleşme sürecinin önemli bir boyutu olan ve merkeze yakın mahalle ile köylerde inşa edilen çok katlı yapılardan memnun olmadıklarını belirtmişlerdir.

Bartın'daki kentleşme sürecine ilişkin olarak tüm bu bulguların ortaya çıkardığı tablo, 2008 yılında kentte kurulan üniversiteyle beraber nüfusun artmasını, kent merkezinde yoğunluğun yükselmesini ve merkeze yakın mahalle ile köylerde çok katlı yapıların çoğalmasını içermektedir. Bu süreç beraberinde bazı sorunları getirmiş, altyapı ve üstyapı

Bartın'da Kentleşme ve Bartınlıların Kentleşmeye Dair Düşünceleri

bileşenleri ile hizmet sunumlarına dair kimi eksiklikler görünür olmuştur. Kent sakinleri, özellikle merkeze yakın mahalle ve köylerde yaşayanlar, söz konusu değişimden ilk elden etkilenmişlerdir.

Çalışma, Bartın'da 'hızlı' bir tempoda seyreden kentleşmeye dair bir kesit sunmuştur. İleride yürütülecek nitel yönelimli araştırmalarla kentleşme deneyimini sakinlerin gözünden detaylı biçimde tasvir edip aktarmanın faydalı olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan kır nüfusunun ağırlıkta olduğu diğer kentlerde benzer araştırmaların yürütülmesi, bir karşılaştırma yapabilmek için imkânını sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Bartın Üniversitesi. (2023). Ana Sayfa. <https://w3.bartın.edu.tr/>
- Bayartan, H. (2003). Geçmişten Günümüze İstanbul'da Nüfus. *Coğrafya Dergisi*, (11), 5-20.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Gökçe, B. (1992). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14(1-2), 57-71.
- Kaştan, Y. (2003). Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 65-76.
- Kayan, A. & Mardinli, İ. (2020). Kentleşme: Sosyal Değişme ve Ekonomik Gelişme İlişkisinin Değerlendirilmesi. *İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 4(4), 256-271.
- Keleş, R. (2019). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu* (5. bs.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2021). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü* (3. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (7. bs.). (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Sencer, M. & Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye'de Kentleşme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şengül, H. T. (2001). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). İl ve İlçelere Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/Köy Nüfusu ve Yıllık Nüfus Artış Hızı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2022-49685&dil=1>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023a, 11 Mayıs). Kent-Kır Nüfus İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023b, 6 Şubat). Yıllara Göre İl Nüfusları. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2022-49685&dil=1>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023c, 6 Şubat). Yıllara Göre İllerin Yıllık Nüfus Artışı ve Nüfus Yoğunluğu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2022-49685&dil=1>
- Yaman, F. (2019). Göç ve Toplum: Dünya'da ve Türkiye'de Değişen Nüfus Hareketleri. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Yükseköğretim Kurulu (2024, 6 Mart). Birim İstatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Sayı : E-23688910-050.01.04-2200060287
Konu : Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik
Kurulu Onay Belgesi

27.06.2022

Protokol No:	2022-SBB-0323
Araştırmanın Başlığı:	Köyden Kente Dönüşüm: Bartın'da Apartmanlaşma Süreci
Proje Yürütücüsü:	Sinem YOKUŞOĞLU
Başvuru Formunun Geliş Tarihi:	25.06.2022
Karar Tarihi:	27.06.2022
Toplantı No:	16

Başvuru dosyasında etik sorun oluşturabilecek sorular/maddeler, süreçler ya da unsurlar bulunmadığından 27.06.2022 tarihli ve 16 numaralı toplantıda 2022-SBB-0323 numaralı başvuruya araştırma için ETİK KURUL ONAY belgesinin verilmesine karar verilmiştir.

Doç. Dr. Elif KARAHAN
Kurul Başkanı

Doç. Dr. Sedat BALYEMEZ
Başkan yardımcısı

Doç. Dr. Melih BAŞKOL
Üye

Doç. Dr. Sefer Yetkin IŞIK
Üye

Doç. Dr. Vahit CELAL
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ferda
KARADAĞ
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Basri
KANSIZOĞLU
Üye

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: PMCDUHM

Belge Takip Adresi: <http://ubys.bartın.edu.tr/ERMS/Record/ConfirmationPage/Index>

Adres: Ağdacı Mahallesi Fakülte Caddesi No:54 Bartın

Bilgi için :

Elif Karahan
Kurul Başkanı

Telefon No: (0 378) 2235500

Faks No: (0 378) 2235042

e-Posta:

İnternet Adresi: <http://www.bartın.edu.tr/>

Telefon No:

(0 378) 5372

Keş Adresi: bartınuniversitesi@hs01.kep.tr

❖TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА❖**YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN* Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İneborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVİÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ,) ▪ Dr. Nursaule AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

❖ YAZIM VE YAYIN İLKELERİ ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde çift kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir "Öz" yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm'lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlanması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since two-blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

Fiyatı / Price / Стоимость

1000 TL (Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
36 \$ / 35 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)